

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Διπλωματική Εργασία

Διαχείριση συλλογών: από κειμήλια σε τεκμήρια μνήμης, σε εκθέσεις
που σχετίζονται
με τη Μικρασιατική Καταστροφή

Ελένη Τσιγκοπούλου
(ΑΜ: 1561202102016)

Επιβλέπουσα: Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Αθηνά Μαχά – Μπιζούμη

Αθήνα, 2023

Επιτροπή Εξέτασης

1. Μαχά – Μπιζούμη Αθηνά

2. Μούλιου Μάρλεν

3. Τράντα Αλεξάνδρα

Δήλωση συγγραφέα διπλωματικής εργασίας

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Ελένη Τσιγκοπούλου με αριθμό μητρώου 1561202102016 φοιτήτρια του ΔΠΜΣ «Μουσειακές Σπουδές» δηλώνω υπεύθυνα ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα

Ελένη Τσιγκοπούλου

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τα μέλη της επιτροπής, την κυρία Μαχά – Μπιζούμη Αθηνά, την κυρία Μούλιου Μάρλεν και την κυρία Τράντα Αλεξάνδρα, για την αγαστή συνεργασία που είχαμε καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής, για τη βοήθεια και τις συμβουλές της. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω και τους συντελεστές της έκθεσης «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» για το χρόνο που αφιέρωσαν στην ξενάγησή μου στο χώρο της έκθεσης και στις συνεντεύξεις που μου πρόσφεραν, τον κύριο Γιαξόγλου Γιώργο, τον κύριο Μπαγιώκο Ιωάννη και την κυρία Γιακουμάκη Ιωάννα – Μαρία.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Προϊστάμενη του Παγκόσμιου Πολιτιστικού Ιδρύματος Ελληνισμού της Διασποράς (Π.Π.Ι.Ε.Δ.) «Ανδρέας Παπανδρέου», την κυρία Στεργίου Λευκοθέα, την επιμελήτρια της έκθεσης «Face Forward...into my home», την κυρία Τσέκου Μαρίνα και τον Πρόεδρο του Συλλόγου Μικρασιατών Αιγάλεω, τον κύριο Κουτούλια Γιάννη και την επιμελήτρια Αθηνά Δασκαλάκη για την υποδοχή και την προθυμία να μου μιλήσουν για τις εκθέσεις που είναι υπεύθυνοι.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει σκοπό να εξετάσει τον ρόλο των μουσείων στην αναπαράσταση της ιστορίας και της ταυτότητας του πρόσφυγα μέσα στη σύγχρονη κοινωνία και τα μέσα που χρησιμοποιούν τα μουσεία για παρουσιάσουν την προσφυγική εμπειρία. Θα ερευνήσει τις πρακτικές που εμπλέκονται στην αναπαράσταση τέτοιων περίπλοκων θεμάτων, όπως τραυματικών εμπειριών και ευαίσθητου υλικού, που συνοδεύουν τις εμπειρίες των προσφύγων. Η ανάλυση θα γίνει με την μεθοδολογία της μελέτης περιπτώσεων, της αυτοψίας και της συνέντευξης, κατά την οποία θα αναλυθούν μουσεία και εκθέσεις που αφορούν την Μικρασιατική Καταστροφή, όπως το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού «Φιλίω Χαϊδεμένου», το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω και την περιοδική έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» του Μουσείου Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, αλλά και το σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα μέσω της έκθεσης «Face Forward...into my home» του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης. Τέλος, θα παρουσιαστούν καλές πρακτικές για θέματα προσέγγισης και έκθεσης προσφυγικών ιστοριών.

Λέξεις κλειδιά: προσφυγική εμπειρία, διαχείριση τεκμηρίων, υλικός πολιτισμός, τραυματική μνήμη, διαπολιτισμικότητα.

Abstract

This thesis examines the roles of museums in representing the history and refugee identity in the contemporary society and the means that museum use to showcase the refugee experience. This thesis will examine the practices involved in such complicated issues, such as traumatic experiences and sensitive matter, that accompany refugee experience. It will be done with case studies, autopsy and interview, during which museums and exhibitions related to the Asia Minor Catastrophe will be analyzed, such as the Museum of Asia Minor Hellenism "Filio Chaidemenou", the Museum of Asia Minor Culture Aigaleo and the periodic exhibition. "Vimata Varia. Mikrasia '22" of the Olive and Greek Oil Museum, but also the contemporary refugee issue through the exhibition "Face Forward...into my home" of the National Museum of Contemporary Art. Lastly, good practices will be presented on issues of outreach and exposure of refugee stories.

Keywords: refugee experience, collection management, material culture, traumatic memory, interculturality.

Περιεχόμενα

Επιτροπή Εξέτασης	2
Δήλωση συγγραφέα διπλωματικής εργασίας	3
Ευχαριστίες	4
Περίληψη	5
Abstract	6
Κεφάλαιο 1 - Εισαγωγή.....	9
Σκοπός – Στόχοι της εργασίας – Ερευνητικά ερωτήματα	9
Μεθοδολογία της εργασίας.....	9
Ορισμοί	10
Διάρθρωση της εργασίας.....	11
Περιορισμοί	12
Κεφάλαιο 2 – Θεωρητικό μέρος	12
Ο ρόλος των μουσείων στο πλαίσιο των διαπολιτισμικών κοινωνιών.....	12
Η προβολή της ταυτότητας και της προσφυγικής μνήμης μέσω του υλικού πολιτισμού	16
Η μελέτη του υλικού πολιτισμού	16
Τα αντικείμενα ως μουσειακά εκθέματα	17
Τα αντικείμενα σε προσφυγικές εκθέσεις.....	19
Πέρα από τα αντικείμενα	20
Παραδείγματα μουσείων και εκθέσεων αφιερωμένων στους πρόσφυγες	21
Cité nationale de l'histoire de l'immigration (Παρίσι).....	22
Humanity House (Χάγη)	26
Immigration Museum (Μελβούρνη).....	29
Μνήμη και Τραύμα	33
Τραυματική Μνήμη στο Μουσείο	34
Κεφάλαιο 3 – Μελέτες Περιπτώσεων για την Μικρασιατική Καταστροφή	36
Ιστορικό τραύμα: η περίπτωση της Μικρασιατικής Καταστροφής.....	36
1η Μελέτη: Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού.....	38
Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού «Φιλώ Χαϊδεμένου»	38
Συντελεστές.....	39
Θεματική της έκθεσης.....	40
Οργάνωση της έκθεσης.....	40

Εκθέματα και μαρτυρίες της έκθεσης.....	41
Ερμηνευτικά μέσα της έκθεσης	61
Σχολιασμός της έκθεσης	64
2 ^η Μελέτη: Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω	67
Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού – Αιγάλεω	67
Συντελεστές.....	68
Θεματική της έκθεσης.....	69
Οργάνωση της έκθεσης.....	69
Εκθέματα και αφήγηση του Μουσείου	71
Ερμηνευτικά μέσα.....	79
Σχολιασμός του Μουσείου	81
3 ^η Μελέτη: Βήματα Βαριά. Μικρασία '22 (Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού)	82
Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού.....	82
Ανάλυση της περιοδικής έκθεσης «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22»	84
4 ^ο Κεφάλαιο - Μελέτη Περίπτωσης για το σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα	103
Το σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα της Ελλάδας.....	103
Η αναπαράσταση του σύγχρονου προσφυγικού ζητήματος στην Ελλάδα	105
4 ^η Μελέτη: «Face Forward...into my home», ΕΜΣΤ.....	107
Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ).....	107
Συντελεστές του προγράμματος.....	108
Οργάνωση και θεματική του προγράμματος	109
Ανάλυση του προγράμματος	109
Σχολιασμός του προγράμματος	120
Κεφάλαιο 5 – Συμπεράσματα από τις μελέτες περίπτωσης	122
Συμπεράσματα για τις εκθέσεις που αφορούν την Μικρασιατική Καταστροφή.....	122
Συμπεράσματα που αφορούν την έκθεση «Face Forward...into my home».....	124
Κεφάλαιο 6 - Καλές πρακτικές προσέγγισης και παρουσίασης προσφυγικών ιστοριών.....	126
Επίλογος.....	128
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	129
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.....	132
Διαδικτυακοί ιστότοποι	133

Κεφάλαιο 1- Εισαγωγή

Σκοπός – Στόχοι της εργασίας – Ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει σκοπό να εξετάσει τον ρόλο των μουσείων στην αναπαράσταση της ιστορίας και της ταυτότητας του πρόσφυγα μέσα στη σύγχρονη κοινωνία και τα μέσα που χρησιμοποιούν τα μουσεία για παρουσιάσουν την προσφυγική εμπειρία. Επίσης, θα ερευνήσει τις πρακτικές που εμπλέκονται στην αναπαράσταση τέτοιων περίπλοκων θεμάτων, όπως τραυματικών εμπειριών και ευαίσθητου υλικού, που συνοδεύουν τις εμπειρίες των προσφύγων.

Η προσφυγιά πρόκειται για ένα θέμα επίκαιρο και διαχρονικό στην παγκόσμια ανθρώπινη ιστορία. Η Ελλάδα, την προηγούμενη χρονιά τιμούσε την επέτειο μνήμης 100 χρόνων από την Μικρασιατική Καταστροφή, που οδήγησε στον ξεριζωμό 1.221.849 καταγεγραμμένων ανθρώπων και στο θάνατο πολλών χιλιάδων (Μαυρογορδάτος 2012: 8). Με αφορμή την επέτειο αυτή οργανώθηκαν εκδηλώσεις, συνέδρια και πολλές εκθέσεις, που είχαν ως επίκεντρο την προσφυγική μνήμη. Όμως, η ανθρώπινη ροή στην Ελλάδα δεν σταματάει το 1922, η χώρα αποτελεί χώρα διαφυγής ανθρώπων του σήμερα. Η προσφυγιά δεν είναι απλώς μνήμη, αλλά πραγματικότητα στην χώρα μας, όπως και σε πολλές άλλες χώρες ανά τον κόσμο.

Η παρούσα εργασία θα αναλύσει τρόπους αναπαράστασης της προσφυγικής εμπειρίας τόσο στον ελληνικό χώρο, όσο και στο εξωτερικό, μέσω παραδειγμάτων μουσείων και εκθέσεων. Επίσης, θα διερευνήσει προσεγγίσεις μουσείων και εκθέσεων, ως προς την διαχείριση και αναπαράσταση ευαίσθητου υλικού, όπως είναι οι αφηγήσεις τραύματος που προέρχονται από ανθρώπους με προσφυγικό περιβάλλον. Η εργασία θα εξετάσει την χρήση νέων τεχνολογικών ή μη συμβατικών μέσων για την αφήγηση ιστοριών προσφυγικής ταυτότητας. Τέλος, μέσα από την εργασία θα προταθούν καλές πρακτικές προσέγγισης και παρουσίασης θεμάτων σχετικών με την προσφυγιά.

Έχοντας ως αφετηρία τα παρακάτω ερωτήματα, η εργασία θα προσπαθήσει να δώσει απαντήσεις σε αυτά και να δημιουργήσει επιπλέον ερωτήματα για το μέλλον. Εξετάζονται πολύπλευρα οι ανθρώπινες εμπειρίες που σχετίζονται με την προσφυγιά; Ενσωματώνονται σε ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια; Ποιες πτυχές των προσφύγων προβάλλονται από τα μουσεία και για ποιους λόγους; Τι μέσα χρησιμοποιούνται από τα μουσεία ή από τις εκθέσεις για να επιτευχθεί η ενσυναίσθηση από το κοινό; Επιχειρούν τα σύγχρονα μουσεία να αναπτύξουν τον διαπολιτισμικό διάλογο μέσα από εκθέσεις προσφυγικής εμπειρίας; Υπάρχει σύνδεση στις εκθέσεις προσφυγικών θεμάτων μεταξύ διαφορετικών μετακινήσεων, π.χ. του παρελθόντος και του σήμερα. Αυτά είναι τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα που θα εξετάσει η εργασία μέσα από παραδείγματα μουσείων και εκθέσεων διαφορετικών προσεγγίσεων.

Μεθοδολογία της εργασίας

Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη: το θεωρητικό, το ερευνητικό και την πρόταση. Στο θεωρητικό μέρος θα αναλυθούν διάφορα ζητήματα, μέσω της βιβλιογραφικής έρευνας πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, ενίοτε και μέσω βιωματικής εμπειρίας, όπως η αυτοψία εκθέσεων. Σε αυτό το σημείο θα μελετηθούν τρία ζητήματα: 1) ο ρόλος των μουσείων στην σύγχρονη εποχή της πολυπολιτισμικότητας και των μεταναστευτικών ροών παγκοσμίως, 2) η συμβολή του υλικού πολιτισμού και των προσωπικών αφηγήσεων στην προβολή της ταυτότητας και της μνήμης των προσφύγων και 3) η διαχείριση της

«δύσκολης κληρονομιάς» και της προσφυγικής εμπειρίας κυρίως στον ελληνικό χώρο. Επίσης, στο θεωρητικό μέρος θα συζητηθούν προηγούμενες μελέτες πάνω σε εκθέσεις και μουσεία με προσφυγικό περιεχόμενο.

Το ερευνητικό μέρος της εργασίας θα περιλαμβάνει τέσσερις μελέτες περιπτώσεων: την μόνιμη έκθεση του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού στο Αιγάλεω και του Μουσείου Μικρασιατικού Ελληνισμού «Φιλώ Χαϊδεμένου» στη Νέα Φιλαδέλφεια, το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού στο Αιγάλεω, την περιοδική έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού της Σπάρτης, μέρος του δικτύου μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος Τράπεζας Πειραιώς (ΠΙΟΠ), τέλος την περιοδική έκθεση «Face Forward...into my home» του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). Οι περιπτώσεις αυτές θα αναλυθούν μέσω της αυτοψίας στη φυσική έκθεση ή στην περίπτωση του ΕΜΣΤ μέσω της μελέτης της ψηφιακής έκθεσης του, που είναι ακόμα διαθέσιμη μέσω της ιστοσελίδας του «Face Forward...into my home», μέσω βιβλιογραφικής και διαδικτυακής έρευνας. Η αυτοψία πραγματοποιήθηκε λαμβάνοντας υπόψη τα κριτήρια αξιολόγησης μουσειακών εκθέσεων, των Kavanagh, Talboys και Serrell (Τράντα 2019: 85). Τα κύρια κριτήρια με τα οποία προσεγγίστηκαν ήταν τα εξής: ποιο μήνυμα κυριαρχεί στην κάθε έκθεση; ποιες θεματικές ενότητες περιλαμβάνει η έκθεση και ποια εκθέματα προβάλλονται περισσότερο; παρουσιάζονται αντικρουόμενες ερμηνείες; Ποιο είναι το δυνατό σημείο κάθε έκθεσης (Τράντα 2019: 88-90). Επίσης, πληροφορίες αντλήθηκαν από συνεντεύξεις - συζητήσεις με επιμελητές των εκθέσεων και άλλων συντελεστών. Συγκεκριμένα στην έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» έγινε αυτοψία στο χώρο της έκθεσης, παρακολούθηση του εικαστικού δρώμενου «Κτερίσματα», το οποίο ενσωματώθηκε στα έργα της έκθεσης και πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με τον υπεύθυνο της ιστορικής τεκμηρίωσης Ιωάννη Μπαγιώκο, τον αρχιτέκτονα Γιώργο Γιαξόγλου και την εικαστικό Ιωάννα – Μαρία Γιακουμάκη. Στην περίπτωση του Μουσείου Μικρασιατικού Ελληνισμού έγινε αυτοψία στην έκθεση και συνέντευξη με την Προϊστάμενη του Παγκόσμιου Πολιτιστικού Ιδρύματος Ελληνισμού της Διασποράς (Π.Π.Ι.Ε.Δ.) «Ανδρέας Παπανδρέου», Λευκοθέα Στεργίου, όπως και για το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω διεξήχθη αυτοψία στο χώρο της έκθεσης, τηλεφωνική επικοινωνία και συνέντευξη με τον επιμελητή της έκθεσης Γιάννη Κουτούλια.

Το τρίτο μέρος της εργασίας αποτελεί η πρόταση καλών πρακτικών για την προσέγγιση και την παρουσίαση προσφυγικών εμπειριών. Θα αποτελεί μία επιλογή καλών πρακτικών, από αναλυμένα παραδείγματα, μαζί με προσωπικές εκτιμήσεις ορθών μουσειολογικών πρακτικών πάνω στο θέμα της ανθρώπινης ροής.

Ορισμοί

Πριν το θεωρητικό μέρος της εργασίας θα πρέπει να αποσαφηνιστούν κάποιες έννοιες που θα εμφανίζονται συχνά στη συνέχεια. Το θέμα της προσφυγιάς είναι πολύπλοκο ζήτημα και ενώ είναι διαχρονικό φαινόμενο, το ποιος θεωρείται τελικά πρόσφυγας μεταβάλλεται από χώρα σε χώρα και από εποχή σε εποχή. Πρόσφυγας σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης για τους πρόσφυγες το 1951, είναι κάθε άνθρωπος που εγκαταλείπει, χωρίς την θέληση του το κράτος του οποίου είναι πολίτης, εξαιτίας δικαιολογημένου φόβου, ότι εκεί θα υποστεί διωγμούς λόγω της θρησκείας, της εθνικότητας, ή και εξαιτίας της ιδιότητάς του ως μέλος μιας κοινωνικής ή πολιτικής ομάδας. Επιπλέον, η Σύμβαση ορίζει και το πλαίσιο των βασικών δικαιωμάτων που τα Κράτη οφείλουν να διασφαλίζουν για τους πρόσφυγες. Πολύ σημαντικό στοιχείο αποτελεί ότι οι πρόσφυγες δεν επιτρέπεται να επαναπροωθούνται σε

καταστάσεις όπου κινδυνεύει η ζωή ή η ελευθερία τους (Edwards 2016)¹. Μέχρι ο άνθρωπος, που έχει διαφύγει σε ένα άλλο κράτος ζητώντας την προστασία του, να αναγνωριστεί επίσημα ως πρόσφυγας, θεωρείται αιτών ασύλου. Ο αιτών ασύλου διαμένει σε προσωρινά κέντρα υποδοχής και περιμένει την έγκριση για την παραμονή του στη χώρα, έχοντας προηγουμένως καταθέσει τα χαρτιά του για την παροχή ασύλου. Ο χαρακτηρισμός αυτός συνοδεύεται εξίσου με υποχρεώσεις που έχει το κράτος απέναντι σε αυτούς τους ανθρώπους.

Μετανάστης, ονομάζεται ο άνθρωπος που επιλέγει να μετακινηθεί σε άλλη χώρα, όχι γιατί διατρέχει κίνδυνο απειλής ή θανάτου, αλλά για να αναζητήσει καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, εργασίας ή εκπαίδευσης. Οι άνθρωποι αυτοί δεν διατρέχουν κίνδυνο αν επιστρέψουν στη χώρα τους, σε αντίθεση με τους πρόσφυγες. Πολλές φορές, όμως τα όρια είναι πολύ ρευστά ανάμεσα σε αυτούς τους όρους, καθώς οι πραγματικές συνθήκες είναι περίπλοκες στις χώρες από τις οποίες προέρχονται.

Στην εργασία θα γίνει λόγος κυρίως για την αναπαράσταση προσφυγικών ιστοριών και ιστοριών ανθρώπων που αναζητούν άσυλο. Επίσης, συχνά θα εμφανίζεται ο όρος «διαπολιτισμικός διάλογος» στο χώρο των μουσείων. Διαπολιτισμικός διάλογος ορίζεται η διαδικασία που περιλαμβάνει μια ανοιχτή ανταλλαγή ή διάδραση ανάμεσα σε άτομα, ομάδες και οργανισμούς με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο ή κοσμοθεωρία. Κάποιοι από τους στόχους του είναι: να αναπτύξει μια βαθύτερη κατανόηση διαφορετικών προοπτικών και πρακτικών, να αυξήσει τη συμμετοχή, την ελευθερία και την ικανότητα επιλογών, να ενδυναμώσει την ισότητα και να ενισχύσει δημιουργικές διαδικασίες (Bodo, Gibbs, Saní 2009: 6). Τα μουσεία και οι εκθέσεις που διαπραγματεύονται το θέμα της προσφυγικής εμπειρίας και της μετανάστευσης αποτελούν τα ιδανικά περιβάλλοντα για να αναπτυχθεί ευκολότερα ο διαπολιτισμικός διάλογος που είναι αναγκαίος πολύ περισσότερο στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες.

Τέλος, πολύ συχνά θα εμφανίζεται ο όρος προσφυγική εμπειρία. Σε αυτόν τον όρο ενσωματώνονται οι εμπειρίες που έχει ζήσει ένα μεγάλο πλήθος ανθρώπων από όλα τα μήκη και πλάτη της γης. Συμπυκνώνει τις συνθήκες που οδήγησαν κάποιον να διαφύγει από την πατρίδα του, το δύσκολο ταξίδι της αναζήτησης μίας καλύτερης ζωής, τις συνθήκες εγκατάστασης και υποδοχής στη νέα χώρα. Οι εμπειρίες διαφέρουν κατά πολύ μεταξύ τους, καθώς πρόκειται για διαφορετικά άτομα από διαφορετικά περιβάλλοντα και με διαφορετικά βιώματα. Με τον όρο προσφυγική εμπειρία δεν υπάρχει διάθεση ομογενοποίησης των προσφύγων, σε μία μάζα ανθρώπων που βιώνουν τα ίδια γεγονότα, αλλά η προσφυγική εμπειρία εμπεριέχει τα κοινά στοιχεία που χαρακτηρίζουν εν γένη τους πρόσφυγες διαχρονικά.

Διάρθρωση της εργασίας

Το πρώτο κεφάλαιο συμπεριλαμβάνει την εισαγωγή, δηλαδή τους στόχους τα ερωτήματα και την μεθοδολογία της εργασίας. Το δεύτερο κεφαλαίο θα συμπεριλάβει το θεωρητικό μέρος της διπλωματικής εργασίας. Συγκεκριμένα θα χωριστεί σε τέσσερα κεφάλαια: 1) Ο ρόλος των μουσείων στο πλαίσιο διαπολιτισμικών κοινωνιών, όπου θα αναλυθεί η αξία των μουσείων στην προβολή και ενσωμάτωση της διαφορετικότητας, 2) Η προβολή της ταυτότητας και της προσφυγικής μνήμης μέσω του υλικού πολιτισμού, 3) Πέρα από τα αντικείμενα, που θα μελετηθεί η σημασία των προφορικών μαρτυριών και του φωτογραφικού υλικού και 4) Παραδείγματα μουσείων και εκθέσεων αφιερωμένων στους πρόσφυγες, που έχουν γίνει στο εξωτερικό και ακολουθούν διαφορετικές προσεγγίσεις.

---

¹ https://www.unhcr.org/gr/12771-prosfygas_i_metanastis.html

Στη συνέχεια, το ερευνητικό μέρος θα μοιραστεί στο τρίτο κεφάλαιο, όπου θα γίνει εισαγωγή στην διαχείριση της τραυματικής μνήμης στα πλαίσια του μουσείου και θα παρουσιαστεί η σημασία της Μικρασιάτικης Καταστροφής στην προσφυγική μνήμη της Ελλάδας. Έπειτα θα αναλυθούν τρεις μελέτες περιπτώσεων: 1) Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού «Φιλίω Χαϊδεμένου», 2) Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω και 3) Περιοδική έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22». Το τέταρτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στο σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα και το πώς αυτό έχει παρουσιαστεί σε πολιτιστικούς οργανισμούς στην Ελλάδα και συμπεριλαμβάνει την τέταρτη μελέτη περίπτωσης για το πρόγραμμα «Face Forward...into my home», στο οποίο συμμετείχαν πρόσφυγες του σήμερα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο θα διεξαχθεί σύγκριση μεταξύ των μουσείων και των εκθέσεων που αναλύθηκαν στα προηγούμενα και κεφάλαια και στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν επιπλέον καλές πρακτικές για την προσέγγιση και την παρουσίαση προσφυγικών ιστοριών. Τέλος, η εργασία θα κλείσει με έναν σύντομο επίλογο.

Περιορισμοί

Θέλοντας στην εργασία να αναλυθούν οι αναπαραστάσεις διαφορετικών χρονολογικά προσφυγικών εμπειριών στην Ελλάδα, ήταν αρκετά δύσκολο να εντοπίσω μουσεία ή εκθέσεις που έχουν παρουσιάσει στην μόνιμη συλλογή τους το σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα. Όσες εκθέσεις είχαν ως θεματική το σημερινό ζήτημα των προσφύγων ήταν κυρίως περιοδικές και ελάχιστες. Από την άλλη πλευρά, εξαιτίας της επετείου μνήμης για τα 100 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή, τα τελευταία δύο χρόνια έχουν οργανωθεί πλήθος περιοδικών εκθέσεων σε πολλά μουσεία με θέμα τους μικρασιάτες πρόσφυγες. Όμως, σε λίγες από αυτές τις εκθέσεις επιχειρήθηκε σύνδεση με το ζήτημα της σύγχρονης εποχής.

Κεφάλαιο 2 – Θεωρητικό μέρος

Ο ρόλος των μουσείων στο πλαίσιο των διαπολιτισμικών κοινωνιών

Η σύγχρονη κοινωνία έχει αλλάξει πολύ σε σχέση με το παρελθόν και συνεχίζει να αλλάζει με γρήγορους ρυθμούς. Οι κοινωνίες του 21ου αιώνα έχουν να αντιμετωπίσουν πολλές νέες προκλήσεις, μία από αυτές είναι η έντονη πολυπολιτισμικότητα που χαρακτηρίζει πλήθος χωρών πλέον. Η Ευρώπη καλείται να διαχειριστεί ένα πολύχρωμο μωσαϊκό πολιτισμών εντός των συνόρων της, λόγω των μεγάλων προσφυγικών και μεταναστευτικών κινήσεων, ειδικότερα των τελευταίων δύο δεκαετιών. Μέσα σε αυτές τις χώρες είναι και η Ελλάδα, η οποία έχει τον δύσκολο ρόλο της χώρας εισόδου προσφύγων στην υπόλοιπη Ευρώπη. Αυτή η πραγματικότητα έχει επιπτώσεις σε πολλούς τομείς από την κοινωνία, την πολιτική και την οικονομία. Τα μουσεία, λοιπόν, ως αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας και του πολιτισμού της, καλούνται να προσαρμοστούν σε αυτά τα νέα δεδομένα.

Η αποστολή του κάθε μουσείου πρέπει να αντανακλά την εκάστοτε εποχή, ουσιαστικά τα μουσεία αποτελούν καθρέπτες και δημιουργήματα της κάθε κοινωνίας. Η αποστολή των μουσείων δεν είναι μία αφηρημένη έννοια, αλλά ουσιαστική, καθώς επηρεάζει βαθιά την ίδια την ταυτότητα του μουσείου, η οποία ορίζεται και αυτή με την σειρά της, από τις ιστορίες που έχει διαλέξει να αφηγηθεί. Υπάρχει ανάγκη, λοιπόν, τα μουσεία να επαναδιατυπώσουν την αποστολή τους, αν δεν το έχουν πράξει ήδη.

Σήμερα, τα μουσεία υπηρετούν την κοινωνία και οφείλουν να αποδεικνύουν την επικαιρότητα και την αναγκαιότητα τους κάθε στιγμή. Εδώ και πολλές δεκαετίες, προσπαθούν, και τα περισσότερα από αυτά

έχουν πετύχει, να αποτινάξουν από πάνω τους την ελιτιστική ταυτότητα που τα χαρακτήριζε στο παρελθόν. Ο όρος «αποθήκη πραγμάτων» ιερών, σημαντικών ή αξιοπερίεργων ήταν ένας όρος που χαρακτήριζε τα μουσεία. Αποτελούσαν πολιτιστικά ιδρύματα που εξέφραζαν την επιστημονική γνώση μέσα από αυστηρά ταξινομημένες εκθέσεις, που προέβαλαν την μία και μοναδική πραγματικότητα. Επίσης, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με την δημιουργία δημόσιων μουσείων σε μεγάλα αστικά κέντρα της Ευρώπης, η κρατική εξουσία αξιοποίησε τον πολιτισμό για να γαλουχήσει τις κατώτερες τάξεις με τις αξίες και την κουλτούρα της ανώτερης αστικής τάξης (Bennett 1995: 19). Πλέον, τα μουσεία εγκαταλείπουν την υποτιθέμενη αντικειμενικότητα και την έντονη εργαλειοποίησή τους από τις πολιτικές ατζέντες και στρέφονται στη διασύνδεση με το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, έχοντας σημαντικό κοινωνικό, πολιτικό και εκπαιδευτικό ρόλο (Lanz 2016: 179). Αυτοί οι ρόλοι ανέκαθεν ενσωματώνονταν στα μουσεία, όμως τα τελευταία χρόνια έχουν αλλάξει προσανατολισμό και τον τρόπο με τον οποίο εκτελούνται. Τα μουσεία του 21^{ου} αιώνα, πλέον, τολμούν να επενδύσουν πάνω στο κοινωνικό κεφάλαιο, αξιοποιούν την κοινωνική εμπειρία, πιάνοντας τον παλμό της επικαιρότητας (Suchy 2006: 47). Με την πάροδο των χρόνων, των κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων, τα μουσεία μεταβλήθηκαν από ιδρύματα που εξέφραζαν συγκεκριμένες ιδεολογίες και κατηγορίες ανθρώπων, σε όλο και πιο δημοκρατικά και αντιπροσωπευτικά ιδρύματα.

Όλοι οι άνθρωποι έχουν την ανάγκη να δουν τον εαυτό τους να εκπροσωπείται και να αναγνωρίζεται από το μουσείο, ειδικά άτομα που ανήκουν σε ομάδες ανθρώπων που αντιπροσωπεύονται λιγότερο από τις υπόλοιπες στο δημόσιο λόγο. Μία τέτοια ομάδα είναι αυτή των προσφύγων και των μεταναστών, που όλο και περισσότερο αυξάνεται στο εσωτερικό των παγκοσμιοποιημένων κοινωνιών. Μέσα σε μία πραγματικότητα με έντονο το στοιχείο της συνύπαρξης ανθρώπων με διαφορετικό εθνικό, θρησκευτικό και πολιτισμικό υπόβαθρο, τα μουσεία αποτελούν χώρους διασύνδεσης αυτών των διαφορετικών στοιχείων. Στον ρόλο τους προστίθεται και η «επιμέλεια» ανθρώπινων σχέσεων και η παροχή ευκαιριών συζήτησης με στόχο την δημιουργία πιο υγιών κοινωνιών (Bounia 2020: 48). Το μουσείο αποκτά μία επιπλέον ηθική πρακτική αυτή της φροντίδας (ethics of care), που πηγάζει μέσα από την ανάγκη για την εκπλήρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αξιών, όπως αυτή της αλληλεγγύης, της εμπιστοσύνης και της αμοιβαίας εκτίμησης (Bounia 2020: 42). Έτσι, τα μουσεία αποκτούν ενεργό πολιτικό και ακτιβιστικό ρόλο, αναδεικνύοντας σύγχρονα ζητήματα αποδοχής και αποκλεισμού, προβάλλοντας την κοινωνική δικαιοσύνη. Δεν αποτελούν ουδέτερους χώρους, αλλά άμεσα ή έμμεσα παίρνουν θέση σε κρίσιμα ζητήματα και ασκούν επιρροή στις δημόσιες συζητήσεις. Αν ακόμη και σήμερα στο τομέα του πολιτισμού δεν είναι ολοκληρωτικά αποδεκτή η τοποθέτηση πάνω σε αμφιλεγόμενα ζητήματα, πολλά μουσεία και πολιτιστικά ιδρύματα μέσα από δράσεις ή εκθέσεις τοποθετούνται σε αυτού του είδους τα ζητήματα με αποφασιστικότητα.

Τα μουσεία, λοιπόν, έχουν την λεγόμενη ήπια δύναμη πάνω σε πολλούς τους τομείς της κοινωνίας. Μπορούν να ασκήσουν κριτική σε συγκεκριμένες ιδεολογίες και θεσμούς, όπως στη διαχείριση της ευάλωτης κοινότητας των προσφυγών ή ακόμη και ολόκληρων μεταποικιοκρατικών περιοχών. Από την άλλη πλευρά, τα μουσεία μπορούν να προωθούν συγκεκριμένες πολιτικές ατζέντες (Stevens 2008: 57-58), υπηρετώντας συγκεκριμένα συμφέροντα και πολλές φορές καλούνται να αναπληρώσουν το κράτος όταν εκείνο αδυνατεί να πάρει σαφή θέση. Αρκετά μουσεία που σχετίζονται με το θέμα της μετανάστευσης ή της προσφυγιάς έχουν ιδρυθεί ή οργανώνουν καμπάνιες για να καλύψουν τα κενά της κοινωνικής πολιτικής των κρατών απέναντι στους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Όλα εξαρτώνται από την αποστολή του κάθε μουσείου, τον λόγο ίδρυσης του και ποιους τελικά θέλει να υπηρετήσει. Μπορεί να κλείνει τους τοίχους του και να επιλέγει να εκπροσωπήσει συγκεκριμένες ομάδες ή να είναι ανοιχτό,

πέρα από τους τέσσερις τοίχους του και να επιθυμεί να αγγίξει όλο και μεγαλύτερη ομάδα ανθρώπων, καθιστώντας το χώρο διαλόγου και συμφιλίωσης μέσω του πολιτισμού (Μούλιου 2018: 11). Δεν γίνεται μόνο μέσω των μουσείων η κοινωνική αλλαγή, αλλά μπορούν τα μουσεία να λειτουργήσουν ως χώροι επικοινωνίας ανθρώπων από διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον, ξεκινώντας μια συζήτηση η οποία στη συνέχεια να μπορεί να επεκταθεί στην υπόλοιπη κοινωνία. Με αυτόν τον τρόπο και οι πιο επιφυλακτικοί θα εισέλθουν σταδιακά σε ένα νέο τρόπο αντίληψης της πραγματικότητας, χωρίς στερεότυπα και προκαταλήψεις

Τα μουσεία μπορούν να δημιουργήσουν γέφυρες μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής καταγωγής, που συνυπάρχουν μέσα στην ίδια κοινωνία, είτε μέσω της αναπαράστασης ανθρώπων και ιστοριών προσφυγικής εμπειρίας, είτε μέσω συμμετοχικών δράσεων κατά τις οποίες άνθρωποι από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα μπορούν να γνωρίζουν ουσιαστικά ο ένας τον άλλον. Ακολουθώντας τέτοιου είδους θεματικές ή πρακτικές τα μουσεία λειτουργούν ως χώροι φόρουμ για ολόκληρη την κοινωνία. Η προβολή της διαφορετικότητας εντός μίας κοινωνίας και των προβλημάτων που αντιμετώπισαν ή εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι προερχόμενοι από διαφορετικές χώρες μέσα σ' αυτήν, έχει θετικό αντίκτυπο σε κάθε πλευρά.

Από την πλευρά των μουσείων, θα εκπληρώσουν την αποστολή τους, η οποία εξ ορισμού τους είναι να υπηρετούν τον πολιτισμό και την ευημερία της κοινωνίας. Θα κερδίσουν νέα εργαλεία για την λειτουργία τους μέσα από την επαφή με διαφορετικές ομάδες κοινού από τις τυπικές. Επίσης, δύναται να προσθέσουν στις συλλογές νέες ερμηνείες και οπτικές ή ακόμα και καινούργια αντικείμενα εξαιτίας της δημιουργίας σχέσεων εμπιστοσύνης με ανθρώπους διαφορετικού πολιτιστικού υποβάθρου. Εμπλουτίζεται κατά αυτόν τον τρόπο η μουσειακή εμπειρία που μπορεί να προσφέρει ένα μουσείο.

Από την πλευρά των προσφύγων, τα πλεονεκτήματα της συμμετοχής και την αντιπροσώπευσης τους στα πολιτιστικά ιδρύματα είναι πολλά. Πρώτον, θα τους δοθεί η ευκαιρία να αποτελέσουν τμήμα ενός πολιτιστικού οργανισμού, είτε μέσω της αναπαράστασης ιστοριών τους, είτε μέσω της ενεργής συμμετοχής τους σε δράσεις. Είναι πολύ σημαντικό αυτό, γιατί οι πρόσφυγες έχουν ελάχιστες ευκαιρίες συμμετοχής σε πολιτιστικές δραστηριότητες και γενικά σπάνια έρχονται σε επαφή με χώρους πολιτισμού, όπως είναι τα μουσεία. Δεύτερον, οι προσφυγές μπορούν να αξιοποιήσουν την συμμετοχή τους στα πολιτιστικά ιδρύματα ως μοχλό πίεσης, για να ακουστούν δυνατότερα οι φωνές τους σε όλη την κοινωνία αλλά και στο πολιτικό προσκήνιο, ειδικά όταν γίνονται αδικίες εις βάρος τους. Επίσης, μπορεί το μουσείο να αποτελέσει για αυτούς ένα κοινοτικό χώρο μνήμης, όπου θα έρχονται σε επαφή με ανθρώπους κοινών εμπειριών και κοινού περιβάλλοντος, μοιράζοντας μεταξύ τους μνήμες, γεγονός που λειτουργεί θεραπευτικά για την επούλωση ψυχικών τραυμάτων, που σε πολλές περιπτώσεις, οι πρόσφυγες κουβαλούν μαζί τους.

Θετικές επιπτώσεις θα έχει και το κοινό που δεν προέρχεται από κάποιο προσφυγικό περιβάλλον. Αρχικά, θα τους δοθεί η ευκαιρία να γνωρίσουν καλύτερα τους συνανθρώπους που ζουν δίπλα τους, που διαφορετικά μπορεί να μην είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν τις ιστορίες τους. Θα γνωρίσουν επιπλέον πολιτισμούς, θα μοιραστούν ίσως παρόμοιες αναμνήσεις, δημιουργώντας έτσι μια πιο δεμένη κοινότητα, που ο ένας γνωρίζει και αναγνωρίζει ισάξια των άλλων. Με αυτόν τον τρόπο, θα δημιουργηθεί μία πρώτη προσπάθεια εξομάλυνσης των διαφορών που ένα σύνολο της κοινωνίας, πιστεύει ότι υπάρχει με τον Άλλον.

Τα μουσεία, κατά αυτόν τον τρόπο, μπορούν να αποτελέσουν τους λεγόμενους «τρίτους χώρους». Ο όρος «τρίτος χώρος» προέρχεται από το βιβλίο *The Great Good Place* (1989) του Αμερικανού κοινωνιολόγου

Ray Oldenburg, ο οποίος υποστηρίζει την σημασία που έχουν οι άτυποι χώροι δημόσιας συγκέντρωσης για την ευημερία μίας κοινότητας, την δημοκρατία και την δημόσια ζωή. Ως πρώτος χώρος λογίζεται το σπίτι, η οικιακή σφαίρα, που χαρακτηριστικό γνώρισμα έχει την ιδιωτικότητα. Ως δεύτερος χώρος ορίζεται ο χώρος εργασίας, στον οποίο ισχύουν συγκεκριμένοι κανόνες που οφείλεις να ακολουθήσεις. Τρίτος χώρος ονομάζεται ο δημόσιος χώρος που βρίσκεται σε ουδέτερο έδαφος, στο οποίο οι άνθρωποι έχουν την δυνατότητα να συγκεντρωθούν και να συζητήσουν, χωρίς καμία άλλη συγκυρία να τους πιέζει. Σε αντίθεση με το σπίτι και την δουλειά, οι άνθρωποι στους τρίτους χώρους νιώθουν άνετα να απολαύσουν την συντροφιά των υπόλοιπων (Foresight Research Report: Museums as Third Place: 4). Τρίτοι χώροι μπορεί να θεωρηθούν: 1) τα καφέ και τα εστιατόρια, 2) κήποι – πλατείες – πάρκα, 3) δημόσιες αγορές και εμπορικά κέντρα, 4) διαδικτυακοί χώροι συζήτησης και 5) βιβλιοθήκες και μουσεία. Γενικά, τρίτοι χώροι μπορούν να θεωρηθούν όσοι είναι δημόσιοι χώροι εκτός το σπίτι και την εργασία, χώροι στους οποίους οι άνθρωποι μπορούν να ζήσουν συμβιωτικές εμπειρίες ή χώροι που συγκεντρώνονται άνθρωποι με κοινά ενδιαφέροντα ή οράματα, είναι συνηθώς δωρεάν ή φθηνή η είσοδος χωρίς να χρειάζεται πάντα να καταναλώσεις κάτι και είναι πάντα προσβάσιμοι. Τα μουσεία, λοιπόν, πληρούν όλες τις προϋποθέσεις για να χαρακτηριστούν τρίτοι χώροι, όμως προφανώς δεν δύναται να χαρακτηριστούν όλα τα μουσεία τρίτοι χώροι. Πρέπει να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες για το κοινό τους, ώστε να αισθανθεί οικεία και να αναπτύξει σχέσεις εμπιστοσύνης με τους υπόλοιπους συνεπισκέπτες, αλλά και με τον ίδιο τον οργανισμό. Τα μουσεία που διαπραγματεύονται το θέμα της προσφυγιάς μπορούν ευκολότερα να λειτουργήσουν ως τρίτοι χώροι των ίδιων των προσφύγων, των απογόνων τους ή γενικότερα ανθρώπους με ή χωρίς προσφυγικές ρίζες που επιθυμούν να γνωρίσουν και να συνδεθούν με τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας τους. Με άλλα λόγια, αυτά τα μουσεία μπορούν να αποτελέσουν κοινωνικούς χώρους διαλόγου, δηλαδή χώρους όπου οι άνθρωποι αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους και με τα αντικείμενα, καθιστώντας το μουσείο, ζώνη επαφής και έκφρασης (Eckersley 2020: 292). Οι επισκέπτες από παθητικοί καταναλωτές που απλά επισκέπτονται την οποιαδήποτε έκθεση, γίνονται πολιτισμικά συμμετέχοντες σε εμπειρίες που διαμορφώνουν τους ίδιους, προσθέτοντας μία διαφορετική φωνή στον δημόσιο διάλογο για θέματα προσφυγιάς.

Το μουσείο έχει τον ρόλο του φύλακα της πολιτιστικής κληρονομιάς, ολόκληρης της κοινωνίας στην οποία βρίσκεται και αναφέρεται, οπότε οφείλει να την διαφυλάττει ολόκληρη και όχι μόνο ένα τμήμα της, κάνοντας την ταυτόχρονα προσβάσιμη για όλους. Προβάλλοντας ολιστικά τους πρόσφυγες και ρίχνοντας φως σε γκρίζες περιοχές τους, που συνήθως αποφεύγονται να συζητιούνται, τα μουσεία συμβάλουν στην καλύτερη και ουσιώδη προβολή των δυσκολιών και των δυνατοτήτων αυτών των ανθρώπων. Είναι, λοιπόν, χρέος των μουσείων, οι επιμελητές να μην πέφτουν σε παγίδες αναπαραγωγής εσφαλμένων απόψεων ή προκαταλήψεων για τους πρόσφυγες, για να συμβάλουν στη δημιουργία μίας κοινωνίας δίχως διακρίσεις (Sergi 2021: 2). Είναι δύσκολο να αποφύγει κανείς όλες τις προκαταλήψεις που μπορεί να υπάρχουν για μία ομάδα ανθρώπων, καθώς έχουν διεισδύσει βαθιά στην συλλογική συνείδηση μέσω της συνεχόμενης αναπαραγωγής τους. Όμως, με συγκεκριμένες πρακτικές, οι άνθρωποι στο χώρο των μουσείων, μπορούν να κρατήσουν απόσταση από αυτές και να δημιουργήσουν εκθέσεις που ερμηνεύουν όλες τις πτυχές των προσφύγων από άλλες οπτικές. Αυτό το γεγονός θα βοηθήσει τους ανθρώπους να ορίσουν ή να κατανοήσουν καλύτερα τον εαυτό τους, βλέποντας την κοινότητά τους παρουσιασμένη αυθεντικά και πολύπλευρα. Κάθε κοινότητα έχει μία κοινή πολιτιστική κληρονομία που ενυπάρχει μέσα στη συλλογική της μνήμη, η οποία συνδέεται άμεσα με τους κοινωνικούς χώρους, όπου και μεταλαμπαδεύεται από γενιά σε γενιά. Η σημερινή κατάσταση της κοινωνίας που αντιμετωπίζει το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, της μετανάστευσης και της έλλειψης συλλογικότητας έχει απομακρύνει τους ανθρώπους από το φυσικό και κοινωνικό τους περιβάλλον, απειλώντας την συλλογική μνήμη και την αίσθηση της κληρονομιάς. Η κρίση, λοιπόν, της μνήμης, εξαιτίας της απουσίας χώρων

συλλογικής μνήμης, όπως αναφέρει και ο Γάλλος φιλόσοφος Deleuze, αποτελεί ευκαιρία για τα μουσεία να καλύψουν την ανάγκη ύπαρξης κοινωνικού χώρου. Μπορούν να αποτελέσουν ζώνες επικοινωνίας των κοινοτήτων, ανταλλαγής εμπειριών, διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο την συλλογική μνήμη (Russo 2017: 150).

Ο ρόλος των μουσείων είναι πολλαπλός στην σύγχρονη εποχή. Πρέπει να βρουν τις ισορροπίες μεταξύ των πεδίων των κοινωνικών συγκρούσεων. Ο απώτερος σκοπός είναι να καταφέρουν, προβάλλοντας τις ιστορίες που δεν προβάλλονται στα mainstream μέσα, να αποτελέσουν ασφαλή πολιτιστικό χώρο για τους πρόσφυγες και για ολόκληρη την κοινωνία. Να καταφέρουν να ασκήσουν κριτική σε κοινωνικές και πολιτικές αδικίες, χωρίς να πολώσουν περισσότερο την κοινωνία, αλλά να προσφέρουν χώρο για διάλογο. Το μουσείο πρέπει να δημιουργεί και να χρησιμοποιεί τρόπους που προκαλούν την ενεργό συμμετοχή της κοινότητας και να ενθαρρύνει την συνδημιουργία μεταξύ κοινού και επιμελητών, θέτοντας τα θεμέλια των αξιών που το ίδιο έχει υιοθετήσει, αυτών της αλληλεγγύης και της συνεργασίας μέσα στην κοινωνία, αποτελώντας το «καλό παράδειγμα».

Η προβολή της ταυτότητας και της προσφυγικής μνήμης μέσω του υλικού πολιτισμού

Η μελέτη του υλικού πολιτισμού

Τα μουσεία εξ ορισμού τους έχουν συνδεθεί με την έκθεση σπάνιων, ιερών, περιέργων και κάθε άλλου είδους αντικειμένων. Αυτή η σύνδεση δεν έχει γίνει χωρίς να αποτελεί μία πραγματικότητα στο χώρο των μουσείων. Ένας επισκέπτης πηγαίνοντας σε ένα μουσείο έχει στο νου ότι η επίσκεψη του θα αφορά κυρίως την παρατήρηση αντικειμένων συναφή με την θεματική του μουσείου. Άλλωστε, πολλά μουσεία δημιουργήθηκαν με αφορμή την διαφύλαξη συγκεκριμένων αντικειμένων. Μπορεί να πει κανείς, λοιπόν, ότι η αφετηρία για την δημιουργία του μουσείου υπηρετεί την διατήρηση και την ανάδειξη του υλικού πολιτισμού.

Τα μουσεία γεννήθηκαν μέσα από τη φρενίτιδα για συλλογή και μελέτη αντικειμένων, που ξεκίνησε ήδη από τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα. Οι ανακαλύψεις και τα ταξίδια στο Νέο Κόσμο σε συνδυασμό με το πάθος πολλών μοναρχών για την συλλογή αξιοπεριεργών αντικειμένων των διαφορετικών κόσμων και πολιτισμών, οδήγησαν στη δημιουργία των Cabinets of Curiosities, μίας πρωτόλειας μορφής μουσείων. Από τα τέλη του 17^{ου} και κατά τον 19^ο αιώνα, ο Διαφωτισμός και ο κοινωνικός ιδεαλισμός έδειξε τον δρόμο για ανοιχτές συλλογές προς το κοινό με τη δημιουργία και των πρώτων δημόσιων μουσείων (Abt 2012: 189). Αυτή την περίοδο ξεκίνησε και η ορθολογική ταξινόμηση των αντικειμένων βάσει τα επιστημονικά κριτήρια. Έτσι, φτάνουμε στον 19^ο αιώνα με τον υλικό πολιτισμό να εκτίθεται στα μουσεία αντιπροσωπεύοντας τους πολιτισμούς από τους οποίους προερχόταν. Όμως, τέτοιου είδους ταξινόμηση των πολιτισμών μέσα στα μουσεία τοποθέτησε σε ιεραρχική κλίμακα τους πολιτισμούς, διαιωνίζοντας τις ρατσιστικές αντιλήψεις (Γιαλούρη 2012: 17). Στα τέλη του αιώνα, αναπτύχθηκαν οι επιστήμες που κατεξοχήν μελετούν τον υλικό πολιτισμό, η αρχαιολογία και η ανθρωπολογία βάζοντας τα θεμέλια για μία στροφή από την αυστηρή ταξινόμηση του υλικού πολιτισμού στα καλούπια της δυτικής κοσμοθεωρίας. Παραμερίστηκε η μελέτη του υλικού πολιτισμού βάσει αυστηρών κριτηρίων και ακολουθήθηκε μία συγκριτική μελέτη μεταξύ πολιτισμών και των συστημάτων που ενυπάρχουν σε αυτούς. Τον 20^ο αιώνα οι ανθρωπολόγοι και οι αρχαιολόγοι στρέφονται ξανά στη μελέτη των αντικειμένων προσπαθώντας να δώσουν μία ερμηνεία τοποθετώντας τα σε ιστορικά και κοινωνικά

πλαίσια. Άρα, η συλλογή αντικειμένων εκφράζει διαχρονικά το μουσείο από την αντικειμενοκεντρική παραδοσιακή άποψη με την αυστηρή ταξινόμηση, αλλά και από την πιο κοινωνική και αντιπροσωπευτική πτυχή του με την προσπάθεια απόδοσης νοήματος και ερμηνείας στην έκθεση (Marselis 2017: 303).

Τα αντικείμενα λειτουργούν, όπως και τα μουσεία, ως καθρέπτες της κοινωνίας από την οποία προέρχονται. Φέρουν πληροφορίες για όλες τις διαστάσεις της πραγματικότητας, καθώς ο υλικός πολιτισμός συνοδεύει τον ανθρώπινο πολιτισμό σε όλες τις εκφάνσεις του. Τα αντικείμενα, λοιπόν, είναι σημαδεμένα από τον ανθρώπινο πολιτισμό και το αντίστροφο. Έχουν την δυνατότητα να συμπυκνώνουν μέσα τους πολλαπλά νοήματα και αξίες, γιατί καθ' όλη την διάρκεια της ζωής τους μπορεί να αλλάξουν χέρια, να αλλάξουν χρήσεις ακόμη και να τροποποιηθούν τα ίδια. Διανύουν μία πορεία με πολλές διαφορετικές φάσεις μέσα στη ζωή τους, από χρηστικά αντικείμενα, σε πολυτελή αντικείμενα, από προσωπικά κειμήλια με μεγάλη συναισθηματική αξία σε «σκουπίδια» που παραμερίζονται (Appadurai 2017: 402). Φέρουν πολλές αξίες όπως είναι η οικονομική, η συναισθηματική, η καλλιτεχνική, η κοινωνική, η ιστορική και η συμβολική αξία. Κατά αυτόν τον τρόπο τα αντικείμενα αποτελούν σημαντικό μέρος του εαυτού μας και γίνονται πολλές φορές ενεργές παρουσίες στη ζωή των ανθρώπων. Υπάρχουν συγκεκριμένα αντικείμενα που έχουν στιγματιστεί από στιγμές και αναμνήσεις, που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο σε καθημερινές ενασχολήσεις, χωρίς οι άνθρωποι να αντιλαμβάνονται πάντα την αξία τους (Turkle 2007: 7). Σπάνια γίνεται αντιληπτός ο βαθμός της σύνδεσης του ανθρώπου με τα αντικείμενα, καθώς τα θεωρούμε δεδομένα στη ζωή μας, ειδικότερα στη σύγχρονη εποχή της μαζικής παραγωγής. Αν όμως ο καθένας αναλογιστεί τον αντίκτυπο που έχουν συγκεκριμένα αντικείμενα στη ζωή του, που συνδέονται με αναμνήσεις, θα αντιληφθεί την αξία τους. Ακόμα και η έλλειψη ή απουσία αντικειμένων που χαρακτηρίζει ορισμένες κοινωνικές ομάδες, όπως αυτή των προσφύγων, δηλώνει πολλά για την ιστορία και την εμπειρία τους.

Τα αντικείμενα ως μουσειακά εκθέματα

Η τοποθέτηση αντικειμένων στις εκθέσεις μουσείων είναι ένας τρόπος οι επιμελητές να νομιμοποιήσουν το μήνυμα που θέλουν να προβάλουν (Sherman 1995: 53). Δεν πρόκειται για τυχαία επιλογή αντικειμένων που απλώς σχετίζονται μεταξύ τους, αλλά η ταυτόχρονη έκθεση τους δημιουργεί νοήματα και μία συγκεκριμένη ιστορία, με τον τρόπο που το μουσείο επιθυμεί να ειπωθεί. Το μήνυμα κάθε έκθεσης παράγεται και μέσω των κειμένων που έχουν δημιουργηθεί από τους επιμελητές. Κάποιες φορές οι κειμενικές πληροφορίες υπερσχύουν σε σχέση με τα αντικείμενα στις εκθέσεις, καθιστώντας τα αντικείμενα συμπληρωματικά στοιχεία. Η ύπαρξη πολλών κειμένων γίνεται εις βάρος των αντικειμένων, που μόνο από την παρατήρησή τους οι επισκέπτες θα μπορούσαν να αντλήσουν πολλές πληροφορίες χωρίς την ανάγκη ανάγνωσης μακροσκελών κειμένων. Τα αντικείμενα, σε αντίθεση με τα κείμενα, αντιστέκονται στις «εύκολες» ερμηνείες, λόγω των πολλών νοημάτων που ενσωματώνουν (Γιάγκου 2014: 19). Έτσι, πρέπει να υπάρχει ισορροπία μεταξύ των κειμενικών πληροφοριών και των αντικειμένων στις εκθέσεις και το κοινό να ενθαρρύνεται διαβάζοντας τα κείμενα, να επεξεργαστεί πιο προσεκτικά τον υλικό πολιτισμό.

Τα αντικείμενα στα μουσεία αποτελούν διατομή μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, γιατί προέρχονται από μία παλαιότερη εποχή και συνομιλούν με τον επισκέπτη στο παρόν (Eckersley 2020: 294). Για να μπορέσει ένα αντικείμενο να τοποθετηθεί σε ένα μουσειακό πλαίσιο ή γενικότερα να αντληθούν πληροφορίες από αυτό, ώστε να πλαισιωθεί ιστορικά και κοινωνικά χρειάζονται να γίνουν κάποιες διεργασίες. Τα αντικείμενα τις περισσότερες φορές δεν μιλούν από μόνα τους, αλλά κρύβουν καλά μέσα τους ανείπωτες ιστορίες. Ένας επιμελητής ή οποιασδήποτε γενικά, που επιθυμεί να αντλήσει

πληροφορίες από ένα αντικείμενο οφείλει να κάνει κάποιες ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις αυτές είναι πολύ όμοιες με ερωτήσεις που γίνονται σε συνεντεύξεις που αφορούν πραγματικά πρόσωπα (Korytoff 1986: 66).

Η ίδια η υλική του υπόσταση μπορεί να προσφέρει αρκετές πληροφορίες για την ζωή του αντικειμένου. Η υλικότητα σημαδεύεται από την πραγματικότητα, φέροντας τα σημάδια του χρόνου και των ιστοριών πάνω στο σώμα του αντικειμένου. Οι προσθήκες, οι αλλαγές, που μπορεί να έχουν γίνει πάνω του, μαρτυρούν αλλαγή χρήσης ή αλλαγή αισθητικών αντιλήψεων με το πέρασμα του χρόνου ή των πολιτισμών. Τα υλικά από τα οποία είναι φτιαγμένο σχετίζονται άμεσα με την περιοχή από την οποία προέρχεται και τις πρώτες ύλες που βρίσκονται σε αυτήν. Ο τρόπος με τον οποίον έχει δημιουργηθεί μας «μιλά» για την τεχνογνωσία της κοινωνίας που το δημιούργησε. Άρα, μέσω της ίδιας της υλικότητας ενός εκθέματος, δηλαδή, μόνο μέσω της προσεκτικής παρατήρησης του, μπορεί κανείς να αντλήσει χρήσιμες πληροφορίες και να καταλάβει την αξία που έχει ένα αντικείμενο. Για να κατανοήσει κανείς έναν αντικείμενο και την ιστορία του, πρέπει να εξετάσει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε και σε τι πλαίσια χρησιμοποιήθηκε. Το κάθε αντικείμενο είναι φορτισμένο με αξίες που του έχουν εμφυσήσει οι άνθρωποι που σχετίστηκαν μαζί του (Sear, Wehner 2010: 146). Αυτές οι αξίες πρέπει να εντοπιστούν και να αναδειχθούν στις εκθέσεις, καθώς αποτελούν αξίες του ίδιου του πολιτισμού.

Τα αντικείμενα έχουν πολλά να διηγηθούν αν προσεγγιστούν με τους τρόπους που παρατέθηκαν παραπάνω και κάθε φορά μπορεί να ανακαλυφθεί μία διαφορετική πληροφορία από μία λεπτομέρεια που μπορεί αρχικά να είχε διαφύγει. Γι' αυτό είναι θεμιτό στα μουσεία να επανεξετάζονται οι συλλογές συχνά για να εμπλουτίσουν τις εκθέσεις με νέες ερμηνείες. Κάθε αντικείμενο έχει πολλές ιστορίες να διηγηθεί ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται. Ο επιμελητής έχει τοποθετήσει συγκεκριμένα αντικείμενα σε μια έκθεση για έναν συγκεκριμένο σκοπό, γιατί αφηγούνται μία ιστορία. Ο επισκέπτης, όμως, πολύ συχνά δεν γνωρίζει τον ακριβή λόγο της τοποθέτησης τους στην έκθεση και τα ανακαλύπτει από την αρχή, βρίσκοντας κάποιες φορές διαφορετικά νοήματα. Προσπαθώντας ο επισκέπτης να κατανοήσει τον λόγο ύπαρξης συγκεκριμένων αντικειμένων σε συγκεκριμένες θέσεις της έκθεσης, παρατηρεί τα αντικείμενα πέρα από την υλικότητά τους και προσπαθεί να τα οικειοποιηθεί. Έτσι τα αντικείμενα ξεφεύγουν από την υλικότητά τους και μπορούν να ασκήσουν στο θεατή περίπλοκες δυνάμεις, προσπαθώντας να γίνουν αντιληπτά από αυτόν (Jeychandran 2016: 97).

Επίσης, στη σύγχρονη εποχή τα αυθεντικά αντικείμενα έχουν ιδιαίτερη σημασία σε έναν κόσμο των τέλειων αντιγράφων και των ψηφιακών περιβαλλόντων. Τα αυθεντικά αντικείμενα έχουν την ικανότητα να ενεργοποιούν τον εγκέφαλο, δημιουργούν συνειρμούς και επαναφέρουν στον νου αναμνήσεις. Τα βιωμένα αντικείμενα, αυτά τα αντικείμενα που έχουν υπάρξει σε κοινότητες και έχουν δημιουργήσει δίκτυα σχέσεων με ανθρώπους, είναι αυτά που έχουν καθοριστική επίδραση πάνω στους επισκέπτες των μουσείων. Όταν ο επισκέπτης έρχεται σε επαφή με τα αυθεντικά αντικείμενα ανακαλούνται αναμνήσεις λόγω της εξοικείωσης που μπορεί να έχει με το συγκεκριμένο ή παρόμοιο αντικείμενο (Dean 1994: 28).

Η παρουσία των αντικειμένων επηρεάζει την ζωή μας, καθώς μέσω των αντικειμένων το σώμα μας, ως προέκταση του νου μας, αντιλαμβάνεται τον πραγματικό κόσμο. Έτσι, τα αντικείμενα, κατά κάποιον τρόπο, αποτελούν την προέκταση της ύπαρξης μας. Ακόμα και αν κάποιος δεν έχει προηγούμενη εμπειρία με ένα αντικείμενο, νιώθοντας την υλικότητά του, δημιουργείται μία ενσώματη εμπειρία που βοηθά την καλύτερη κατανόηση του. Άρα, για να κατανοήσουμε καλύτερα την πραγματικότητα και τον κόσμο γύρω μας πρέπει να εξετάσουμε κάθε πτυχή των αντικειμένων και με κάθε τρόπο. Ο άνθρωπος έχει έμφυτη την παρόρμηση να αγγίξει τα αντικείμενα που βρίσκονται στο χώρο καθώς η αφή είναι η πιο σημαντική

αίσθηση αντίληψης της πραγματικότητας. Η μελέτη του υλικού πολιτισμού αποτελεί, λοιπόν, μία πολυαισθητηριακή και ενδοαισθητηριακή εμπειρία για τον άνθρωπο (Ting 2015: 174). Το αντικείμενο μπορεί να συσχετιστεί σωματικά, γνωστικά και συναισθηματικά με τον μελετητή, αν προσεγγιστεί μέσω όλων των αισθήσεων, όπως είναι η αφή, η όραση, η όσφρηση. Στα μουσεία, όμως, οι αισθήσεις περιορίζονται κυρίως στην όραση. Μόνο οι ειδικοί μπορούν να αγγίξουν και να περιεργαστούν τα αντικείμενα, οι επισκέπτες τα αντιλαμβάνονται μόνο μέσω της παρατήρησης τους, η οποία τις περισσότερες φορές δεν γίνεται σχολαστικά, γιατί τα κείμενα της έκθεσης προσελκύουν την προσοχή. Έτσι, ενώ τα μουσεία κατά κύριο λόγο εκθέτουν αντικείμενα, στην ουσία αποτρέπουν τους επισκέπτες να αλληλεπιδράσουν με αυτά. Γίνονται όμως προσπάθειες να ξεφύγουν τα μουσεία από αυτή την ειρωνεία και εκθέτουν αντικείμενα που μπορείς να τα περιεργαστείς και με άλλες αισθήσεις πέρα από την όραση. Η πολύπλευρη αντίληψη της υλικότητας είναι σημαντική γιατί έτσι τα αντικείμενα αποκτούν περισσότερα νοήματα και μπορούμε να τα εντάξουμε σε πολιτισμικά και χρονολογικά πλαίσια (Dudley 2012: 1-2, Pearce 1992).

Τα αντικείμενα σε προσφυγικές εκθέσεις

Πως λοιπόν τα αντικείμενα μπορούν να αξιοποιηθούν για να αναπαραστήσουν προσφυγικές εμπειρίες μέσω από τις οποίες οι επισκέπτες θα κατανοήσουν καλύτερα την ιστορία των προσφύγων; Τα αντικείμενα που σχετίζονται με τις προσφυγικές εμπειρίες συνήθως αποτελούν προσωπικά κειμήλια που έχουν φέρει μαζί τους οι πρόσφυγες ή έχουν δημιουργηθεί από πρόσφυγες ή έχουν ταυτιστεί με την προσφυγιά. Αυτά τα αντικείμενα έχουν συνήθως αυξημένη συμβολική αξία και συναισθηματική δύναμη, λόγω της σύνδεσης τους με αναμνήσεις απώλειας και τραύματος που είναι χαρακτηριστικά της προσφυγικής εμπειρίας. Τα «πληγωμένα» αντικείμενα προσελκύουν τα βλέμματα σε μία έκθεση γιατί είναι μάρτυρες βίας και αληθινών τραγικών γεγονότων (Baxandall 1991: 44), που πολλές φορές δεν αφήνουν ζωντανούς ανθρώπους πίσω για να διηγηθούν τις ιστορίες τους. Αυτά τα αντικείμενα, λοιπόν, υποδύονται τον ρόλο του αφηγητή. Επίσης, είναι αντικείμενα μνήμης του τόπου τους και έχουν ισχυρή συναισθηματική σύνδεση με τους ιδιοκτήτες τους. Σε τέτοιου είδους εκθέσεις τα αντικείμενα λειτουργούν ως βοηθοί της μνήμης και ως διαμεσολαβητές μεταξύ των προσφύγων και του κοινού (Eckersley 2020: 292). Βρίσκονται εκεί για να πουν ιστορίες που διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να ειπωθούν (O'Reilly, Parish 2017: 99). Έχει ιδιαίτερη σημασία για μία έκθεση να παρέχει αυθεντικά αντικείμενα προσφύγων, καθώς αποτελούν μάρτυρες της πραγματικότητας με τον πιο άμεσο τρόπο. Είναι τεκμήρια ιστοριών που χωρίς αυτά οι ιστορίες θα έμοιαζαν πολύ αφηρημένες ή εξωπραγματικές. Εκθέτοντας τα αντικείμενα αυτά, επιτυγχάνεται η νομιμοποίηση των ιστοριών των προσφύγων και τους δίνεται υλική υπόσταση. Η τοποθέτηση αντικειμένων στο μουσείο αποτελεί πράξη αναγνώρισης των προσφύγων. Οι ιστορίες περνούν από την ιδιωτική σφαίρα στον δημόσιο λόγο και έπειτα στη συλλογική μνήμη. Οι πρόσφυγες παύουν να είναι χαρακτήρες μιας ιστορίας και γίνονται πραγματικοί άνθρωποι σαν όλους τους υπολοίπους. Με άλλα λόγια, επιτυγχάνεται μεγαλύτερη ενσυναίσθηση του κοινού από την προβολή της προσφυγικής εμπειρίας μέσω αληθινών αντικειμένων. Βέβαια, η ενσυναίσθηση δεν είναι αποτέλεσμα μόνο των αντικειμένων, αλλά μαζί με τα κείμενα και τα υπόλοιπα ερμηνευτικά μέσα, η κάθε έκθεση προσπαθεί να φέρει κοντά στον επισκέπτη την ιστορία του πρόσφυγα και, αν πρόκειται για πετυχημένη προσπάθεια, να πετύχει την ταύτιση του επισκέπτη με τον πρόσφυγα.

Τα προσωπικά κειμήλια μπορούν να πουν την ιστορία από τα κάτω προς τα πάνω (O'Reilly, Parish 2017: 99), καθώς αποτελούν μέρος της ταυτότητας του ανθρώπου στον οποίον ανήκουν και λειτουργούν ως

εργαλείο αναπαράστασής του (Bergeron 2012: 242) Τα αντικείμενα αυτά είναι συνήθως επιλεγμένα από τους ίδιους τους πρόσφυγες και φορτισμένα με τις ιστορίες, που οι ίδιοι θέλουν να μοιραστούν με το μουσείο. Άρα πολλές φορές οι πρόσφυγες παίρνουν τον ρόλο του επιμελητή, λέγοντας τις δικές τους ιστορίες μέσα από τα αντικείμενα που οι ίδιοι δανείζουν ή δωρίζουν στις εκθέσεις. Το γεγονός αυτό περιορίζει τον έλεγχο που μπορεί να έχει το μουσείο στην αναπαράσταση των προσφύγων. Αφήνεται, λοιπόν, ελεύθερος χώρος «στους από κάτω», σε αυτή την περίπτωση στους πρόσφυγες, να προβάλουν με όποιον τρόπο εκείνοι θέλουν την εμπειρία τους προς τους από πάνω, δηλαδή σε ένα δημόσιο φορέα, όπως είναι το μουσείο. Βέβαια, η δύναμη που έχει ο επιμελητής πάνω σε μια έκθεση είναι τεράστια. Δεν αρκεί απλώς η ύπαρξη αντικειμένων των προσφύγων για να ειπωθεί η ιστορία από τα κάτω, αλλά πρέπει οι πρόσφυγες να συμμετάσχουν και στη διαδικασία της επιμέλειας και της παρουσίασης. Καθώς μέσα από τις ενότητες και τις ομάδες αντικειμένων διαμορφώνονται και διαφορετικά μηνύματα.

Τα αντικείμενα από προσφυγικό περιβάλλον έχουν ιδιαίτερη συναισθηματική αξία και ορισμένα έχουν τέτοια δύναμη μπορούν να σταθούν μόνα τους σε μία έκθεση χωρίς πολλές επιπλέον εξηγήσεις. Όμως, αν ενταχθούν στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο που ανήκουν αποκτούν επιπλέον αξίες (O'Reilly, Parish 2017: 100). Η τοποθέτηση των εκθεμάτων στο ιστορικό πλαίσιο είναι ύψιστης σημασίας για την βαθύτερη κατανόηση τους από το κοινό. Δεν γνωρίζουν όλοι οι επισκέπτες το κοινωνικό και πολιτικό γίνεσθαι της εποχής που πραγματεύεται μια έκθεση, γι' αυτό το λόγο το μουσείο πρέπει να τοποθετεί τον επισκέπτη στην εκάστοτε εποχή. Οι αξίες των αντικειμένων αλλάζουν από εποχή σε εποχή και από περιοχή σε περιοχή. Άλλη αξία έχει παραδείγματος χάριν ένα αυτοκίνητο σήμερα σε μία ευρωπαϊκή πρωτεύουσα και άλλη αξία σε μία πόλη της Αφρικής το '60. Οι αξίες αλλάζουν καθώς αλλάζουν οι συνθήκες και οι κοινωνίες.

Στις εκθέσεις που πραγματεύονται την προσφυγική εμπειρία, τα αντικείμενα δεν αποτελούν απλώς την επιλεγμένη συλλογή του μουσείου, αλλά λειτουργούν ως εργαλεία αφήγησης μέσω της παρατήρησης τους. Τα αντικείμενα λειτουργούν ως εκθέματα και ως ερμηνευτικά μέσα ταυτόχρονα, καθώς μέσω της παρουσίασης τους δίνουν νόημα στην ίδια την έκθεση και στα υπόλοιπα εκθέματα. Οι αφηγήσεις μέσω των αντικειμένων είναι πιο προσβάσιμες για το κοινό, από ότι άλλου είδους εκθέματα, όπως το αρχαιολογικό ή τα κείμενα. Τα αντικείμενα διεγείρουν διαλόγους με τους επισκέπτες, εξαιτίας της δυνατότητας τους να δημιουργούν διασυνδέσεις με τις αναμνήσεις και τα συναισθήματα των ανθρώπων. Επειδή ο υλικός πολιτισμός συντροφεύει όλη την ανθρώπινη ύπαρξη, ο άνθρωπος έχει συνδέσει αντικείμενα με στιγμές, μνήμες και συναισθήματα. Όταν, λοιπόν, ο επισκέπτης αντικρίζει κάποιο αντικείμενο το συνδέει με κάποιο αντίστοιχο οικείο του και αμέσως ξυπνάνε μέσα του αναμνήσεις εμπειριών που σχετίζονται με το αντικείμενο αυτό. Αυτό αποδεικνύει την ανάγκη που έχει ο άνθρωπος να οικειοποιεί τον υλικό πολιτισμό και ο τρόπος που μπορεί να το κάνει ευκολότερα είναι μέσω των προσωπικών αναγνώσεων (Μουλιού, Καλεσορούλου, 2011: 60). Τα αντικείμενα προκαλούν την λειτουργία της μνήμης, δεν είναι απλώς βοηθί της, η θέαση ενός αντικειμένου μπορεί να δημιουργήσει ακούσιες αντιδράσεις μέχρι και έντονες συναισθηματικές εκρήξεις στους επισκέπτες (Witcomb 2010: 41).

Πέρα από τα αντικείμενα

Σε εκθέσεις που πραγματεύονται προσφυγικά θέματα εκτός από τα αντικείμενα και τα προσωπικά κειμήλια συχνά παρουσιάζεται φωτογραφικό υλικό. Τα αντικείμενα σε αρκετές περιπτώσεις μετανάστευσης είναι περιορισμένα λόγω της ίδιας της φύσης του ζητήματος. Οι πρόσφυγες σπάνια καταφέρνουν να μεταφέρουν πολλά αντικείμενα μαζί τους, λόγω της αδυναμίας να χωρέσουν πολλά αντικείμενα στις αποσκευές τους και πολύ συχνά δεν υπάρχουν ούτε αυτές, εξαιτίας του δύσκολου

«ταξιδιού». Άρα, η ύπαρξη αντικείμενων σε εκθέσεις προσφυγικού χαρακτήρα έχει μεγάλη αξία λόγω της σπανιότητάς τους. Σε πολλές εκθέσεις παρουσιάζονται αντίγραφα αντικειμένων σχετικών με την μετανάστευση, όπως είναι οι βαλίτσες και οι μπόγοι. Τα μουσεία για να συμπληρώσουν την αφήγηση τους χρησιμοποιούν συχνά φωτογραφίες, οι οποίες έχουν μεγάλη δύναμη ως αφηγητικό μέσο, αρκεί και αυτές όπως τα αντικείμενα, να πλαισιωθούν ιστορικά και κοινωνικά (Wehner 2012: 86).

Οι φωτογραφίες συνδυάζουν την υλικότητα που έχουν τα αντικείμενα, αλλά και την αναπαραστατικότητα. Πολλοί δεν αντιμετωπίζουν τις φωτογραφίες ως υλικότητες, όμως αποτελούν και αυτές αντικείμενα που έχουν αγγιχθεί, φιληθεί, δηλαδή σχετίζονται με την βιωμένη εμπειρία των ανθρώπων. Με άλλα λόγια, οι φωτογραφίες είναι πολλά περισσότερα από ένα στιγμιότυπο του παρελθόντος. Θεωρούνται ιστορικά αντικείμενα, γιατί οριοθετούν την αίσθηση του παρελθόντος και της συλλογικής μνήμης. Οι φωτογραφίες είναι, επίσης, ένας άμεσος τρόπος να αφηγηθείς μια ιστορία, καθώς αποτελούν ένα στιγμιότυπο της πραγματικότητας. Είναι ακατέργαστες ιστορίες και έχουν την δυνατότητα να προσφέρουν πολλές πληροφορίες μέσα σε μία στιγμή (Gagen 2021: 43). Ο φωτογραφικός φακός απαθανατίζει στιγμές που διαφορετικά μπορεί να μην είχαν γίνει ποτέ γνωστές. Οι φωτογραφίες δείχνουν την ωμή αλήθεια των προσφύγων σε διάφορες φάσεις της ζωής τους. Το μουσείο εκθέτοντας φωτογραφίες τραυματικών περιεχομένων εκπληρώνει το ηθικό καθήκον της προβολής αυτών των τραγικών γεγονότων, ώστε το κοινό να γνωρίζει τι πραγματικά έγινε και να μην εθελουφλεί.

Σημαντική θέση σε προσφυγικές εκθέσεις έχουν οι προφορικές μαρτυρίες, καθώς μέσω αυτών ο πρόσφυγας αποκτά φωνή. Ο λόγος, ειδικά μέσω προφορικών μαρτυριών, είναι εξίσου άμεσος και αυθεντικός. Οι προφορικές ιστορίες πλαισιώνουν καλύτερα της αναπαράστασης των προσωπικών αντικειμένων, παρουσιάζοντας τις λεπτομέρειες των ιστοριών και τα συναισθήματα των ανθρώπων πίσω από τα αντικείμενα. Με αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνεται καλύτερα η ενσυναίσθηση των επισκεπτών με τους πρωταγωνιστές των ιστοριών αυτών. Η προσωπική ματιά κάνει πιο εύκολη την κατανόηση περίπλοκων καταστάσεων, συνδέοντας πολύ πιο γρήγορα των ανθρώπους μεταξύ τους. Με τις προσωπικές αφηγήσεις, η έκθεση γίνεται μάρτυρας της ζωντανής κληρονομιάς, νομιμοποιώντας ταυτόχρονα την ισχύ τους (Kidd, 2015; 81). Επίσης, με την ενσωμάτωση ιστοριών επιτυγχάνεται η πολυφωνία εντός της έκθεσης και υπογραμμίζεται η ετερογενής φύση των ανθρώπων και της μνήμης σε σχέση με τις αφηγήσεις της επίσημης ιστορίας (O'Reilly, Parish 2017: 102).

Τα αντικείμενα, οι φωτογραφίες και οι προφορικές μαρτυρίες είναι τα στοιχεία που κυριαρχούν στις περισσότερες εκθέσεις προσφυγικών εμπειριών. Συνυπάρχουν για να συμπληρώσουν το παζλ του πολύπλευρου ζητήματος, συνθέτοντας μαζί μία, όσο δυνατόν πιο ολοκληρωμένη, εικόνα. Φυσικά, υπάρχουν και άλλα είδους εκθέματα σε τέτοιες εκθέσεις, που μπορούν να προσφέρουν νέες οπτικές προσέγγισης του προσφυγικού ζητήματος. Στην επόμενη ενότητα θα εξετάσουμε παραδείγματα μουσείων και εκθέσεων από το εξωτερικό και το εσωτερικό που συνδυάζουν διαφορετικά εκθέματα και τρόπους προσέγγισης της προσφυγικής εμπειρίας.

Παραδείγματα μουσείων και εκθέσεων αφιερωμένων στους πρόσφυγες

Τα περισσότερα μουσεία που παρουσιάζουν θέματα προσφυγικού χαρακτήρα είναι κυρίως μικρά ιδρύματα και συνήθως όχι κρατικά. Τείνουν να εστιάζουν σε ιστορίες προσφυγιάς που αφορούν την περιοχή στην οποία βρίσκονται. Με άλλα λόγια, χαρακτηρίζονται από τοπικότητα που είναι ένα ζητούμενο για τα σύγχρονα μουσεία, δηλαδή έχουν την δυνατότητα να απευθύνονται στο τοπικό

πληθυσμό με θέματα που σχετίζονται άμεσα με την ιστορία του τόπου και της κοινότητας του. Έτσι, επιχειρούν να αποτελέσουν τόπο ζωντανής κληρονομιάς και σημείο συνάντησης του ντόπιου πληθυσμού (O'Reilly, Parish 2017: 105). Σε αυτά τα μουσεία κυριαρχούν οι παραδοσιακές μέθοδοι συλλογής, κυρίως με αυθεντικά αντικείμενα που θεωρούνται σημαντικά για την τοπική ιστορία προσφυγιάς. Εντάσσονται στις βιογραφικές αφηγήσεις των ανθρώπων, οι οποίες εντάσσονται σε ένα ευρύτερο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο. Όμως, τις τελευταίες δεκαετίες έχει παρουσιαστεί έκρηξη μουσείων μετανάστευσης και προσφυγιάς που προσπαθούν να ενσωματώσουν τις προσφυγικές και μεταναστευτικές ιστορίες σε ευρύτερα πλαίσια πέρα από του τοπικού. Βρίσκονται σε χώρες που δέχτηκαν πολλούς προσφυγές και μετανάστες, κυρίως με την κατάρρευση του αποικιοκρατικού συστήματος, όπως η Γαλλία ή χώρες που δημιουργήθηκαν με τον αποικισμό όπως ΗΠΑ, Καναδάς και Αυστραλία. Θα ακολουθήσει παρουσίαση τριών παραδειγμάτων μουσείων από την Ευρώπη και την Αυστραλία, τα οποία έχουν ακολουθήσει διαφορετικές μεθόδους προσέγγισης της προσφυγικής εμπειρίας, το Cité nationale de l'histoire de l'immigration στο Παρίσι, το Humanity House στη Χάγη και το Immigration Museum στη Μελβούρνη.

Cité nationale de l'histoire de l'immigration (Παρίσι)

Το μοναδικό εθνικό μουσείο αφιερωμένο στη προσφυγιά και την μετανάστευση είναι το Cité nationale de l'histoire de l'immigration (CNHI) στο Παρίσι. Το μουσείο εγκαταστάθηκε στο Palais de la Porte Dorée, ιστορικό κτίριο του Παρισιού που κτίστηκε το 1931 για να στεγάσει την Διεθνή Αποικιακή Έκθεση. Στην συνέχεια φιλοξένησε το Εθνικό Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης της Αφρικής και της Ωκεανίας. Είναι σαφές το αποικιοκρατικό ύφος του κτιρίου από την αρχιτεκτονική μέχρι την διακόσμησή του. Στο εξωτερικό του υπάρχουν ανάγλυφες παραστάσεις που εξυμνούν την δύναμη της Γαλλικής Αυτοκρατορίας, ο οποίος οφείλεται στην εκμετάλλευση του πλούτου των αποικιών. Απεικονίζονται παραστάσεις από λιμάνια με πλοία φορτωμένα με αγαθά (**Εικ. 1**). Στο εσωτερικό υπάρχουν τοιχογραφίες με παρόμοιες σκηνές της επεκτατικής δύναμης της Γαλλίας. Η επιλογή της στέγασης ενός μουσείου, που θα αφορούσε την μετανάστευση της μεταποικιοκρατικής περιόδου, δηλώνει την πολιτική στροφή του γαλλικού κράτους από το αποικιοκρατικό παρελθόν του.

Εικ. 1 Εξωτερική όψη του cite nationale de l'histoire de l'immigration paris

© <https://www.lemonde.fr/blog/correcteurs/2013/10/13/etranques-langues-etrangeres-ou-la-xenoglossobie/dscn8571/>

Η ιδέα της ίδρυσης ενός μουσείου που θα αφορούσε την μετακίνηση πληθυσμών από τις πρώην αποικίες στην μητρόπολη ανήκε στον Zaïr Kedadouche, Αλγερινό πρόσφυγα πρώην ποδοσφαιριστή και ακτιβιστή, το 1989. Την ιδέα του την στήριξαν ιστορικοί, όπως ο Pierre Milza και ο Gérard Noiriel. Όμως λόγω πολιτικών διαπλοκών, όπως η αναθεώρηση της νομοθεσίας περί εθνικότητας και η έντονη ισλαμοφοβία, το εγχείρημα για την δημιουργία του μουσείου έπεσε στο κενό. Εκείνη την περίοδο, το γαλλικό κράτος ισχυριζόταν ότι αντιμετώπιζε ως ίσους όλους τους πολίτες, περιμένοντας από αυτούς να μην εκφράζουν την διαφορετική θρησκευτική ή πολιτισμική τους ταυτότητα, π.χ. απαγόρευσης της μαντίλας σε δημόσιους χώρους. Με αυτές τις πρακτικές το γαλλικό κράτος επιθυμούσε να δημιουργήσει έναν ουδέτερο δημόσιο χώρο. Στην ιδιωτική σφαίρα, από την άλλη πλευρά, ο καθένας μπορούσε να εκφράσει τις πολιτισμικές τους ρίζες όπως επιθυμούσε. Αυτό δημιούργησε ρήξη εντός της γαλλικής κοινωνίας, καθώς με αυτή την πρακτική η πολιτιστική κληρονομιά των μεταναστών δεν γίνονταν αποδεκτή από το επίσημο κράτος και ούτε προστατεύονταν. Το 1998 με την νίκη της πολυπολιτισμικής ομάδας ποδοσφαίρου της Γαλλίας στο World Cup, η ιδέα για την δημιουργία του μουσείου ξαναεμφανίστηκε στο πολιτικό προσκήνιο υπό την πίεση ακαδημαϊκών του αριστερού χώρου. Εν τέλη, μετά από μία σειρά διαβουλεύσεων το 2004, ανακοινώθηκε από τον Πρωθυπουργό η ίδρυση του μουσείου με το όνομα Cité nationale de l'histoire de l'immigration (Stevens 2008: 60). Η ίδρυση του μουσείου, λοιπόν, αποτελεί μία σαφώς πολιτική πράξη. Το μουσείο ιδρύεται τελικά το 2007 υπό την προεδρία του Nicolas Sarkozy.

Η οπτική που προσεγγίστηκε το θέμα στο CNHI είναι πολύ προσεκτική. Γι' αυτόν τον λόγο προσλήφθηκαν ειδικοί κοινωνικοί επιστήμονες και ιστορικοί με εμπειρία στη μεταναστευτική πολιτική. Αυτό είχε αντανάκλαση στο ύφος και την γλώσσα των κειμένων εντός των εκθέσεων όσο και στο ίδιο τον σχεδιασμό. Η έκθεση ακολουθεί τον πρόσφυγα σε όλη την διάρκεια της επαφής του με το γαλλικό κράτος, από την γραφειοκρατία μέχρι και την επαφή του με την γαλλική κοινωνία. Δίνει έμφαση σε πτυχές της ζωής των μεταναστών εντός της δημοσίας σφαίρας όπως τα σχολεία, τα συνδικάτα, τα κόμματα, αλλά και εντός

της ιδιωτικής ζωής, όπως η δημιουργία κοινοτήτων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αντιπαραθέτει την δημόσια με την ιδιωτική σφαίρα (Stevens 2008: 64).

Η πρώτη επαφή που έχει ο επισκέπτης με το μουσείο είναι ένας χώρος όπου υπάρχουν μεγάλες αφίσες με φράσεις καλλιτεχνών, ακαδημαϊκών, συγγραφέων και πολιτικών για τα πολλά πρόσωπα της μετανάστευσης και της προσφυγιάς. Εκτός από τις αφίσες υπάρχουν οθόνες με οπτικοακουστικό υλικό με επίκεντρο πάλι φράσεις που εκφράζουν βαθιά συναισθήματα των ξεριζωμένων στο μακρύ ταξίδι τους για την προσαρμογή (Εικ. 2). Υπάρχει επίσης ένα περίπτερο, όπου ο επισκέπτης μπορεί να γράψει μία σχετική του σκέψη.

Εικ. 2 Εισαγωγική αίθουσα με τις αφίσες στο Cite nationale de l'histoire de l'immigration

© <https://millesabords.net/blog/2007/10/14/palaisportedoree/>

Η μόνιμη έκθεση βρίσκεται στον δεύτερο όροφο. Το μουσείο δεν είχε δική του συλλογή, αλλά δημιουργήθηκε εξ αρχής. Έγινε προσπάθεια να αποκτήσει μία συλλογή που να συνδυάζει την υλική και την άυλη πολιτιστική κληρονομιά των προσφύγων. Όλα τα εκθέματα προέρχονται από ιδιωτικές δωρεές και από έργα προσφύγων καλλιτεχνών. Στη συλλογή του ανήκουν φωτογραφίες, γράμματα, προσωπικά αντικείμενα, προφορικές μαρτυρίες και ψηφιακές αυτοπαραουσιάσεις ξεριζωμένων.

Η έκθεση είναι οργανωμένη σε τρεις θεματικές που χωρίζονται σε πολλές υποενότητες. Η πρώτη ενότητα αφορά τον ξεριζωμό των προσφύγων από τις πατρίδες τους, με συμβολικά αντικείμενα και αφηγήσεις. Η δεύτερη σχετίζεται με τον όρο «Γαλλία – χωνευτήρι», σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται οι αντιφατικές οπτικές της Γαλλίας, ως χώρα ευκαιριών και χώρα απόρριψης. Η τρίτη ενότητα παρουσιάζει την συμβολή των προσφύγων στην Γαλλία, στον αθλητισμό, την γλώσσα, την θρησκεία, παρουσιάζει την Γαλλία ως καθρέπτη της διαφορετικότητας (Naguib 2012: 52). Σε όλες τις ενότητες, η μουσειολογική προσέγγιση γίνεται βάσει τριών κεντρικών αξόνων: εικόνα – αντικείμενο – τέχνη, συνθέτοντας όσο δυνατόν μία

ολοκληρωμένη εικόνα για την αφήγηση των ιστοριών της προσφυγιάς και της μετανάστευσης της Γαλλίας. Οι ιστορίες του ξεριζωμού ζωντανεύουν μέσα από τις αναμνήσεις των ανθρώπων, δηλαδή παρουσιάζεται η ιστορία «από τα κάτω προς τα πάνω».

Επίσης, υπάρχει στην έκθεση μία ειδική ενότητα που ονομάζεται «Gallery of Gifts». Σε αυτή την ενότητα κυριαρχούν οι προσωπικές ιστορίες των ξεριζωμένων, μέσα από προσωπικά αντικείμενα, αρχεία, φωτογραφίες και συνεντεύξεις των ίδιων ή απογόνων τους (Lenart-Cheng 2021: 2). Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ενότητες που ακολουθούν κυρίως ιστορική αναδρομή του φαινομένου. Ασκήθηκε κριτική για την επιλογή αυτών των ενότητων, καθώς διακρίνεται διαχωρισμός μεταξύ της επίσημης εθνικής αφήγησης και των πραγματικών ιστοριών των ίδιων των ξεριζωμένων. Επίσης, οι ιστορίες αφορούν ιστορίες που αναδεικνύουν το ήθος και την επιτυχία των μεταναστών και περιορίζονται στην οικιακή σφαίρα, αποσιωπώντας αρνητικές πλευρές και φλέγοντα ζητήματα, όπως αυτό της απόκτησης ιθαγένειας (Εικ. 3).

Εικ. 3 Προθήκες με προσωπικά αντικείμενα προσφύγων και μεταναστών

© <https://www.culture.gouv.fr/Actualites/Sorties-expositions/Les-10-ans-du-Musee-national-de-l-histoire-de-l-immigration>

Εξαιτίας αυτών των αστοχιών, δημιουργήθηκαν έντονες διαπλοκές μεταξύ προσφύγων και μουσείου. Το 2010 ξεκίνησε ένα κίνημα που κατέλαβε το μουσείο, απαιτώντας να γίνει αναλυτικότερη τεκμηρίωση των εκθεμάτων, καθώς πολλά από αυτά αποτελούσαν προσωπικά δεδομένα ή προσωπικές ιστορίες ανθρώπων που παρουσιάζονται χωρίς την άδειά τους. Αυτό θεωρήθηκε ασέβεια και υποκριτικό από τους προσφυγές και τους μετανάστες και απαιτούσαν να ακουστούν οι δικές τους φωνές για το θέμα που τους αφορά άμεσα (Lenart-Cheng 2021: 1). Έτσι, ασκήθηκαν πιέσεις στο μουσείο από διάφορες κοινότητες για να γίνουν αλλαγές στον τρόπο αντιμετώπισης της μεταναστευτικής ιστορίας της Γαλλίας. Επίσης, έγιναν πολλές τροποποιήσεις στη μόνιμη έκθεση, ώστε να γίνεται περισσότερο αντιληπτό στον επισκέπτη το αποικιακό παρελθόν της Γαλλίας και τον αντίκτυπο που αυτό είχε στην μετέπειτα ιστορία της Γαλλίας (Stevens 2008: 65).

Τέλος, μέσα από την ιστοσελίδα του μουσείου, οι επισκέπτες μπορούσαν να μοιραστούν τις δικές τους ιστορίες προσφυγιάς και, μετά από επιλογή, οι ιστορίες ενσωματώνονταν στη μόνιμη έκθεση. Επιπλέον, μέσω της ιστοσελίδας, τα εκθέματα γίνονται διαθέσιμα σε ψηφιακή μορφή και προσφέρεται ψηφιακή βιβλιοθήκη. Σήμερα, το CNHI δημιουργεί podcasts και εκπαιδευτικά video που αφορούν το θέμα της προσφυγιάς μέσα από τον ψηφιακό του χώρο επιθυμώντας να συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση των προσφύγων και των μεταναστών.

Humanity House (Χάγη)

Το Humanity House ιδρύθηκε το 2010 στη Χάγη από τον Ερυθρό Σταυρό της Ολλανδίας, την πόλη της Χάγης και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Επίσης συνεργάζεται με άλλους διεθνείς οργανισμούς, όπως η Διεθνής Αμνηστία (Valero 2018: 14). Σε αντίθεση με το CNHI, η προσέγγιση του προσφυγικού ζητήματος είναι απελευθερωμένη από την εθνική αφήγηση της Ολλανδίας. Αυτή η προσέγγιση βασίζεται στην άποψη ότι τα σύγχρονα μουσεία πρέπει να απεγκλωβιστούν από τους περιορισμούς που ενυπάρχουν στις επίσημες αφηγήσεις και να παρουσιάσουν την ιστορία τους μέσα από νέες οπτικές. Η εθνική ταυτότητα στις σημερινές κοινωνίες αποτυγχάνει να εκφράσει όλα τα άτομα που συνυπάρχουν μέσα σε αυτές (Zlatkou 2018: 2), καθώς δεν ταυτίζονται όλοι με την εικόνα του πολίτη που έχει ένα συγκεκριμένο θρήσκευμα, εθνικότητα και πολιτισμική καταγωγή. Οι κοινωνίες του σήμερα γίνονται όλο και περισσότερο πολυπολιτισμικές και τα μουσεία που υπάρχουν μέσα σε αυτές οφείλουν να απευθύνονται σε όλες τις κοινότητες.

Το Humanity House, όπως προδίδει το όνομα του, επιθυμεί να αποτελέσει σπίτι – καταφύγιο για όλη την ανθρωπότητα. Έχει αποβάλλει την προσέγγιση του κάθε «εθνικό φακό» και παρουσιάζει τους προσφυγές έχοντας επίγνωση τόσο της συλλογικής όσο και της ατομικής ταυτότητας του κάθε ατόμου. Το μουσείο είναι αφιερωμένο σε ιστορίες βίας, πολέμου και τραύματος ανθρώπων που αναγκάστηκαν να αφήσουν τις πατρίδες τους για να σωθούν από την αβίωτη πραγματικότητα τους. Εκθέτει καταστάσεις που έχουν βιώσει οι περισσότεροι άνθρωποι, άλλοι περισσότερο, άλλοι λιγότερο. Με άλλα λόγια, το Humanity House αντιπροσωπεύει οικουμενικές αξίες της ζωής, της ασφάλειας και της ελευθερίας μέσα από την μόνιμη του έκθεση, καλώντας τους επισκέπτες να αναλογιστούν πως είναι να απειλούνται αυτές οι αξίες που οι περισσότεροι τις θεωρούμε δεδομένες.

Το μουσείο υποστηρίζει ότι δίνει την δυνατότητα στον επισκέπτη να δει, να ακούσει, να αισθανθεί την ανθρώπινη ιστορία πίσω από την καταστροφή. Η μουσειακή εμπειρία που προσφέρει βασίζεται στην βιωματική μάθηση, μέσω της οποίας οι επισκέπτες θα μπορέσουν να κατανοήσουν ως ένα βαθμό την πραγματικότητα με την οποία έρχονται αντιμέτωποι πολλοί άνθρωποι. Εισερχόμενος στο μουσείο, ο επισκέπτης, εισέρχεται σε ένα «παιχνίδι ξεριζωμού», όμοιο με την ζωή πολλών ανθρώπων που δυστυχώς για αυτούς δεν είναι απλώς μία προσομοίωση. Όραμα του μουσείου είναι να αποτελέσει χώρο βαθύτερης κατανόησης ανθρωπιστικών ζητημάτων, όπως αυτό της προσφυγιάς, της ενσωμάτωσης και της διαβίωσης σε καταυλισμούς. Μέσω της βιωματικής εμπειρίας που προσφέρει, ενθαρρύνει το κοινό να αποκτήσει μία πιο ενεργητική στάση απέναντι σε ζητήματα ανθρωπιστικών κρίσεων και γενικότερα να διεκδικεί την ειρηνική και ελεύθερη ζωή (Valero 2018: 14).

Οι επισκέπτες με την είσοδό τους στη μόνιμη έκθεση, ενημερώνονται από το προσωπικό για το πως θα εξελιχθεί η επίσκεψή τους. Στην αρχή συμπληρώνουν τα προσωπικά τους στοιχεία σε μία φόρμα για να λάβουν ένα «έγγραφο πιστοποίησης» που θα πρέπει να το φέρουν μαζί τους καθ' όλη την επίσκεψή τους.

Με την είσοδο τους στην έκθεση, εισέρχονται σε ένα δωμάτιο, το οποίο μοιάζει με πλυσταριό, στο οποίο ακούγονται ηχητικά μηνύματα από φωνές και κλάματα παιδιών, δημιουργώντας ένα περιβάλλον που βάζει τον επισκέπτη σε κατάσταση αφύπνισης. Το επόμενο δωμάτιο έχει τη μορφή ενός τυπικού ολλανδικού σαλονιού, όπου υπάρχει ένα ραδιόφωνο που μεταδίδει επαναλαμβανόμενα την είδηση εκκένωσης της Χάγης από τους πολίτες της. Σε όλο το δωμάτιο υπάρχει μία αίσθηση ξαφνικής εγκατάλειψης και γενικότερης αναστάτωσης, υπάρχει ένα μπουκάλι κρασί, χυμένο στο πάτωμα, ένας ενεργοποιημένος υπολογιστής με ανοιχτή την σελίδα του Facebook και βαλίτσες με πράγματα που δεν έχουν ετοιμαστεί ακόμα **(Εικ. 4)**.

Εικ. 4 Το "σαλόνι" στο Humanity House

© <https://stedelijkstudies.com/journal/representing-migration-in-inclusive-museums-the-humanity-house/>

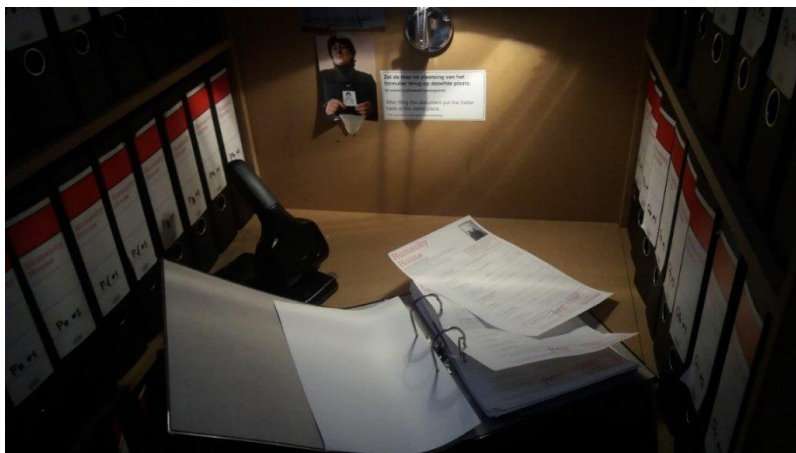
Ο επόμενος χώρος αποτελείται από πολλούς σκοτεινούς και στενούς διαδρόμους, στους οποίους οι επισκέπτες θα περιπλανιόνται για να βρουν τον δρόμο τους μέσα σε μία έντονα κλειστοφοβική ατμόσφαιρα. Στους τοίχους υπάρχουν εσοχές με φωτογραφίες που απεικονίζουν ανθρώπους μέσα σε βάρκες ή σε στιγμές που προσπαθούν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους. Την εμπειρία σε αυτό τον χώρο την ολοκληρώνουν οι ηχητικές μαρτυρίες σε διάφορες γλώσσες. Στη συνέχεια οι επισκέπτες μπορούν να γνωρίσουν ιστορίες προσφύγων, που δεν προβάλλονται στα μαζικά μέσα ενημέρωσης, ρίχνοντας φως σε γκρίζα σημεία των προσφυγικών εμπειριών. Βγαίνοντας από αυτό τον χώρο, θα εισέλθουν σε ένα δωμάτιο με καθρέπτες, όμως χωρίς να μπορούν να αντικρίσουν το είδωλο τους μέσα στους καθρέπτες, πάρα μόνο την φράση «Δεν υπάρχουν» **(Εικ. 5)**. Αυτό κρύβει πολλούς συμβολισμούς για το πώς νιώθουν οι πρόσφυγες, ως η απρόσωπη μάζα ξεριζωμένων, που δεν μπορούν να αναγνωριστούν από κανέναν, ούτε από τον ίδιο τους τον εαυτό, έχοντας αφήσει τα πάντα πίσω τους.

Εικ. 5 Ο καθρέπτης στο Humanity House

© <https://stedelijkstudies.com/journal/representing-migration-in-inclusive-museums-the-humanity-house/>

Έπειτα, ακολουθεί ο χώρος της συνοριακής μετάβασης, όπου βρίσκονται τέσσερις πόρτες, μία από τις οποίες πρέπει να επιλέξει ο επισκέπτης για να μεταβεί στην ασφαλή χώρα. Αφού περάσει την πόρτα οδηγείται σε μία καμπίνα, όπου θα «συναντήσει» έναν αξιωματικό συνόρων, στο οποίο πρέπει να παραδώσει το έγγραφο πιστοποίησης και μετανάστευσης που απέκτησε κατά την διάρκεια της επίσκεψης του. Μέσα στο χώρο δεν υπάρχει βέβαια κανείς ηθοποιός ή προσωπικό του μουσείου που να υποδέεται τον φύλακα, αλλά οι επισκέπτες ακούνε μόνο μία φωνή που μιλάει σε διαφορετική γλώσσα από αυτούς. Πριν φτάσει στη τελευταία αίθουσα ο επισκέπτης, αφού παραδώσει τα έγγραφά του στον αξιωματικό, μπαίνει σε ένα γραφείο του Ερυθρού Σταυρού πλημμυρισμένο από στοίβες εγγράφων, μέσα στις οποίες πρέπει να βρει και το δικό του φάκελο (Εικ. 6). Εδώ τονίζεται η συμβολή του Ερυθρού Σταυρού στην εξυπηρέτηση των προσφύγων και στους τοίχους βρίσκονται φωτογραφίες ανθρώπων που έχουν βοηθηθεί από αυτόν τον οργανισμό. Τελευταία αίθουσα της έκθεσης είναι ένας χώρος με οχτώ διαδραστικά βίντεο οχτώ ατόμων μέσα σε οχτώ κατασκευές που θυμίζουν σπίτια (Valero 2018: 15).

Εικ. 6 Γραφείο μετανάστευση

© <https://stedelijkstudies.com/journal/representing-migration-in-inclusive-museums-the-humanity-house/>

Οι ιστορίες προσεγγίζουν διαφορετικά θέματα σχετικά με την προσφυγιά, όπως συγκρούσεις, ανθρωπινά δικαιώματα, ανθρωπιστική βοήθεια, δικτατορία, συμφιλίωση, παιδιά στρατιώτες και κέντρα υποδοχής, μέσα από διηγήσεις διαφορετικών μεταξύ τους ανθρώπων. Αποτελούν διαδραστικά βίντεο, που ο επισκέπτης μπορεί να θέσει έξι συγκεκριμένες ερωτήσεις στον πρόσφυγα συνομιλητή του. Δίνεται με αυτόν τον τρόπο μία ψευδαίσθηση διαλόγου.

Το Humanity House επιθυμεί να δημιουργήσει μία εμπειρία βασισμένη στο ξεριζωμό χιλιάδων ανθρώπων. Η παρουσία αιθουσών με θεατρικότητα ως αντίγραφα πραγματικών χώρων και αντικειμένων ενθαρρύνουν την ενσυναίσθηση των επισκεπτών, γιατί μπορούν ευκολότερα να κατανοήσουν την θέση ενός πρόσφυγα. Μέσα από την βιωματική εμπειρία, ο επισκέπτης αναγκάζεται να σκεφτεί και να λειτουργήσει ως υποθετικός πρόσφυγας. Η έλλειψη των εθνικοτήτων από την έκθεση δίνει την ευκαιρία στο κοινό να ταυτιστεί πιο εύκολα μαζί με τους πρόσφυγες, χωρίς την ύπαρξη προκαταλήψεων (Zlatkou 2018: 9). Οι τραυματικές ιστορίες χωρίς την συνεχή υπενθύμιση των εθνικοτήτων δημιουργεί σημεία αναφοράς και αναγνώρισης από τους επισκέπτες.

Από την άλλη πλευρά, η ελάχιστη αναφορά σε πραγματικά συμβάντα, η έλλειψη ιστορικού πλαισίου και η απουσία αναφοράς των εθνών πίσω από τις ιστορίες μπορεί να γενικεύσει τους πρόσφυγες. Αντιμετωπίζοντας τους όλους ως μία ομάδα ανθρώπων με κοινά βιώματα, χωρίς να προβάλλει τα ακριβή αιτία της καταναγκαστικής μετακίνησής τους, δημιουργούνται παρανοήσεις και υπάρχει κίνδυνος να προσεγγιστούν επιφανειακά οι ιστορίες τους. Επίσης, στο μουσείο δεν τίθενται άλλα σημαντικά ζητήματα που αφορούν τους πρόσφυγες, όπως η αντιμετώπισή τους από τις χώρες υποδοχής, τι συμβαίνει όταν απορρίπτεται η άδεια παραμονής, οι επαναπροωθήσεις και το πολιτικό σκηνικό με την άνοδο της ακροδεξιάς σε όλη την Ευρώπη.

Immigration Museum (Μελβούρνη)

Το Immigration Museum (IMM) της Μελβούρνης ιδρύθηκε το 1998, με στόχο την θετική απεικόνιση της μετανάστευσης και της προσφυγιάς σε ένα ευρύτερο εθνικό πλαίσιο ανάδειξης της πολυπολιτισμικότητας (McKernan 2019: 2). Ιδρύθηκε επί πρωθυπουργίας του Kennet, υποστηρικτή της πολυπολιτισμικότητας σε μία περίοδο με έντονο ξενοφοβικό και ρατσιστικό λόγο από την αντιπολίτευση και από τα μέσα ενημέρωσης. Στεγάστηκε στο Παλιό Τελωνείο που αποτελούσε κεντρικό κτίριο για την ίδρυση της πόλης από τους Ευρωπαίους αποικιστές. Το κτίριο αυτό λειτούργησε ως χώρος μετακίνησης αγαθών και ανθρώπων μέσα και έξω από την αποικία (McKernan 2019: 5) και αποτελεί συμβολική υπενθύμιση των καταστροφικών πολιτικών εναντίον του ντόπιου πληθυσμού των Αβορίγινων, για τους οποίους γίνεται λόγος και στην έκθεση του μουσείου.

Το μουσείο πραγματεύεται θέματα πολιτικής, ζητήματα ταυτότητας και ασύλου, εντάσσοντάς τα εντός της έκθεσης με την κατάλληλη ιστορική πλαισίωση, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά σε ένα γενικότερο εθνικό πλαίσιο (McFadzean 2012: 73). Η έκθεση του IMM εμπεριέχει πολλαπλά επίπεδα παρεχόμενης πληροφορίας και μέσων εκ των οποίων παρουσιάζονται οι θεματικές του. Παρέχει γραπτό λόγο, ψηφιακά περιβάλλοντα μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών, εκπαιδευτικά πακέτα, τεκμήρια, τέχνηρα, εικόνες ακόμα και performances με σκοπό την διασύνδεση του επισκέπτη με την προσφυγική εμπειρία (McFadzean 2012: 74).

Οι πρώτες του εκθέσεις είχαν στόχο να καλλιεργήσουν την ενσυναίσθηση των επισκεπτών για τους ανθρώπους που ξεριζώθηκαν όλα αυτά τα χρόνια και είναι μέρος της ιστορίας και της πραγματικότητας

της Μελβούρνης αλλά και ολόκληρης της χώρας. Επιθυμεί να δημιουργήσει συζητήσεις για την αντιμετώπιση του «Άλλου», εξανθρωπίζοντάς τον μέσω των προσωπικών ιστοριών, χωρίς να ασκήσει πολλές πιέσεις στον «λευκό επισκέπτη» για το τι πρέπει ακριβώς να αναλογιστεί. Σε αυτές τις πρώτες ενότητες θα βρει κανείς ιστορίες από τα ταξίδια των προσφύγων και των μεταναστών ως και τον ερχομό τους στην Αυστραλία.

Η ενότητα «Leaving Home» παρουσιάζει τους παράγοντες που οδήγησαν πολλούς ανθρώπους να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους, μέσα από την προβολή διαφορετικών ιστοριών διαφυγής **(Εικ. 7)**, καταρρίπτοντας την πεποίθηση που αναπαράγεται πολλές φορές στο δημόσιο λόγο για την απουσία σημαντικών αιτιών, που οδηγούν κάποιους ανθρώπους να αναζητήσουν σε άλλες χώρες καταφύγιο (McKernan 2019: 7).

Εικ. 7 Leaving Home στο IMM

© <https://museumsvictoria.com.au/immigrationmuseum/whats-on/leaving-home/>

Η ενότητα «Timeline and Immigrant Stories» αναπαριστά προσωπικές ιστορίες προσφύγων και μεταναστών, οργανώνοντάς τις σε ιστορικό χρονοδιάγραμμα **(Εικ. 8)**. Οι ιστορίες εκτίθενται σε περιστρεφόμενες προθήκες για την δυνατότητα παρουσίασης περισσότερων ιστοριών. Τα εκθέματα της ενότητας είναι ποικίλα, όπως έγγραφα, προσωπικά αντικείμενα και κειμήλια, προφορικές ιστορίες βιντεοσκοπημένες και κειμενική πληροφορία.

Εικ. 8 Timeline and Immigrant Stories στο IMM

© <https://neoskopos.com/en/2019/08/02/news/australia/the-migrant-story-deserves-clarity/>

Στο μουσείο αναπαρίσταται και το πιο πρόσφατο προσφυγικό ζήτημα με την ενότητα «Journeys of Lifetime», στην οποία παρουσιάζεται ένας διαδραστικός χάρτης με συνήθεις μονοπάτια που ακολουθούν τα πλοία που είναι φορτωμένα με ξεριζωμένους. Οι επισκέπτες μπορούν να μετακινούν τα πλοία και ανάλογα το που βρίσκονται εμφανίζονται διάφορες πληροφορίες για την επικινδυνότητα των μονοπατιών αυτών.

Οι άλλες δύο ενότητες γίνονται πιο τολμηρές ως προς την αναπαράσταση των προσφύγων και των μεταναστών. Το κοινό σταματάει να νιώθει τόσο άνετα, αρχίζει να αναρωτιέται σχετικά με θέματα ταυτότητας και να αντιλαμβάνεται πώς οι πολιτικές πρακτικές εμποδίζουν ανθρώπους να ζήσουν μία καλύτερη ζωή. Ενώ, οι πρώτες ενότητες αποτελούν αντανάκλαση του οράματος του μουσείου στην δειλή του αρχή, οι τελευταίες ενότητες αντιπροσωπεύουν ένα μουσείο πιο ακτιβιστικό και με πιο ενεργό ρόλο στο τομέα της κοινωνικής δικαιοσύνης (McKernan 2019: 4).

Η ενότητα «Getting In» αποτελεί μία διαδραστική εμπειρία, κατά την οποία οι επισκέπτες εισέρχονται σε μία αίθουσα συνέντευξης προσφύγων που με το πέρας της συνέντευξης θα αποφασιστεί αν θα τους δοθεί τελικά άσυλο. Μέσα στην αίθουσα υπάρχει μία οθόνη στην οποία προβάλλεται το βίντεο της συνέντευξης του πρόσφυγα, τον οποίο υποδέεται ένας ηθοποιός, αλλά οι ιστορίες είναι βασισμένες σε αληθινά γεγονότα. Συγκεκριμένα υπάρχουν εννιά ιστορίες από τρεις περιόδους μετανάστευσης (1920, 1950 και σήμερα) και διαφορετικών εθνικοτήτων, π.χ. γυναίκα από την Κίνα το 1920, οικογένεια από την Ελλάδα το 1950 και Ιρακινός αιτών ασύλου το 2003 (McFadzean 2012: 80). Οι επισκέπτες εξετάζουν τα έγγραφα του πρόσφυγα σε μία άλλη οθόνη και ανάλογα την ισχύουσα μεταναστευτική πολιτική της περιόδου, αποφασίζουν αν θα παραμείνουν ή όχι στη χώρα. Την εμπειρία την συμπληρώνει η φωνή του κρατικού υπαλλήλου, που στο τέλος απορρίπτει ή δέχεται την απόφαση (Εικ. 9). Το κοινό, μέσα από αυτή την έκθεση, αντιλαμβάνεται την πίεση που ασκείται στους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο από την γραφειοκρατία της εκάστοτε χώρας υποδοχής. Έρχονται σε επαφή με την πολυπλοκότητα του θέματος και μπορούν να αναπτύξουν πιο ολοκληρωμένα την κατανόηση τους σε θέματα ασύλου.

Εικ. 9 Getting In στο IMM

© <https://museumsvictoria.com.au/immigrationmuseum/whats-on/getting-in/>

Η πιο πρόσφατη έκθεση ονομάζεται «Identity: Yours, Mine, Ours» και πραγματεύεται ζητήματα φυλής, ταυτότητας και διαφορετικότητας και πως αυτά επηρεάζουν την προσωπικότητα και την ζωή μας. Στην είσοδο της έκθεσης υπάρχει μία καλλιτεχνική εγκατάσταση – βίντεο με ανθρώπους να στέκονται στην πόρτα της έκθεσης και είτε καλωσορίζουν όποιον περνάει, είτε αδιαφορούν. Αποτελεί έναν τρόπο να αφυπνίσει αμέσως τον επισκέπτη για να σκεφτεί τι σημαίνει να είσαι ή να μην είσαι καλοδεχούμενος. Έπειτα, ζητείται από τον επισκέπτη να εντοπίσει μεταξύ διαφορετικών εικόνων ποια μάτια και μαλλιά μοιάζουν με τα δικά του και να ορίσει τι σημαίνουν για αυτόν αυτά τα χαρακτηριστικά. Οι λευκοί επισκέπτες σε αυτό το σημείο δεν έχουν να σκεφτούν πολλά συνήθως, καθώς η «λευκότητα» έχει χαρακτηριστεί ως «απουσία κάποιας φυλής» και συνήθως τα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά οι λευκοί άνθρωποι δεν τα θεωρούν κομμάτι της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους. Εδώ εκτίθενται επίσης προσωπικές ιστορίες, αντικείμενα, φωτογραφίες, έγγραφα που εστιάζουν σε φυλετικές διακρίσεις και αδικίες που έχουν γίνει εις βάρος προσφύγων (McKernan 2019: 9). Παρουσιάζονται πάνω σε πλατφόρμες με ασύμμετρη διάταξη και διαφορετικά ύψη σε ένα ευρύτερο ανώμαλο δάπεδο, διαμορφώνοντας μία ανοίκεια ατμόσφαιρα στον επισκέπτη (Εικ. 10). Η κεντρική εγκατάσταση έχει την μορφή διαδραστικού βίντεο που δείχνει μία σκηνή ισλαμοφοβίας σε ένα τυπικό τραμ της Μελβούρνης. Οι επισκέπτες μπορούν να επιλέξουν τους εσωτερικούς μονολόγους των παρευρισκόμενων στη σκηνή αυτή.

Εικ. 10 Identity: Yours, Mine, Ours στο IMM

© <https://museumsvictoria.com.au/immigrationmuseum/whats-on/identity-yours-mine-ours/>

Το IMM μέσα από διαφορετικά μέσα και την προβολή προσωπικών αφηγήσεων ενταγμένων σε ιστορικά πλαίσια επιδιώκει μια πιο ενεργή στάση κατά των διακρίσεων που γίνονται εις βάρος των μεταναστών και των προσφύγων της πόλης. Προσπαθεί να καλύψει όλο το εύρος της εμπειρίας των προσφύγων στη πόλη από τον ξεριζωμό μέχρι και την ένταξη τους στη τοπική κοινωνία. Καλεί τους επισκέπτες να μπουν στη θέση των μεταναστών, μέσω των διαδραστικών εκθεμάτων και να βιώσουν ένα μικρό κομμάτι από τις τραυματικές εμπειρίες τους.

Μνήμη και Τραύμα

Το τραύμα είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα. Πόλεμοι και κρίσεις του προηγούμενου αιώνα έχουν ορίσει το σήμερα. Το τραύμα που βιώνει μία κοινότητα αποκτά τεράστια δυναμική και με τον καιρό αντί να εξασθενεί, συχνά διατηρείται και ωθεί την κοινότητα αυτή σε μία διαρκή κατάσταση κρίσης (Brown 2004: 247). Σαν το τραυματικό βίωμα να μεταδίδεται από γενιά σε γενιά. Βέβαια, πολλές φορές η μετάδοση εμπειριών τραύματος, μπορεί να οδηγήσει στη γρηγορότερη επούλωση τους. Το τραύμα, λοιπόν, έχει κοινωνική διάσταση, καθώς ορίζει ολόκληρες κοινότητες και το πως αυτές λειτουργούν μέσα στην κοινωνία, με άλλα λόγια, πρόκειται για κοινή βιωμένη εμπειρία (Brown 2004: 250). Για να χαρακτηριστεί μία εμπειρία τραύμα, σύμφωνα με τον Pollock (2013), πρέπει να έχει αυτά τα πέντε στοιχεία: 1) αέναη παρουσία, 2) μόνιμη απουσία, 3) έλλειψη αντιπροσώπευσης, 3) καθυστέρηση και 5) μεταδοτικότητα (Al-Hammadi 2021: 572).

Το χαρακτηριστικό της αέναης παρουσία του τραύματος σχετίζεται με την έννοια της μνήμης, καθώς κάθε τραυματικό γεγονός δημιουργεί κοινότητες ανθρώπων που θυμούνται και αναπαράγουν στο εσωτερικό τους την ανάμνηση αυτού του γεγονότος. Στόχος αυτής της αναπαραγωγής είναι να μην ξεχαστεί αυτή η εμπειρία τους. Από την άλλη πλευρά, πολλές κοινότητες που σχετίζονται με τις τραυματικές αναμνήσεις

δεν επιθυμούν να κληρονομήσουν το τραύμα στις επόμενες γενιές και επιλέγουν να κρύβουν τις σκοτεινές πτυχές της ιστορίας τους, ακόμα και να μην αναφέρονται καθόλου σε αυτή. Αυτό γίνεται πολλές φορές και τελείως φυσικά, γιατί ο ανθρώπινος εγκέφαλος έχει την τάση για να προστατευτεί να εμποδίζει τις άσχημες αναμνήσεις να αναβιώνονται ξανά και ξανά μέσω της μνήμης (Al-Hammadi 2021: 578). Έτσι μαζί με τον θάνατο των ανθρώπων που έχουν βιώσει τραυματικές εμπειρίες, πεθαίνει και η μνήμη αυτών των εμπειριών.

Η μνήμη δημιουργείται από επιτελεστικές πράξεις και δεν είναι απλώς μία κοινωνική ή πολιτιστική δραστηριότητα που λαμβάνει χώρα ορισμένες φορές. Μετά από το βίωμα τραυματικών γεγονότων μεγάλης εμβέλειας, μία κοινότητα μπορεί να χρησιμοποιήσει την μνήμη αυτών των καταστάσεων ως εργαλείο συγκρότησης της ταυτότητας της (Al-Hammadi 2021: 573). Η συλλογική μνήμη εξυπηρετεί την ανάγκη ανασυγκρότησης της κοινότητας, χωρίς να περιορίζεται στην απλή ανάκληση του παρελθόντος. Η μνήμη μπορεί να αποτελέσει την συγκολλητική ουσία μίας κοινότητας που επιθυμεί να δημιουργήσει ένα κοινό και πιο βιώσιμο μέλλον, μέσω της συλλογικότητας (Brown 2004: 251). Για να κρατηθεί ζωντανή χρειάζεται ανθρώπους να μιλούν για τα βιώματα τους και φυσικούς χώρους στους οποίους μπορεί να ενεργοποιείται. Είναι τελετουργική, ριζώνει σε χειρονομίες, αντικείμενα και παραδόσεις, συνδυάζοντας την άυλη και την υλική κληρονομία μίας κοινότητας μνήμης (Norra 1989: 8). Αποκτά συμβολική, σχεδόν ιερή υπόσταση, μέσα από τις πρακτικές της κοινότητας. Αυτή η ιδιότητά της την φέρνει σε αντιδιαστολή με την ιστορία. Η ιστορία είναι προϊόν επιλογής και κατασκευής των ταυτοτήτων. Δεν αποτελεί ακριβώς κοινή βιωμένη εμπειρία, αλλά ακαδημαϊκό κατασκεύασμα. Ανήκει σε όλους, αλλά ταυτόχρονα δεν ανήκει σε κανέναν. Σε αντίθεση με την μνήμη δεν είναι καθόλου προσωπική, αλλά γενικευμένη για να ικανοποιήσει και να «χωρέσει» εντός της την ευρύτερη μάζα των ανθρώπων. Σήμερα, η αυθεντική μνήμη, που παράγεται μέσα από το βίωμα, θυσιάζεται στο βωμό της «στείρας ιστορίας» με επετείους και χρονολογίες. Όμως, όταν η κοινότητα αντιληφθεί το χάσμα που έχει αποκτήσει από τις ρίζες της μνήμης, τότε προσεγγίζει την ιστορία πιο ειλικρινά, αναγνωρίζοντας την απόσταση από την αληθινή μνήμη (Norra 1989: 16). Για να ανακαλεστεί η μνήμη είναι απαραίτητη η στροφή στα αυθεντικά αντικείμενα και στους αυθεντικούς χώρους – μνημεία, δηλαδή σε χώρους όπου η μνήμη κάποτε ήταν πραγματικότητα.

Τραυματική Μνήμη στο Μουσείο

Τα μουσεία ανέκαθεν χαρακτηρίζονται ως χώροι της επίσημης μνήμης και κληρονομίας ενός έθνους. Η κληρονομιά έχει πολλά πρόσωπα και διαφορετικούς ορισμούς. Η κληρονομία ορίζεται, κατά την Nancy Fraser (1995), ως μία σειρά από ειδικές πηγές εξουσίας που αναγνωρίζουν ή δεν αναγνωρίζουν αξιώσεις για την διαφορετικότητα, ώστε να βοηθήσουν στη διατήρηση της πολιτικής περιθωριοποίησης και αδικίας. Κατά τον Smith 2006, αποτελεί μία ενσώματη πολιτισμική και επιτελεστική πρακτική, στην οποία συμμετέχουν άτομα ή κοινότητες (Smith 2017: 70-71). Τα μουσεία ανάλογα τον σκοπό και την αποστολή τους προβάλλουν συγκεκριμένες όψεις της κληρονομίας. Όμως, αν επιθυμούν να καταστισθούν ως χώροι που αναπαριστούν το παρελθόν με αυθεντικότητα, εκτός από την επίσημη ιστορία και την κυρίαρχη κληρονομία, πρέπει να προβάλλουν την πτυχή της κληρονομίας που τους «χωράει» όλους. Η κληρονομία αυτή δεν περιλαμβάνει μόνο ένδοξες και περιφανές στιγμές, αλλά και σκοτεινές περιόδους που η επίσημη αφήγηση συνήθως προσπαθεί να τις αποκρύψει. Η Sharon MacDonald έχει χαρακτηρίσει αυτή την πτυχή της κληρονομίας ως «δύσκολη» κληρονομιά, δηλαδή όταν τα δυσάρεστα γεγονότα δεν θάβονται κάτω από την εθνική αφήγηση, λόγω της σημαντικότητάς τους για την ιστορία του τόπου (Χουρμουζιάδη 2010: 82). Εδώ τίθενται διάφορα ερωτήματα, όπως: «ποια κληρονομιά θεωρείται

εύκολη;», «πότε η εξέλιξη των κοινωνιών έγινε χωρίς βία και αίμα;», «για ποιους είναι δύσκολη αυτή η κληρονομιά;». Τα μουσεία καλούνται να διαχειριστούν αυτά τα ερωτήματα και να αναπαραστήσουν ιστορίες ξεριζωμένων, χωρίς να κάνουν διαχωρίσεις μεταξύ εύκολης και δύσκολης κληρονομιάς. Δεν υπάρχουν «ιστορικά πακέτα» με σαφές σημείο έναρξης και λήξης, αλλά ένδοξες στιγμές εμπλέκονται με δυσάρεστες και τραγικές φάσεις της ιστορίας. Όταν τα μουσεία εκθέτουν την λεγόμενη «δύσκολη κληρονομιά», θέτουν κρίσιμα και δυσάρεστα ερωτήματα (MacDonald 2010: 18), χωρίς την τάση ωραιοποίησης του ιστορικού τραύματος.

Όσον αφορά την διαχείριση του τραύματος στο μουσειακό χώρο είναι ένα πολύ περίπλοκο και λεπτό ζήτημα. Αρχικά, η μέθοδος συλλογής τέτοιων εμπειριών πρέπει να είναι πολύ προσεκτική, διασφαλίζοντας πάντα την προστασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων των εμπλεκόμενων ανθρώπων. Το μουσείο φέρει την ηθική ευθύνη να προστατέψει τον άνθρωπο που προβάλλεται μέσω της έκθεσής του. Πρέπει να υπάρχει συναίνεση των ανθρώπων, των οποίων η ιστορία ή τα κειμήλια τους προβάλλονται μέσω εκθέσεων. Για να δοθεί η συναίνεση, φυσικά, πρέπει προηγουμένως να δημιουργηθεί μια σχέση εμπιστοσύνης και αλληλοσεβασμού μεταξύ του προβαλλόμενου υποκειμένου και του μουσείου (Gagen 2021: 41). Δεν υπάρχει μία συγκεκριμένη μεθοδολογία που ο επιμελητής πρέπει να ακολουθήσει σε τέτοιες περιπτώσεις, αλλά σίγουρα υπάρχουν ερμηνευτικά μέσα και πρακτικές που στοχεύουν στη καλύτερη διαχείριση των τραυματικών εμπειριών. Για παράδειγμα, η ανωνυμία σε κάποιες περιστάσεις προστατεύει τον άνθρωπο που εκθέτει την ιστορία του, αλλά σε κάποιες άλλες μπορεί να διαιωνίζει τον στιγματισμό μίας ομάδας ανθρώπων, αντιμετωπίζοντας την ως μία απρόσωπη μάζα ανθρώπων. Για πολλούς ειδικούς, είναι απαραίτητη η χρονική απόσταση από τα τραυματικά γεγονότα για να μπορέσουν να τα προσεγγιστούν με άλλη ματιά τα ίδια αλλά και οι άνθρωποι που τα βίωσαν.

Η τραυματική μνήμη πολύ συχνά αναπαρίσταται στα μουσεία μέσω ενσώματων εμπειριών που χρησιμοποιούν στοιχεία θεατρικότητας. Μέσα από τέτοιες τεχνικές επιδιώκεται μεγαλύτερος βαθμός ταύτισης του επισκέπτη με την εμπειρία που έχει κάποιος πρόσφυγας (Hughes 2018: 3-4). Όταν ο επισκέπτης καλείται να δράσει εντός των εκθέσεων, τα συναισθήματα πυροδοτούνται και μέσω αυτών η μνήμη και η ενσυναίσθηση διευκολύνονται (Smith 2017: 75). Οι τραυματικές αφηγήσεις ανθρώπων δείχνουν την ανθρώπινη πλευρά της ιστορίας, βοηθώντας την κατανόηση και την σύνδεση των ιστορικών γεγονότων με το σήμερα. Επίσης, οι αφηγήσεις των τραυματικών γεγονότων ενδυναμώνει τους ίδιους αφηγητές, τους απογόνους τους αλλά και άλλους ανθρώπους που έχουν βρεθεί σε αντίστοιχες καταστάσεις (Al-Hammadi 2021: 585). Επιπλέον, στο μουσειακό χώρο είναι επιθυμητό να υπάρχει διαβάθμιση των τραυματικών πληροφοριών ανάλογα το κοινό (Jeychandran 2017: 95). Δεν είναι για όλους το ίδιο εύκολα διαχειρίσιμες πληροφορίες που έχουν να κάνουν με δυσάρεστες καταστάσεις, γι' αυτό το μουσείο πρέπει πάντα να προειδοποιεί και να ρυθμίζει την παρεχόμενη πληροφορία ανάλογα με το κοινό που έχει κάθε φορά.

Κεφάλαιο 3 – Μελέτες Περιπτώσεων για την Μικρασιατική Καταστροφή Ιστορικό τραύμα: η περίπτωση της Μικρασιατικής Καταστροφής

Η ιστορία της Ελλάδας, όπως και των υπόλοιπων χωρών, έχει χαρακτηριστεί από τραγικά γεγονότα που άλλαξαν την ίδια την αντιμετώπιση της εθνικής ιστορίας. Για τον ελληνικό χώρο, μία «δύσκολη» ανάμνηση είναι το έτος 1922, μαζί με την εκστρατεία που προηγήθηκε και την διαχείριση των προσφύγων που ακολούθησε.

Μετά την ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και την ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, σύμφωνα με την Συνθήκη της Λοζάνης, η Ελλάδα απαρτιθούσε 1.071.794 πρόσφυγες. Δηλαδή, το ένα πέμπτο του πληθυσμού της χώρας αποτελούνταν από πρόσφυγες Μικρασιάτες (Μαυρογορδάτος 2012: 8). Ο ερχομός των προσφύγων άλλαξε δραματικά την κοινωνία αλλά και την ιστορία της Ελλάδας. Παρά το τεράστιο μέγεθος της έλευσης αυτής και την οικονομική κατάσταση της χώρας, το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων κατάφερε με την βοήθεια της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) και το ελληνικό κράτος να αποκατασταθεί. Όμως, μέχρι και το 1930 πάνω από 30.000 πρόσφυγες έμεναν σε παραπήγματα, ενώ το 1978 3.000 προσφυγικές οικογένειες δικαιούταν ακόμα στέγαση (Μαυρογορδάτος 2012: 16).

Εικ. 11 Μικρασιάτες πρόσφυγες στο λιμάνι

© <https://www.ieidiseis.gr/ellada/160761/antonis-liakos-sto-ieidiseis-i-mikrasiatiki-katastrofi-kai-oi-synepeies-tis>

Οι πρόσφυγες του '22 ήρθαν αντιμέτωποι με πολλές κακουχίες, όπως η έλλειψη στέγασης, οι συνθήκες διαβίωσης στο προσφυγικό οικισμό αλλά και εργασίας. Από μόνοι τους ξεκίνησαν να κτίζουν τα σπίτια τους, στην αρχή με φθηνά υλικά, όπου έβρισκαν διαθέσιμο χώρο. Πρώτοι οικισμοί ήταν ο Βύρωνας, Νέα Ιωνία, Κοκκινιά, Φιλαδέλφεια, Καισαριανή Υμηττός (Καρδαμίτση-Αδάμη 2012: 35). Έτσι δημιουργήθηκαν αμιγώς προσφυγικοί οικισμοί, χωρίς να έρχονται σε επαφή με τους ντόπιους. Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο

για τους εύπορους Μικρασιάτες που κατάφεραν να ενσωματωθούν πιο γρήγορα, εγκαθιστώντας εντός του υπάρχοντος αστικού ιστού.

Η αντιμετώπιση από τους Παλαιοελλαδίτες δεν υπήρξε ιδιαιτέρως θερμή. Αν και είχαν κοινό θρήσκευμα και κοινές ρίζες, η έκφραση της ελληνικότητας ήταν διαφορετική. Μεγάλο μέρος των προσφύγων είχε συνηθίσει μία κοσμοπολίτικη ζωή, κατά την οποία συναναστρέφονταν με διαφορετικούς λαούς. Η έλλειψη προστασίας του ανδρικού φύλου κατέστησε τις γυναίκες ευάλωτες ως προς την εκμετάλλευση των εργοδοτών τους, αναπτύσσοντας έχθρα προς αυτές και χαρακτηρίζοντάς τις «ελαφρών ηθών». Ένα επιπλέον στοιχείο διακρίσεις και αποκλεισμού ήταν η γλώσσα. Το 10% των προσφύγων στην απογραφή του 1928 ήταν τουρκόφωνοι (Μαυρογορδάτος 2012: 13), γεγονός που δημιουργούσε ανισότητες στο τομέα της εκπαίδευσης και της εργασίας.

Παρά όλες αυτές τις δυσκολίες, οι πρόσφυγες κατάφεραν να δημιουργήσουν εξ αρχής την ζωή τους, δουλεύοντας σκληρά και διεκδικώντας. Οι γυναίκες που στελέχωσαν εργοστάσια και τις βιοτεχνίες (Λεοντίδου 2012: 53) άνοιξαν το δρόμο για τη γυναικεία χειραφέτηση στην Ελλάδα. Οι φτωχογειτονιές πλημύρισαν ζωή και οργανώθηκαν σε συλλόγους που διεκδικούσαν οικιστικά και εργασιακά δικαιώματα, μαζί με αυτούς ακολουθήσαν στην διεκδίκηση οι φτωχοί γηγενείς (Λεοντίδου 2012: 56). Όσον αφορά τον πολιτισμό, το προσφυγικό τραύμα αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πολλούς ανθρώπους, με μικρασιάτικες ρίζες και χωρίς, να γράψουν και να δημιουργήσουν έργα τέχνης που σημάδεψαν την ελληνική ταυτότητα. Οι πρόσφυγες συνέβαλλαν σε πολλούς τομείς της Ελλάδας, αλλάζοντας ριζικά το μέλλον της. Αλλάξαν το αστικό τοπίο και ζωντάνεψαν την ύπαιθρο συνέβαλλαν στα γράμματα και τις τέχνες, δημιουργήσαν την σημερινή Ελλάδα.

Η Μικρασιατική Καταστροφή έθεσε ζητήματα επαναπροσδιορισμού της ελληνικής ταυτότητας. Το εθνικό αφήγημα που είχε δημιουργηθεί ως τότε μιλούσε για την γέννηση της σύγχρονης Ελλάδα μέσα από την κλασική αρχαιότητα, παραμερίζοντας τέσσερις αιώνες Οθωμανικής κυριαρχίας. Η νεοκλασική θεώρηση της ελληνικής ιστορίας δεν αντιπροσώπευε τον «απέναντι» ελληνισμό που ξεριζώθηκε, καθώς είχε βιώματα εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Λιάκος 1994: 194-195). Από το 1922 και ύστερα, για να «χωρέσει» στην εθνική αφήγηση ένα τεράστιο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, ο δημόσιος λόγος και η δημόσια ιστορία στράφηκε προς τα χρόνια της τουρκοκρατίας και την λαϊκή τέχνη. Μέσα από την τέχνη και την λογοτεχνία της γενιάς του '30, επιχειρήθηκε η γεφύρωση του κοινωνικού ρήγματος που χαρακτήριζε την εποχή αυτή. Η λαϊκή τέχνη του Κόντογλου και το συγγραφικό έργο του Ηλία Βενέζη, αφηγήθηκαν μία νέα Ελλάδα μεταξύ Δύσης και Ανατολής, την νοσταλγία της ζωής στη Μικρά Ασία, την φρίκη του πολέμου και τις δυσκολίες των προσφύγων κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα (Σαραντινού 2022)². Όμως, η επίσημη ελληνική ιστοριογραφία απέφυγε για πολλές δεκαετίες από την έλευση των προσφύγων στη χώρα, να ενσωματώσει τα βιώματα των προσφύγων. Με άλλα λόγια, αγνόησε την εξιστόρηση της ιστορίας από τα κάτω. Η ιστοριογραφία της εποχής αναφερόταν στο θαύμα της γρήγορης κοινωνικής και οικονομικής ενσωμάτωσης σε μία κρίσιμη και μεσοπολεμική περίοδο (Κριτικός 2020: 3). Από τη δεκαετία του '80 έγινε στροφή στο τρόπο αντιμετώπισης της ιστορίας, οι προφορικές μαρτυρίες και γενικότερα οι αφηγήσεις από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα ξεκίνησαν να ενσωματώνονται στην επίσημη ιστορία. Τότε, ήταν που έγιναν οι πρόσφυγες του 1922 αντικείμενο ιστορικής μελέτης, όπως για παράδειγμα το ιστορικό έργο «Κληρονόμοι της Ελληνικής Καταστροφής» της Renee Hirschon. Όμως, μέχρι το 1990, αφηγήσεις σχετικές με την εμπειρία των προσφύγων του 1922 δεν είχαν χώρο και λόγο στα σχολικά εγχειρίδια. Το προσφυγικό τραύμα μεταδόθηκε στη συλλογική μνήμη

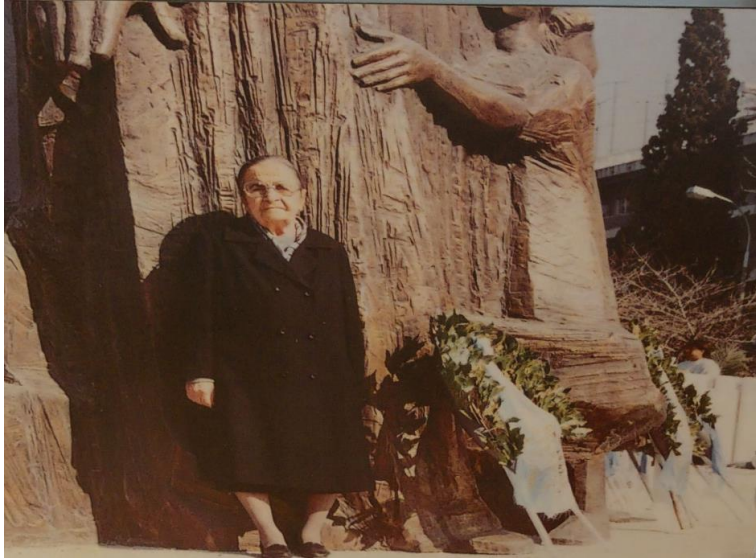
² <https://diastixo.gr/en/epikaira/552-mikrasiatiki-katastrofi/19427-mikrasiatiki-katastrofi-paragogi>

κυρίως μέσω της ανεπίσημης ιστορίας, του τραγουδιού, της πεζογραφίας και του πολιτισμού και τελικά η προσφυγική ταυτότητα της ελληνικής κοινωνίας με το πέρασμα του χρόνου ενσωματώθηκε με την «παλαιοελλαδίτικη» (Κουμούζης 2012: 72). Ένα άλλο μέσο από το οποίο η προσφυγική μνήμη κατάφερε να μείνει ζωντανή ως σήμερα είναι οι σύλλογοι των προσφύγων που δεν σταμάτησαν ποτέ να εκφράζουν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Μέσα από τους προσφυγικούς συλλόγους ξεπήδησαν τα πρώτα μουσεία αφιερωμένα στο Μικρασιατικό Πολιτισμό (Μαχά κ.ά. 2022: 75). Στις μελέτες περιπτώσεις θα αναλυθούν οι προσεγγίσεις της τραυματικής εμπειρίας του '22 μέσα από αυτά τα μουσεία αλλά και από μία περιοδική έκθεση που δημιουργήθηκε με αφορμή την επέτειο 100 χρόνων.

1η Μελέτη: Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού

Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού «Φιλιά Χαϊδεμένου»

Το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού βρίσκεται στον προσφυγικό οικισμό της Νέας Φιλαδέλφειας και είναι προϊόν του αγώνα μίας Μικρασιάτισσας να δημιουργήσει έναν χώρο μνήμης του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Η Μικρασιάτισσα αυτή ονομαζόταν Φιλιά Χαϊδεμένου, το όνομα της οποίας ολοκληρώνει το όνομα του Μουσείου. Η Φιλιά Χαϊδεμένου γεννήθηκε στις 28 Οκτωβρίου του 1899 στα Βουρλά της Μικράς Ασίας, ήταν 23 ετών όταν έζησε την Καταστροφή της πατρίδας της και τον ξεριζωμό της. Ορκίστηκε, όμως να κάνει τα πάντα να μην ξεχαστεί αυτό το κομμάτι του Ελληνισμού. Από το 1950 με την εγκατάσταση της στην Ελλάδα συμμετέχει ενεργά σε συλλόγους και σωματεία προσφύγων, με το όνειρο να δημιουργήσει ένα μουσείο για τον Μικρασιατικό Ελληνισμό. Όμως, την δεκαετία του 1990 θα ξεκινήσει το όνειρο της για την ίδρυση ενός μουσείου να πραγματοποιείται. Με δημόσιες εκκλήσεις στα ενημερωτικά μέσα ζητάει από κάθε Μικρασιάτη πρόσφυγα όπου και αν βρίσκεται, να δωρίσει για την συλλογή της, τα κειμήλια του.

*Εικ. 12 Η γιαγιά Φιλιά
©Προσωπικό αρχείο*

Η συλλογή της θα εκτεθεί στο Παλαιό Δημαρχείο της Νέας Φιλαδέλφειας μέχρι το 1999, όταν με το σεισμό το κτίριο υπέστη σοβαρές ζημιές. Έτσι, τα αντικείμενα μένουν αποθηκευμένα μέχρι το 2002, όταν και μεταφέρονται στο κτίριο του Παγκόσμιου Πολιτιστικού Ιδρύματος Ελληνισμού της Διασποράς (Π.Π.Ι.Ε.Δ.) «Ανδρέας Παπανδρέου». Όμως, η Φιλιά Χαϊδεμένου δεν αρκείται στην απλή έκθεση των αντικειμένων της συλλογής της. Επισκέπτεται τον τότε υπουργό Πολιτισμού, Κώστα Καραμανλή, και τον παρακαλεί να προβεί σε απαραίτητες ενέργειες, έτσι ώστε η συλλογή της να πάρει την μορφή ενός σύγχρονου μουσείου.

Το 2005 η επιθυμία της εκπληρώνεται και το Υπουργείο Πολιτισμού, συγκεκριμένα, η Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, σε συνεργασία με το Δήμο Νέας Φιλαδέλφειας, αναλαμβάνει την αναδιαμόρφωση του χώρου του Π.Π.Ι.Ε.Δ. και την επανέκθεση των κειμηλίων. Το Μουσείο εγκαινιάζεται στις 2 Απριλίου 2007, με την παρουσία του Πρωθυπουργού και του Πατριάρχη. Η Φιλιά Χαϊδεμένου «αναπαύθηκε» λίγους μήνες μετά, στις 4 Ιουνίου 2007, σε ηλικία 108 ετών, έχοντας δει το όνειρό της για το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού να γίνεται πραγματικότητα.

Το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού είναι ένα από τα τοπόσημα της πόλης και λειτουργεί ως ζωντανός χώρος μνήμης των ανθρώπων που την δημιούργησαν από τα θεμέλια. Αποτελώντας μέρος του Π.Π.Ι.Ε.Δ, που δημιουργήθηκε από τον Δήμο της Νέας Φιλαδέλφειας λειτουργεί μέσα από τις πολιτιστικές του δράσεις σαν γέφυρα επικοινωνίας του απόδημου Ελληνισμού με την πατρίδα.

Συντελεστές

Η μουσειολογική και μουσειογραφική μελέτη έγινε από το Υπουργείο Πολιτισμού, ενώ η χρηματοδότηση και ο χώρος προσφέρθηκαν από τον Δήμο Νέας Φιλαδέλφειας. Η έκθεση δημιουργήθηκε από την Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, την Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεότερων Μνημείων, την Διεύθυνση Εκτέλεσης Έργων Μουσείων και Πολιτιστικών Κτιρίων, την Διεύθυνση

Αναστήλωσης Νεότερων και Σύγχρονων Μνημείων, σε συνεργασία με το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

Υπεύθυνη για τον Γενικό Συντονισμό και την Επίβλεψη της Μουσειολογικής Μελέτης ήταν η Διευθύντρια του ΔΙ.ΝΕ.ΠΟ.Κ. Τέτη Χατζηνικολάου, για την Έρευνα και την Μουσειολογική Μελέτη ήταν υπεύθυνοι οι Ελευθερία Ακριβοπούλου, Γιάννης Δρίνης, Μαίρη Κουμανταροπούλου, Έλενα Μπέτζου, Νόλη Μωυσή και Μίρα Παλιούρα. Την αρχιτεκτονική και μουσειογραφική μελέτη επίβλεπε η Μαίρη Κουμανταροπούλου και την εθνογραφική έρευνα και τις συνεντεύξεις της διεξήγαγε ο Γιάννης Δρίνης.

Φυσικά σημαντικοί συντελεστές υπήρξαν οι δωρητές των προσωπικών αντικειμένων και κειμηλίων που ξεπερνούν τα πεντακόσια άτομα. Όλοι τους αναγράφονται σε μία λίστα, σε ένα πάνελ του Μουσείου.

Θεματική της έκθεσης

Το θέμα που πραγματεύεται η έκθεση του Μουσείου Μικρασιατικού Ελληνισμού είναι η λάμψη, η καταστροφή και η αναδημιουργία του ελληνικού στοιχείου που ζούσε και αναπτύσσονταν στην Μικρά Ασία. Η έκθεση αφορά τον χαμένο ελληνισμό της Μικράς Ασίας, σε όλες τις εκφάνσεις του από την καθημερινότητα, την εκπαίδευση μέχρι την εργασία, την Καταστροφή που το εξαφάνισε, τον πόνο της προσφυγιάς και το νέο αναγκαστικό ξεκίνημα του μικρασιατικού ελληνισμού. Μέσα από τα κειμήλια και προφορικές μαρτυρίες των μικρασιατών προσφύγων, το μουσείο αφηγείται τις διαφορετικές πτυχές της ζωής των Ελλήνων στη Μικρά Ασία, ιστορίες ξεριζωμού και την εγκατάσταση στην Ελλάδα.

Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην έννοια της Μνήμης, ο στόχος της συλλογής αυτής εξυπηρετεί την διατήρηση της μνήμης του ελληνισμού που χάθηκε, αλλά και τον ξεριζωμό χιλιάδων ανθρώπων από τις προγονικές εστίες τους. Όπως αναφέρει η Φιλιά Χαϊδεμένου, όταν επιβιβάστηκε στο πλοίο για την νέα πατρίδα, ορκίστηκε ότι θα έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι της για να μην ξεχαστεί η αγαπημένη τους Μικρά Ασία. Αυτή την υπόσχεσή της έχει ως στόχο το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού, το οποίο και την εκπλήρωσε.

Οργάνωση της έκθεσης

Η έκθεση χωρίζεται θεωρητικά σε τρεις μεγάλες ενότητες: η ζωή στη Μικρά Ασία, η Καταστροφή και ο ξεριζωμός, η αποκατάσταση των μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα. Εισερχόμενος ο επισκέπτης στο χώρο του Μουσείου που βρίσκεται στο πρώτο όροφο του Π.Π.Ι.Ε.Δ., θα αντικρίσει την εισαγωγική ενότητα που είναι αφιερωμένη στη «γιαγιά Φιλιά», την ιδρύτρια του Μουσείου. Προχωρώντας στην ενότητα για τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας θα επισκεφτεί την εισαγωγική υποενότητα που τον τοποθετεί σε ένα γενικότερο ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Στη συνέχεια υπάρχει η υποένότητα αναφέρεται στη ζωή στη Μικρά Ασία, την έντονη εκβιομηχάνιση πολλών περιοχών της, την κοσμική πλευρά της ζωής σε αναπτυγμένες πόλεις, όπως είναι η Σμύρνη και η οργάνωση των ορθόδοξων κοινοτήτων και η σχέση τους με τον τουρκικό πληθυσμό. Η επόμενη υποένότητα παρουσιάζει την συμβολή του Πατριαρχείου στη οργάνωση, την διοίκηση και την εκπαίδευση των ορθόδοξων κοινοτήτων «μιλέτ» της Μικράς Ασίας, αλλά και το πως σταδιακά η ορθοδοξία ταυτίστηκε με τον ελληνισμό. Επίσης, γίνεται αναφορά στη γραμματεία που αναπτύχθηκε σε αυτήν την περιοχή του ελληνισμού. Η τελευταία υποένότητα είναι αφιερωμένη στη γυναίκα Μικρασιάτισσα, μέσα από τις φορεσιές, την τέχνη του κεντήματος και της υφαντικής και την έννοια της «προϊκάς».

Η επόμενη ενότητα είναι μικρή σε έκταση και αφορά την Μικρασιατική Καταστροφή, δίνεται ένα χρονολόγιο με τα σημαντικά γεγονότα της Μικρασιατικής Εκστρατείας, φωτογραφικό υλικό και προσωπικά κειμήλια μαζί με μαρτυρίες. Η τελευταία ενότητα είναι αφιερωμένη στη ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας και την εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα. Προσωπικά αντικείμενα, επίσημα έγγραφα, φωτογραφικό υλικό και μαρτυρίες συνθέτουν το παζλ της αναγέννησης μίας νέας Ελλάδας.

Τέλος, η έκθεση του Μουσείου ρίχνει αυλαία με μία ενότητα αφιερωμένη στην προσφυγιά. Ορισμοί που σχετίζονται με το διαχρονικό φαινόμενο αλλά και φωτογραφίες από συγχρόνους πρόσφυγες και δομές φιλοξενίας απέναντι από μια αεροφωτογραφία της Νέας Φιλαδέλφειας έρχονται να θυμίζουν στον επισκέπτη ότι ο κύκλος της ανθρώπινης ροής δεν κλείνει ποτέ.

Εκθέματα και μαρτυρίες της έκθεσης

Η πρώτη ενότητα της έκθεσης που αναφέρεται στην ιδρύτρια του, την Φιλώ Χαϊδεμένου, συμπεριλαμβάνει μία συνέντευξη της σε μεγάλη πια ηλικία να μιλάει για το όραμα της, τη δημιουργία ενός μουσείου για την Μικρά Ασία. Ένα κείμενο διηγείται σύντομο την ιστορία της, συνοδευόμενο από φωτογραφικό υλικό (Εικ. 13).

Εικ. 13 Ενότητα για την Φιλώ Χαϊδεμένου

© Προσωπικό αρχείο

Η εισαγωγική υποενότητα της «Ζωής στη Μικρά Ασία» που ακολουθεί αφορά την «τοποθέτηση» του επισκέπτη σε εκείνη την εποχή. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω εισαγωγικών κειμενικών πληροφοριών για την

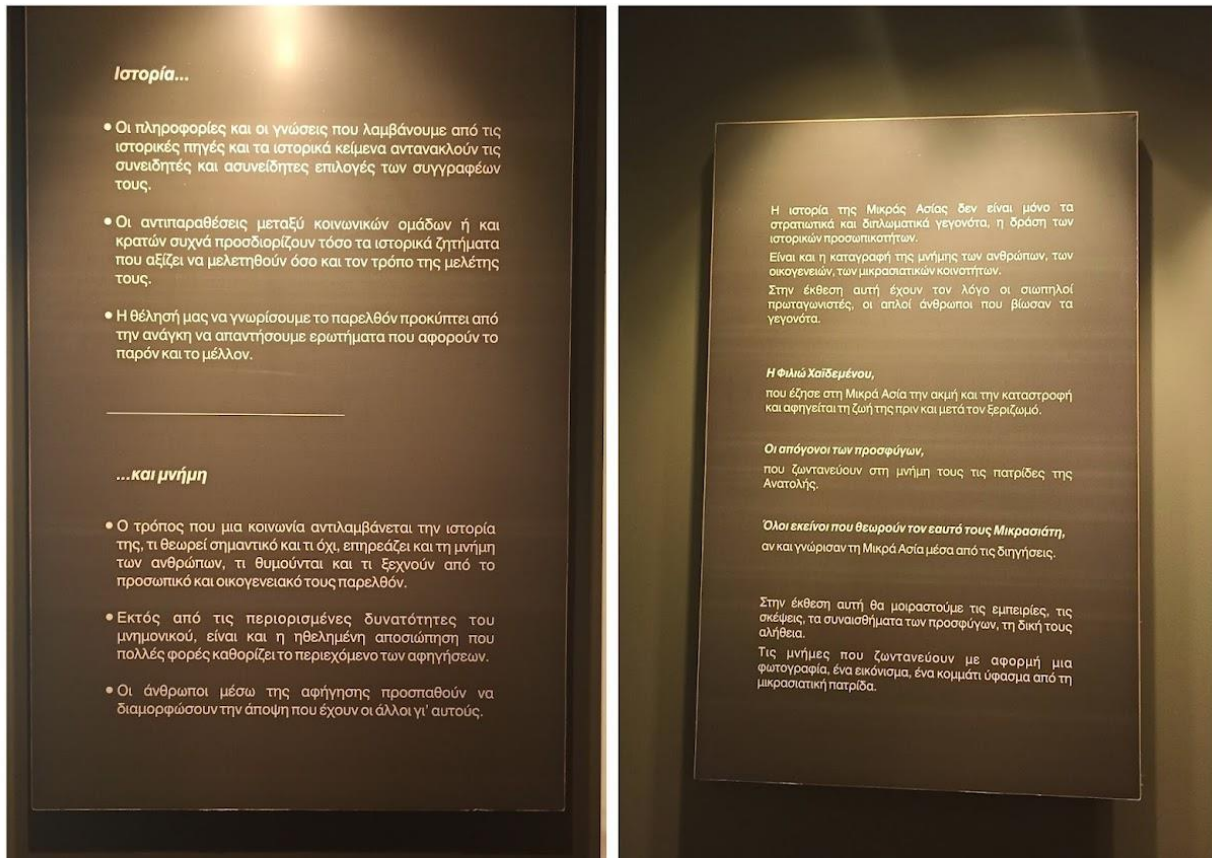
ιστορία του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, έναν ιστορικό χάρτη, φωτογραφικό υλικό και ένα τεκμήριο μαζί με μια προφορική μαρτυρία (Εικ. 14).

Εικ. 14 Εισαγωγική υποενότητα της ενότητας «Ζωής στη Μικρά Ασία»

© Στιγμιότυπο από την εικονική περιήγηση

Γίνεται αναφορά στις έννοιες της Ιστορίας και της Μνήμης και τονίζεται ότι η προσέγγιση που θα ακολουθηθεί δεν αφορά την καθαρά ιστορική και στρατιωτική αφήγηση της Καταστροφής, αλλά αυτά τα γεγονότα θα ζωντανέψουν μέσω της μνήμης, των αντικειμένων και των εμπειριών των Μικρασιατών προσφύγων (Εικ. 15). Το κειμήλιο της ενότητας αυτής είναι η κλωθάρα της Ευανθίας Απαλοπούλου από

Εικ. 15 Κείμενα της εισαγωγικής υποενότητας

© Προσωπικό αρχείο

την Σινασό, μαζί με την συνέντευξη της να μιλά για την κλωθάρα της αγαπημένης της γιαγιάς που την έχει μέχρι ακόμα μαζί της. Οι φωτογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν είναι πορτρέτα γυναικών και παιδιών, δηλώντας την πιο προσωπική οπτική που θα ακολουθήσει του Μουσείου **(Εικ 16)**.

Η επόμενη υποενότητα της «Ζωής στη Μικρά Ασία» αφορά την δραστηριότητα και την οργάνωση των ορθόδοξων πληθυσμών της Μικράς Ασίας. Οι Έλληνες σε αυτές τις περιοχές κυρίως όμως στα παράλια, πρωταγωνιστούσαν στην οικονομική ζωή των μικρασιατικών πόλεων. Η οικονομική ανάπτυξη των παραλίων και κυρίως της Σμύρνης, χαρακτηρίζεται από έντονη αστικοποίηση και υιοθέτηση των δυτικότερων συνήθειων. Η κοινότητες των ορθόδοξων εντάσσονταν στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα, όμως απολαμβάνουν ορισμένη αυτονομία. Κέντρο των κοινοτήτων ήταν οι ενορίες, οι οποίες διαχειρίζονται θρησκευτικά, εκπαιδευτικά και διοικητικά ζητήματα. Στα παράλια, σε αντίθεση με την ενδοχώρα, και όσο πλησιάζει το τέλος του 19^{ου} αιώνα η οργάνωση των κοινοτήτων αποκτά πιο κοσμικό και αστικό χαρακτήρα.

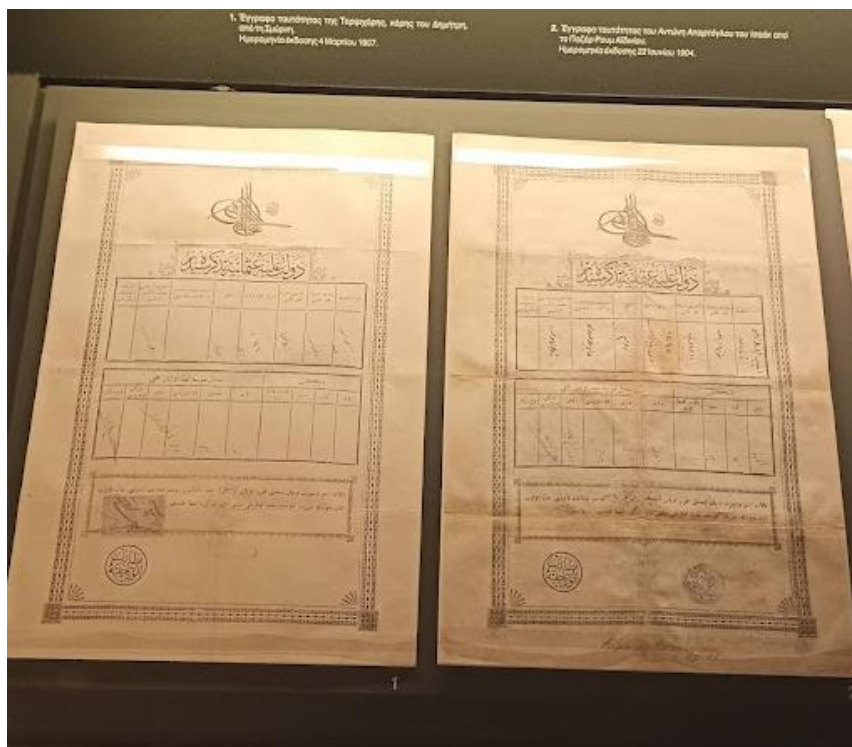
*Εικ. 16 Εισαγωγική υποενότητα της ενότητας «Ζωή στη Μικρά Ασία»
© Στιγμιότυπο από την εικονική περιήγηση*

Την υποενότητα εκτός από τα κείμενα που προσφέρουν ορισμένες πληροφορίες για την εκβιομηχάνιση και την οργάνωση των ορθόδοξων κοινοτήτων, εμπλουτίζουν φωτογραφικό υλικό από τα μεγαλοπρεπή σπίτια Ελλήνων σε διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας και την κοσμοπολιτική και δυτικότερη ζωή της Σμύρνης, με στιγμιότυπα από θέατρο, καφενείο και το σημαντικό εμπορικό λιμάνι **(Εικ. 17)**.

*Εικ. 17 Φωτογραφίες από οικίες και στιγμές των Ελλήνων της Μικράς Ασίας
© Στιγμιότυπο από την εικονική περιήγηση*

Όσον αφορά τα εκθέματα για την οργάνωση των κοινοτήτων, ο επισκέπτης μπορεί να δει επίσημα έγγραφα Ελλήνων, όπως ταυτότητες και τίτλους ιδιοκτησίας με την υπογραφή του Σουλτάνου **(Εικ. 18)**. Επίσης, εκτίθενται εξοπλισμός και στολές Ελλήνων δημοσίων προσώπων, όπως είναι ο δημογέροντας, ο νομιάτρος και ανώτεροι αξιωματούχοι, που δωρίσθηκαν για την συλλογή της Φιλιώς Χαϊδεμένου **(Εικ. 19)**.

Εικ. 18 Έγγραφα ταυτότητας
© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 19 Στολές και εξοπλισμός Ελλήνων τιτλούχων
© Στιγμιότυπο από την εικονική περιήγηση

Την υποενοότητα αυτή την ολοκληρώνει το βίντεο με τις προφορικές μαρτυρίες της Φιλιάς Χαϊδεμένου και της Ευανθίας Σούρη. Οι συνεντεύξεις αφορούν την συμβίωση των Ελλήνων με τους Τούρκους και άλλες πολιτισμικές ομάδες. Αναφέρουν πόσο ειρηνικά συμβίωναν, χωρίς επεισόδια και εχθροπραξίες, και πως ζούσαν κοντά, υιοθετώντας τις συνήθειες ο ένας του άλλου. Είναι σημαντικό που δεν παρουσιάζονται μόνο οι διωγμοί στην έκθεση, αλλά και οι σχέσεις που υπήρχαν μεταξύ των δύο λαών

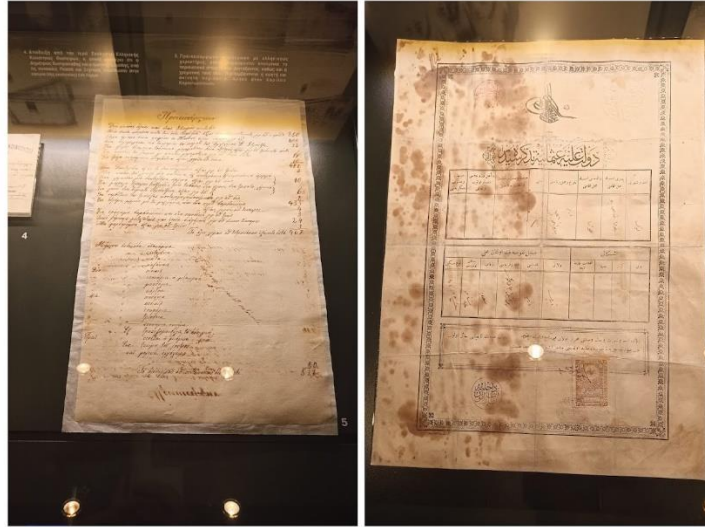
που συμβίωναν ειρηνικά. Με αυτόν τον τρόπο δεν οξύνονται τα πνεύματα και το Μουσείο επιχειρεί να δημιουργήσει «διαπολιτισμικές γέφυρες» μεταξύ των λαών, χωρίς να αναδεικνύει μόνο τις διαφορές και την εχθρότητα.

Η επομένη υποενότητα της έκθεσης σχετίζεται με την συμβολή του Πατριαρχείου και γενικότερα της Εκκλησίας στην οργάνωση και διοίκηση του ορθόδοξου μιλέτ. Οι ενορίες, ως τοπικές αρχές, βαθμιαία άρχισαν να ταυτίζουν την ορθοδοξία με τον ελληνισμό και να δημιουργούνται κάποια ρήγματα με τους υπόλοιπους λαούς που συνυπήρχαν. Την υποενότητα αυτή παρουσιάζει φωτογραφίες από ενορίες, σημεία αναφοράς και για τους προσφυγικούς οικισμούς, όπως είναι η Αγίας Φωτεινή στη Σμύρνη (Εικ. 20). Από αντικείμενα εκτίθενται πιστοποιητικά γάμου και βάπτισης, ένα από αυτά με εμφανή τα σημάδια του χρόνου και ένα ευαγγέλιο (Εικ. 21).

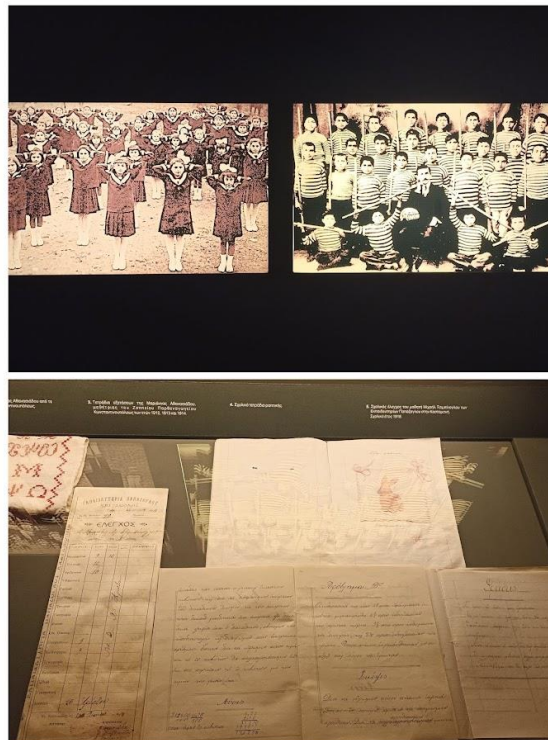
Εικ. 20 Ενορίες της Μικράς Ασίας

© Προσωπικό αρχείο

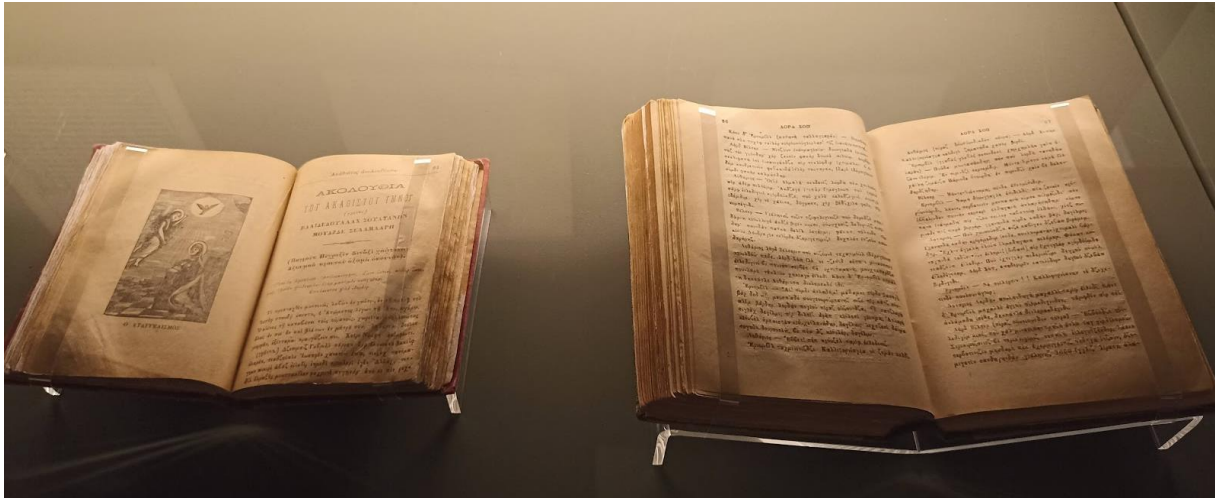
Εικ. 21 Στεφανοχάρτι και Προικοσύμφωνο
© Προσωπικό αρχείο

Επίσης, η υποένοτητα αυτή αναφέρεται στην εκπαίδευση που υπήρχε στη Μικρά Ασία. Αρχικά τα σχολεία ήλεγχε η Εκκλησία, αλλά σταδιακά εκπαιδευτικά ιδρύματα ιδρύονταν από συλλόγους και σωματεία, πολλά μάλιστα σύμφωνα με διεθνείς προδιαγραφές. Αυτή η γωνιά παρουσιάζει φωτογραφίες από μαθητές και μαθήτριες εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και σχολείων, τεκμήρια της σχολικής ζωής των παιδιών, όπως βιβλία, τετράδια και κεντήματα κοριτσιών (Εικ. 22).

Εικ. 22 Φωτογραφίες μαθητών/τριών και σχολικά τετράδια
© Προσωπικό αρχείο

Την ενότητα της εκπαίδευσης ολοκληρώνουν θρησκευτικά και λογοτεχνικά βιβλία, με κείμενα που αναφέρονται στη καραμανλίδικη γραφή, μία ιδιαίτερη γλώσσα στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας, που χρησιμοποιούσαν το ελληνικό αλφάβητο αλλά εκφράζονταν στη τουρκική γλώσσα (Εικ. 23). Μία μικρή πλευρά αυτής της υποεθνότητας είναι αφιερωμένη στους Ποντίους, που συνθέτουν μαζί με τους υπόλοιπους ορθόδοξους το πολιτισμικό μωσαϊκό της Μικράς Ασίας (Εικ. 24).

Εικ. 23 Προσευχτήριο και Ο αρχών του κόσμου (Α. Δουμάς)
© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 24 Αφιέρωση στους Ποντίους
© Προσωπικό αρχείο

Η τελευταία υποενότητα της πρώτης ενότητας είναι αφιερωμένη στη γυναίκα, η οποία σκιαγραφείται μέσω των ενδυμάτων της και των προικιών της. Τα επιτοίχια κείμενα αναφέρουν τα είδη των τμημάτων της φορεσιάς και την χρήση τους, αλλά και τεχνικές κεντήματος, όπως το σταμπωτό. Μέσω της γυναίκας, ο επισκέπτης εισέρχεται στα μικρασιατικά νοικοκυριά και παίρνει μία γεύση από την καθημερινή ζωή της γυναίκας εκείνης της εποχής. Φορεσιές και υποδήματα, όλα φτιαγμένα στο χέρι των γυναικών, αναδεικνύουν την τέχνη της υφαντικής και του κεντήματος σε όλη τη Μικρά Ασία (Εικ. 25). Μαντήλια, φέσια, κοσμήματα αλλά και εργαλεία καλλωπισμού, όπως είναι οι μασιές (εργαλεία για μπούκλες), από την Σμύρνη, την Προύσα και τα Πριγκηπονήσια, βρίσκονται στην έκθεση για να δηλώσουν την φροντίδα που παρείχαν στους εαυτούς τους οι Μικρασιάτισσες γυναίκες (Εικ 26). Περιποίηση που θεωρήθηκε υπερβολική και κατακρίθηκε από τους ντόπιους Έλληνες και Ελληνίδες, όταν οι Μικρασιάτισσες έφτασαν ως πρόσφυγες στη χώρα.

Εικ. 25 Φορεσιές, εργόχειρα, εργαλεία περιποίησης και κοσμήματα
© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 26 Κοσμήματα και μασιές
© Προσωπικό αρχείο

Η αντρική ενδυμασία παρουσιάζεται ελάχιστα μέσω λίγων κειμηλίων, όπως ένα καπέλο, ένα γιλέκο και μία κεντημένη περικνημίδα, που πάλι αναδεικνύει την γυναικεία μαεστρία στο κέντημα **(Εικ. 27)**. Ανάμεσα στα διάφορα εργόχειρα βρίσκεται ένα κιλίμι της Αλεξάνδρας Τζελέπογλου, από το χριστιανικό οικισμό Ναζλί της Δυτικής Μικράς Ασίας, που εκτοπίστηκαν προς την Καισάρεια κατά την διάρκεια διωγμών τους το 1920 και έπειτα έφτασαν με την ανταλλαγή στην Ελλάδα. Δίπλα στο πολύχρωμο κιλίμι υπάρχει η προφορική μαρτυρία της κόρης της Αλεξάνδρας, της Ελισάβετ Περιβόλα. Η μητέρα της κατάφερε να αντέξει τις κακουχίες και τις ασθένειες κατά την διάρκεια των διωγμών, πουλώντας στο δρόμο της εξορίας τα προικιά της για λίγα χρήματα. Πάνω σε αυτό το κιλίμι κοιμήθηκε κατά την διάρκεια των διωγμών, και πάνω σε αυτό το κιλίμι η μικρή Ελισάβετ έπαιζε όταν ήταν μικρή στο σπίτι τους στην Ελλάδα **(Εικ. 28)**. Ένα αντικείμενο που συνόδεψε την οικογένεια σε τραυματικές στιγμές αλλά και στιγμές ξεγνοιασιάς.

Εικ. 27 Αξεσουάρ ανδρικής ενδυμασίας

© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 28 Κιλίμι της Αλεξάνδρας Τζελέπογλου

© Προσωπικό αρχείο

Στο κόσμο της γυναίκας μεγάλη σημασία για το μέλλον της είχε η δημιουργία προίκας. Έτσι, το Μουσείο εκθέτει πλήθος προικιών, όπως νυφικά φορέματα, τραπεζομάντηλα, βαπτιστικά ρούχα, εργόχειρα, σερβίτσια και μαγειρικά σκεύη (**Εικ. 29**). Ένα επιτοίχιο κείμενο αναφέρει την σημασία της προίκας, αλλά και τον σιωπηλό κόσμο των γυναικών που ελάχιστα έβγαιναν εκτός της οικιακής σφαίρας, κατέχοντας ως νεόνυμφες την χαμηλότερη ιεραρχικά θέση μέσα στην οικογένεια. Ένα βίντεο με συνέντευξη της Φιλώς Χαϊδεμένου περιγράφει τον φόρτο εργασίας των γυναικών στις οικιακές δουλειές και τον περιορισμό τους στο σπίτι. Αναφέρει, όμως, ότι στις γιορτές έβγαιναν να διασκεδάσουν και οι γυναίκες, φορώντας τις φορεσιές και τα «χρυσά» τους. Παρά την αυστηρότητα που υπήρχε προς τις γυναίκες, η γιαγιά Φιλώ μιλάει, για την προστασία που είχαν από τους άνδρες της οικογένειας, με καμάρι και νοσταλγία.

Εικ. 29 Προικιά

© Στιγμιότυπο από την εικονική περιήγηση

Συνεχίζοντας ο επισκέπτης την περιήγηση του προχωρά στην επόμενη ενότητα που έχει ως θεματική την Μικρασιατική Καταστροφή και τον ξεριζωμό. Αρχικά, ο επισκέπτης πληροφορείται για τα γεγονότα που οδήγησαν στην Καταστροφή του ελληνισμού της Μικράς Ασίας από ένα χρονολόγιο της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Στη μικρή ενότητα αυτή κυριαρχεί η εικόνα. Οι φωτογραφίες της ενότητας επικεντρώνονται στην καταστροφή της Σμύρνης, που φλέγεται (**Εικ. 30**).

Εικ. 30 Φωτογραφίες από την Καταστροφή της Σμύρνης

© Προσωπικό αρχείο

Πιο διπλά αποτυπώνεται ο ανθρώπινος πόνος μέσα από πορτρέτα των προσφύγων πλέον Μικρασιατών στην Ελλάδα (**Εικ. 31**). Τα πορτρέτα είναι έργα της Έλλης Σουγιουλτζόγλου-Σεραϊδάρη, γνωστής με το καλλιτεχνικό όνομα Nelly's. Η Έλλη ήταν καλλιτέχνης γεννημένη το 1899 στο Αϊδίνι, που ως πρόσφυγας εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 1924 και απαθανάτισε με την τέχνη της την προσφυγιά και ευρύτερα την Ελλάδα του Μεσοπολέμου³.

³ <https://www.ertnews.gr/anadromes/ert-archeio-nelly-s-elli-soygiolytzogloy-seraidari-23-noemvrioy-1899/>

Εικ. 31 Πορτρέτα προσφύγων της Nelly's

© Προσωπικό αρχείο

Τα τεκμήρια σε αυτή την μικρή ενότητα είναι λίγα και συμβολικά. Πρόκειται για μία βαλίτσα και δύο χαλιά, μπροστά από μία τεράστια φωτογραφία προσφύγων μαζί με μπόγους, συμπληρώνοντας το σκηνικό της φωτογραφίας (Εικ. 32). Ακριβώς δίπλα υπάρχει ένα κείμενο με τρεις προφορικές μαρτυρίες από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, για τις τελευταίες στιγμές πριν εγκαταλείψουν τα σπίτια τους. Το κλίμα της καταστροφής ολοκληρώνεται από προφορικές μαρτυρίες Μικρασιατισσών, της Φιλώς Χαϊδεμένου, την Μαρία Χρόνη, Ευδοκία Οικονομόπουλου, την Δέτση Βαρβαροπούλου και την Ελισάβετ Περιβόλα. Οι γυναίκες εξιστορούν τα δραματικά γεγονότα που συνέβησαν κατά την καταστροφή της Μικράς Ασίας, το πως κατάφεραν να σωθούν οι οικογένειες τους, παρά τις κακουχίες που πέρασαν και το χαμό κοντινών τους προσώπων. Η συγκίνηση των γυναικών δεν κρύβεται καθώς αφηγούνται ιστορίες, τις οποίες είτε οι ίδιες έζησαν, είτε τους εξιστόρησαν οικογενειακά τους πρόσωπα. Κάποια από τα αντικείμενα που υπήρχαν στις αφηγήσεις τους τα βρίσκουμε στην επόμενη ενότητα.

Εικ. 32 Βαλίτσες και μπόγοι

© Προσωπικό αρχείο

Η τελευταία ενότητα αφορά την ανταλλαγή των πληθυσμών και των περιουσιών μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας καθώς και την αποκατάσταση των προσφύγων που ήρθαν στη χώρα. Η ενότητα ενσωματώνει φωτογραφικό υλικό από στιγμές στους παραπήγματα και τους προσφυγικούς οικισμούς (Εικ. 33, Εικ. 34). Αναδεικνύεται το πως οι γυναίκες με την βοήθεια των αντρικών μελών όπου υπήρχαν γιατί πολλοί δεν επέζησαν από την Καταστροφή κατάφεραν να στήσουν από το μηδέν ζωντανούς συνοικισμούς. Από τεκμήρια ο επισκέπτης θα δει εικονίσματα και ξύλινους σταυρούς, ιερά κειμήλια που φέρουν αναμνήσεις από την χαμένη πατρίδα και είναι σημεία αναφοράς των παλαιών κοινοτήτων τους που θέλουν να διατηρήσουν στην νέα πατρίδα (Εικ. 35). Μεταξύ των εικονισμάτων βρίσκεται και η εικόνα της οποίας την ιστορία διηγείται η Ευδοκία Οικονόμου, κατά την οποία η μητέρα της, την ώρα της φωτιάς, την φύλαξε στον κόρφο της.

Εικ. 33 Προσφυγική οικογένεια σε παράπηγμα

© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 34 Στιγμές από τους προσφυγικούς οικισμούς

© Στιγμιότυπο από την εικονική περιήγηση

Εικ. 35 Ξύλινοι σταυροί και εικονίσματα
© Προσωπικό αρχείο

Μία γωνιά είναι αφιερωμένη στη οικογένεια Κούρτη, με μία φωτογραφία των εναπομεινάντων προσώπων της οικογένεια να δεσπόζει (Εικ. 36). Ήταν μία πλούσια οικογένεια από τα Βουρλά, η οποία, με την ανταλλαγή, έχασε εκτός από τα αγαπημένα της πρόσωπα και την μεγάλη περιουσία της, παίρνοντας μία ελάχιστη αποζημίωση. Επίσης, υπάρχουν διαφορά αντικείμενα, όπως στρατιωτικά αντικείμενα του Κωνσταντίνου Κούρτη, την πετσέτα με την οποία η Λυγερή Κούρτη Βαμβάκου τύλιξε το τραύμα που της προξένησε μία σφαίρα κατά των διωγμό, όπως αναφέρει στο προαναφερόμενο βίντεο η Μαρία Χρόνη (Εικ. 37). Παρουσιάζονται και έγγραφα σχετικά με την διαδικασία της ανταλλαγής, όπως η προσφυγική ταυτότητα του Κωνσταντίνου Κούρτη και αιτήσεις εκκαθάρισης περιουσίας, με τις οποίες εξουσιοδοτούνταν η «Μικτή Επιτροπή επί της Ανταλλαγής».

Εικ. 36 Οικογένεια Κούρτη
© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 37 Στρατιωτικά αντικείμενα και η πετσέτα
© Προσωπικό αρχείο

Προχωρώντας στην ενότητα, ο επισκέπτης πληροφορείται μέσω κειμένου για την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων που βοήθησε το ελληνικό κράτος να αποκαταστήσει στεγαστικά τους προσφυγές, είτε στην ύπαιθρο ως αγρότες, είτε σε πόλεις ως «αστούς». Οι ελληνικές αρχές σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, παρά τις οικονομικές δυσκολίες που επικρατούσαν, κατάφεραν να οργανώσουν μηχανισμούς για την υποδοχή, την περίθαλψη και την στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων. Όμως, εξαιτίας του τεράστιου αριθμού των προσφύγων, το πρόβλημα στέγασης για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν είχε επιλυθεί. Έως το 1929, υπήρχαν πρόσφυγες οι οποίοι διέμεναν σε επιταγμένους χώρους, ακόμη και σε σκηνές (Ανδριώτης 2020: 231-232). Το κείμενο της έκθεσης αναφέρει την συνεισφορά του προσφυγικού πληθυσμού στην αγροτική μεταρρύθμιση και την ανάπτυξη της βιομηχανίας της Ελλάδας. Μικρή αναφορά γίνεται για τα δεινά που έζησαν όπως οι προκαταλήψεις, η εκμετάλλευση από τους γηγενείς.

Το φωτογραφικό υλικό για την τεκμηρίωση των πληροφοριών του κειμένου αποτελούν φωτογραφίες από τους νέους οικισμούς, όπως είναι η Καισαριανή και η Νέα Φιλαδέλφεια. Οι φωτογραφίες δείχνουν την προσπάθεια που κατέβαλαν οι πρόσφυγες να δημιουργήσουν εξαρχής τα σπιτικά και τις κοινότητες τους (Εικ. 38). Η φροντίδα του σπιτιού, η δημιουργία κοινότητας γύρω από εκκλησίες, όπως υπήρχαν στη Μικρά Ασία, και η εκπαίδευση των παιδιών με την ίδρυση σχολείων ήταν από τις προτεραιότητες των προσφύγων (Εικ. 39).

Εικ. 38 Στιγμές από τους προσφυγικούς οικισμούς
© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 39 Παιδιά, μαθητές και το 1ο Δημοτικό σχολείο Καισαριανής
© Προσωπικό αρχείο

Κάτω από τις φωτογραφίες υπάρχουν έγγραφα που εκθέτουν την οικονομική δραστηριότητα των προσφύγων, ομόλογα δάνεια, λαχεία, κάρτες για χρήση του σιδηρόδρομου και μία ταυτότητα της Παμπροσφυγικής Οργάνωσης Άμυνας Δικαιούχων Ανταλλαξιμών (Π.Ο.Α.Δ.Α.) του Θεόδωρου Κούρτη (Εικ. 40). Η οργάνωση αυτή είναι μία από τις πολλές οργανώσεις που είχαν ιδρύσει οι πρόσφυγες για την διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους σε πολλούς τομείς (Σκαλιδάκης 2011)⁴. Τα έγγραφα αυτά αποδεικνύουν τις προσπάθειες των προσφύγων να στεριώσουν στην νέα πατρίδα.

Εικ. 40 Ομόλογα δάνεια, καρτ ποστάλ, δελτία ταυτότητας

© Προσωπικό αρχείο

Η ενότητα τελειώνει με μία ακόμη προφορική μαρτυρία συνοδευόμενη από ένα κειμήλιο. Το βίντεο αναφέρει τα εμπόδια που έπρεπε να προσπεράσουν οι Μικρασιάτες στην Ελλάδα, την καχυποψία και την εχθρότητα. Όμως, δεν υπάρχει κάποια προφορική μαρτυρία ή ένα τεκμήριο που να σκιαγραφεί την αρνητική αντιμετώπιση που είχαν οι Μικρασιάτες από τους γηγενείς. Στο βίντεο τρεις γυναίκες μιλούν για την νοικοκυροσύνη των γυναικών προσφύγων. Η Φιλιώ Χαϊδεμένου θυμάται την ζωή σε μία αποθήκη που ζούσαν μαζί 25 οικογένειες, όμως και το πόσο περιποημένα ήταν τα νοικοκυριά, και τι δυσκολίες και εργατώρες χρειάστηκε να δουλέψει για να αγοράσει μία σκάφη. Η Μαρία Χρόνη εξιστορεί την δουλειά των γυναικών για την φροντίδα του σπιτιού: τα σπίτια ήταν ασβεστωμένα και οι Κυφελιώτες επέλεγαν να περπατήσουν ανάμεσα από τους οικισμούς για να δουν τα μικρά ασβεστωμένα σπίτια και την ζωντάνια της προσφυγικής γειτονιάς. Επίσης, αναφέρει την επιθυμία του παππού της να θαφτεί στη Μικρά Ασία και για να τον ευχαριστήσει λίγο, καθώς δεν γινόταν να επιστρέψουν, του έφερε λίγο χώμα από την πατρίδα, όπως πολλοί άλλοι έκαναν. Οι Σοφία Γκιουζελεσεκερτοίογλου και Ευανθία Σούρη δείχνουν εργοχειρα των συγγενικών τους προσώπων, της θείας και της μητέρας αντίστοιχα, μιλούν για τις αναμνήσεις τους και την συγκίνησή τους, τώρα που εκτίθενται στο Μουσείο. Μάλιστα, το ένα από αυτά, το κέντημα τοίχου της μητέρας της Σούρη, βρίσκεται ακριβώς πάνω από την οθόνη προβολής των προφορικών μαρτυριών (Εικ. 41).

⁴ <https://edromos.gr/stoicheia-gia-ti-syllogiki-organosi-to/>

Η αίθουσα της έκθεσης κλείνει με ένα τοίχο γεμάτο από πορτρέτα προσφύγων πίσω από γυάλινες προθήκες με προσωπικά αντικείμενα, όπως πορτοφόλια, γυαλιά, αλλά και συμβολικά στοιχεία που κουβαλούν την μνήμη της πατρίδας όπως είναι ένα κλειδί και λίγο χώμα (Εικ. 42).

Εικ. 41 Κέντημα τοίχου της Μάρθας Πιγκοπούλου
© Προσωπικό αρχείο

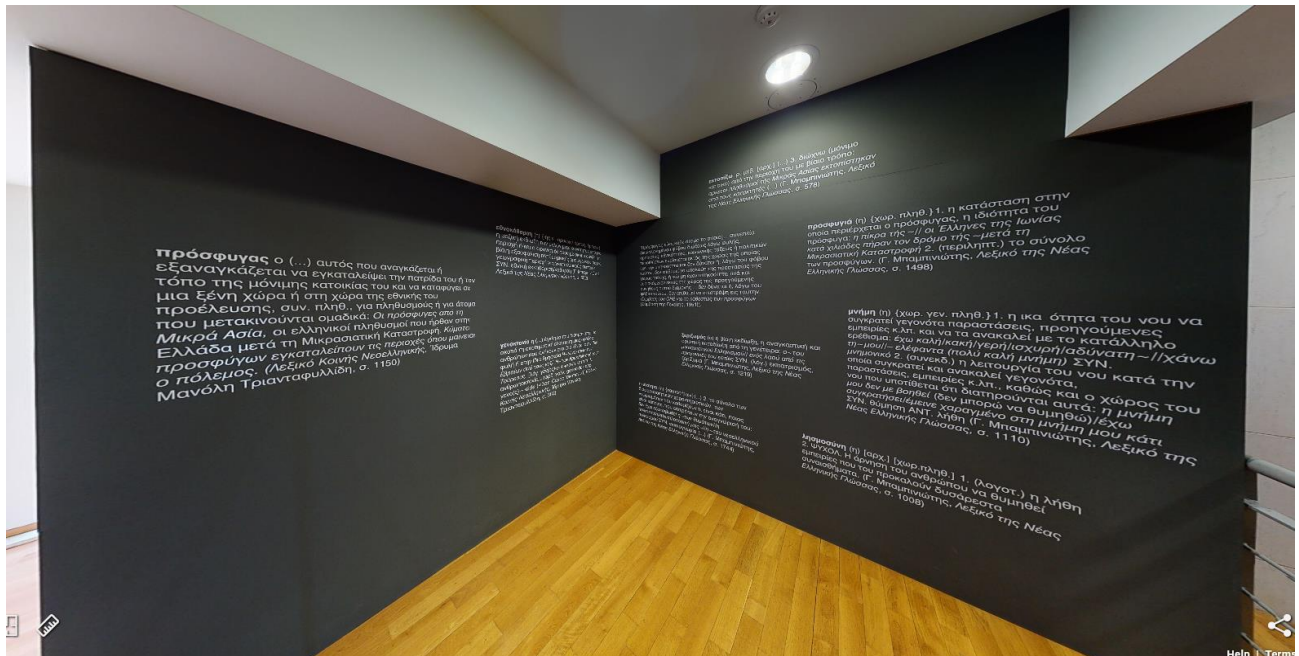
Εικ. 42 Πρόσωπα και κειμήλια
© Προσωπικό αρχείο

Βγαίνοντας από την αίθουσα της έκθεσης ο επισκέπτης μπορεί να δει έναν αργαλειό (Εικ. 43) πίσω από τον τοίχο που γραφεί τους ορισμούς των όρων του πρόσφυγα, της γενοκτονίας, της εθνοκάθαρσης, του ξεριζωμού, της προσφυγιάς, του ρήματος εκτοπίζω, της ταυτότητας, της μνήμης και της λησμονιάς (Εικ.

44). Λέξεις που συναντήθηκαν στην έκθεση και διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο σε θέματα μετακίνησης ανθρώπων σε κάθε εποχή και σε κάθε πολιτισμό.

Εικ. 43 Αργαλειός
© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 44 Τοίχος με ορισμούς
© Στιγμιότυπο από την εικονική περιήγηση

Κατά την έξοδο υπάρχουν φωτογραφίες παιδιών, μητέρων και ανδρών προσφύγων που ζουν σε καταυλισμούς στη σημερινή εποχή. Επίσης υπάρχει μια οθόνη προβολής βίντεο και φωτογραφιών από την διαβίωση συγχρόνων προσφύγων (Εικ. 45). Το Μουσείο με αυτό τον τρόπο κάνει μία σύνδεση παρόντος – παρελθόντος, υπενθυμίζοντας στον επισκέπτη ότι η πραγματικότητα για πολλούς ανθρώπους ακόμα και στις μέρες μας εξακολουθεί να μην έχει αλλάξει από τους Μικρασιάτες προσφυγές του 1922.

Εικ. 45 Γωνία αφιερωμένη στους σύγχρονους πρόσφυγες

© Στιγμιότυπο εικονικής περιήγησης

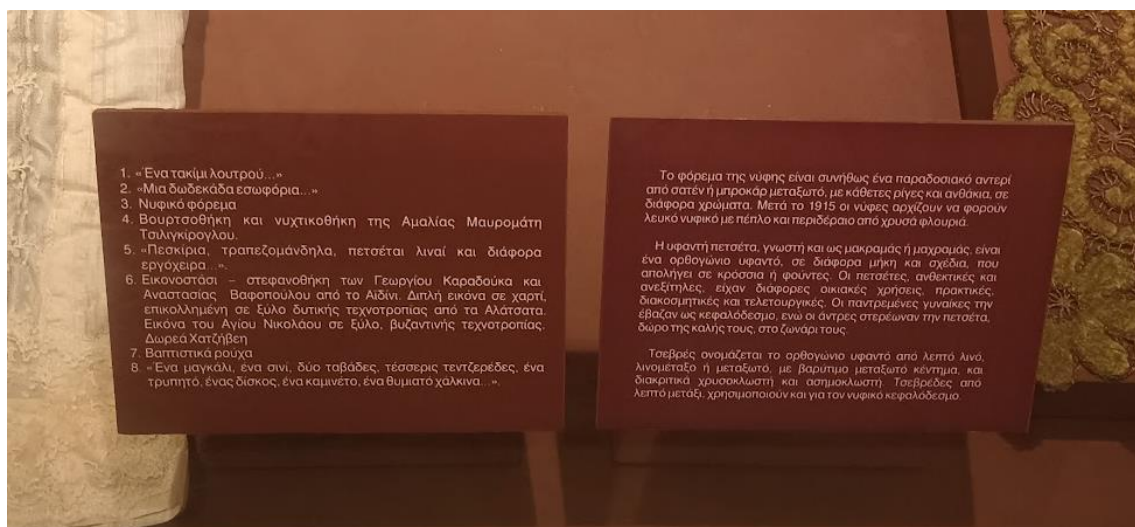
Ερμηνευτικά μέσα της έκθεσης

Το Μουσείο αξιοποιεί διάφορα μέσα, όπως προαναφέρθηκε, για να μπορέσει ο επισκέπτης να αντιληφθεί την πραγματικότητα της Μικράς Ασίας, της Καταστροφής της, του ξεριζωμού των ανθρώπων της και της αναγέννησής τους. Στην έκθεση κύριο λόγο έχουν τα κειμήλια που με συγκίνηση και περηφάνεια χάρισαν οι κάτοχοί τους. Όμως, για να καταστούν αντιληπτές στο κοινό οι πληροφορίες και μηνίες που εμπεριέχουν, χρειάζονται ενίσχυση από άλλου είδους μέσα.

Αυτό επιτυγχάνεται μέσω κειμενικών πληροφοριών που βρίσκονται σε διαφορετικές μορφές μέσα στο χώρο της έκθεσης. Υπάρχουν τα κείμενα κάθε ενότητας που προσφέρουν το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο, δίνοντας πληροφορίες, για να μπορέσει ο επισκέπτης να εντάξει τα εκθέματα της έκθεσης στο γενικότερο κλίμα της εποχής. Μέσα από τα κυρίως κείμενα της έκθεσης παρέχονται στοιχεία για πτυχές που δύσκολα μπορούν να αναδείξουν τα αντικείμενα, όπως τα ιστορικά γεγονότα, συνθήκες ζωής και ανθρώπινες σχέσεις. Πολύ βοηθητική θα ήταν για τον επισκέπτη η ύπαρξη τίτλων πάνω από τα κείμενα για γίνεται πιο γρήγορη η κατανόησή τους, αλλά και για να αντιλαμβάνεται αμέσως την θεματική που έχει κάθε διαμορφωμένη ενότητα. Εκτός από πιο γενικές και ιστορικές πληροφορίες, ο επισκέπτης μπορεί να διαβάσει προφορικές μαρτυρίες από την ώρα του διωγμού σε ένα κείμενο στην αντίστοιχη ενότητα.

Οι κειμενολεζάντες που βρίσκονται δίπλα από τα εκθέματα αποτελούνται από το όνομα το αντικείμενου και το όνομα του δωρητή. Αν πρόκειται για κάποιο ιδιαίτερο αντικείμενο, υπάρχει και μία συνοπτική

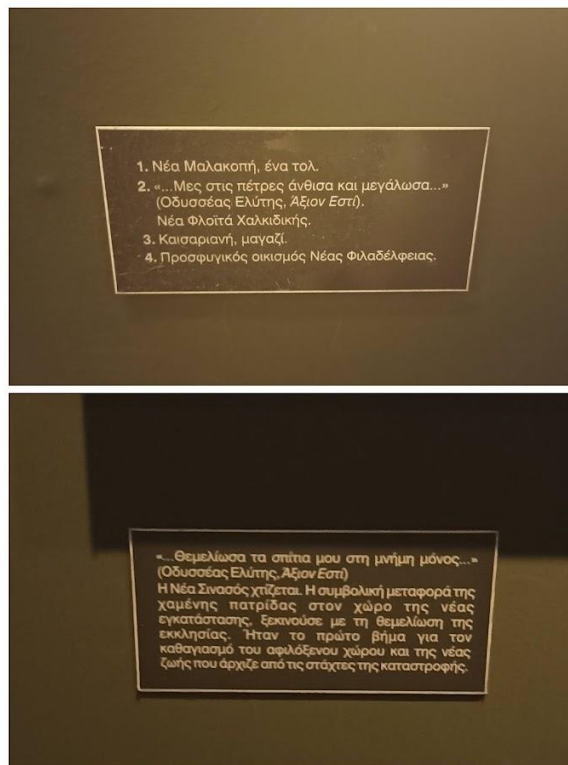
περιγραφή για αυτό, π.χ. για τις φορεσιές υπάρχει κείμενο που περιγράφει τα μέρη που αποτελεί η φορεσιά και τον τρόπο που οι άνθρωποι τα φορούσαν, για κάποια εργόχειρα υπάρχουν εξηγηματικά ευσύνοπτα κείμενα (Εικ. 46). Αυτά τα κείμενα δίνουν σημαντικές πληροφορίες στο κοινό, ειδικά το νέο ηλικιακά, που δεν έχει κάποια επαφή με αυτές τις πρακτικές. Οι πληροφορίες αυτές είναι απαραίτητες για να κατανοηθούν οι λεπτομέρειες πίσω την ζωή των Μικρασιατιστών γυναικών στην περίπτωση των εργόχειρων και της προίκας. Επίσης, σε κάποιες κειμενολεξάντες χρησιμοποιούνται στίχοι από ποιήματα του Οδυσσέα Ελύτη (Εικ. 47), που, ως εκπρόσωπος της Γενιάς του '30, η οποία επηρεάστηκε βαθιά από την καταστροφή του Μικρασιατικού Ελληνισμού, «έθεσε ως στόχο της την ανανέωση και τον εκσυγχρονισμό, προσπαθώντας σκληρά να ξεπεράσει την ήττα και το συλλογικό εθνικό τραύμα της Καταστροφής, ισορροπώντας ανάμεσα στις επιρροές της Δύσης και τη λαϊκή παράδοση της χώρας μας» (Σαραντινού 2022)⁵.

Εικ. 46 Πληροφορίες για εργόχειρα και ενδύματα

© Προσωπικό αρχείο

⁵ <https://diastixo.gr/en/epikaira/552-mikrasiatiki-katastrofi/19427-mikrasiatiki-katastrofi-paragogi>

Εικ. 47 Κειμενολεζάντες με στίχους του Οδυσσέα Ελύτη

© Προσωπικό αρχείο

Οι φωτογραφίες της έκθεσης εκτός από εκθέματα, λειτουργούν και ως ερμηνευτικά μέσα προσφέροντας μία γενικότερη εικόνα της περιόδου. Οι φωτογραφίες, ακόμα και τα σημεία πορτρέτα, δηλώνουν πολλά για τις συνήθειες και τα βιώματα των Μικρασιατών. Οι φωτογραφίες – ντοκουμέντα λειτουργούν ως ιστορικά τεκμήρια της τραγωδίας και του ξεριζωμού χιλιάδων ανθρώπων. Υπάρχουν και μεγεθυμένες φωτογραφίες που αποτελούν μέρος του σκηνικού, πίσω από τα εκθέματα. Αυτές οι φωτογραφίες προσδίδουν μία θεατρικότητα στην έκθεση, πλαισιώνοντας τα αντικείμενα στο χώρο και στις κοινωνικές συνθήκες που υπήρξαν.

Οι προβολές βίντεο αποτελούν και αυτές ερμηνευτικά μέσα καθώς συνδυάζουν διαφορετικά είδη τεκμηρίων. Παρουσιάζουν επιπλέον φωτογραφικό υλικό μαζί με ηχητική αφήγηση που προσθέτει πληροφορίες για την κάθε ενότητα, υπό την μουσική υπόκρουση μικρασιατικών μελωδιών. Ενδιάμεσα από την αφήγηση παίζουν αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις που δημιουργήθηκαν αποκλειστικά για την έκθεση από τον Γιάννη Δρίνη, όπως αναφέρει η προϊσταμένη του Παγκόσμιου Πολιτιστικού Ιδρύματος Ελληνισμού της Διασποράς, Λευκοθέα Στεργίου. Μικρασιάτισσες πρόσφυγες πρώτης γενιάς εξιστορούνται αναμνήσεις και ιστορίες που έζησαν ή τους αφηγήθηκαν τα συγγενικά τους πρόσωπα, για την ζωή στη Μικρά Ασία, τον διωγμό και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Με αφορμή τα προσωπικά κειμήλια που δώρισαν στο Μουσείο, ξετυλίγεται το νήμα της μνήμης και οι γυναίκες με έντονη συγκίνηση μοιράζονται με το κοινό τις εμπειρίες τους. Στις ενότητες του διωγμού περιέχουν τραυματικές αφηγήσεις, που δύσκολα προσεγγίζονται διαφορετικά στο χώρο των μουσείων.

Σχολιασμός της έκθεσης

Η έκθεση, χάρη στην εισαγωγική ενότητα, καταφέρνει να δώσει στο κοινό όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για την Μικρά Ασία και την ιστορία της με συνοπτικό τρόπο. Ο χάρτης και το κείμενο με την ιστορική διαδρομή της Μικράς Ασίας, από την αρχαιότητα μέχρι την Συνθήκη της Λοζάνη, τοποθετεί αμέσως τον επισκέπτη στην θεματική του Μουσείου. Με αυτή την εισαγωγική ενότητα που δηλώνει επίσης την προσέγγιση που θα ακολουθήσει το Μουσείο ως προς την παρουσίαση του Μικρασιατικού ζητήματος, καθιστά τον επισκέπτη ικανό να μπορέσει να επισκεφθεί την υπόλοιπη έκθεση, γνωρίζοντας το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο.

Αν και το Μουσείο πραγματεύεται ένα πολύ σημαντικό τμήμα της ελληνικής ιστορίας, είναι απαραίτητο να παρέχει το ιστορικό υπόβαθρο για να μην χρειάζεται ο επισκέπτης να έχει προαπαιτούμενες γνώσεις για να κατανοήσει την έκθεση, απαραίτητο κριτήριο προσβασιμότητας μίας έκθεσης (Τράντα 2019: 87). Όμως, η έλλειψη μίας δεύτερης γλώσσας, πέρα από την ελληνική, καθιστά πολύ δύσκολη την κατανόηση των ακριβή γεγονότων και των ιδιαιτεροτήτων του μικρασιατικού ελληνισμού, σε κοινό πέρα από το ελληνόφωνο. Το κενό αυτό προσπαθεί να καλυφθεί από μία ψηφιακή ξενάγηση των τεσσάρων λεπτών που δίνει πολύ συνοπτικά το περιεχόμενο και τον σκοπό της έκθεσης. Πριν την είσοδο στην έκθεση υπάρχει ένα QR Code (**Εικ. 48**), το οποίο σκανάροντάς το δίνεται η δυνατότητα στο ξενόγλωσσο κοινό να ακούσει μία σύντομη αφήγηση για το μουσείο σε επτά γλώσσες, ελληνικά, τουρκικά, βουλγαρικά, ιταλικά, ισπανικά, πορτογαλικά. Δημιουργήθηκε στο πλαίσιο Ευρωπαϊκού Προγράμματος Erasmus+ από μαθητές του 2^{ου} ΕΠΑ. Α. της Νέας Φιλαδέλφειας. Δυστυχώς, όμως, δεν είναι αρκετό να αποτυπώσει τις λεπτομέρειες ενός πολυδιάστατου πολιτισμού, που με τον ξεριζωμό του δημιούργησε μεγάλη τομή για την ιστορία του ελληνικού κράτους.

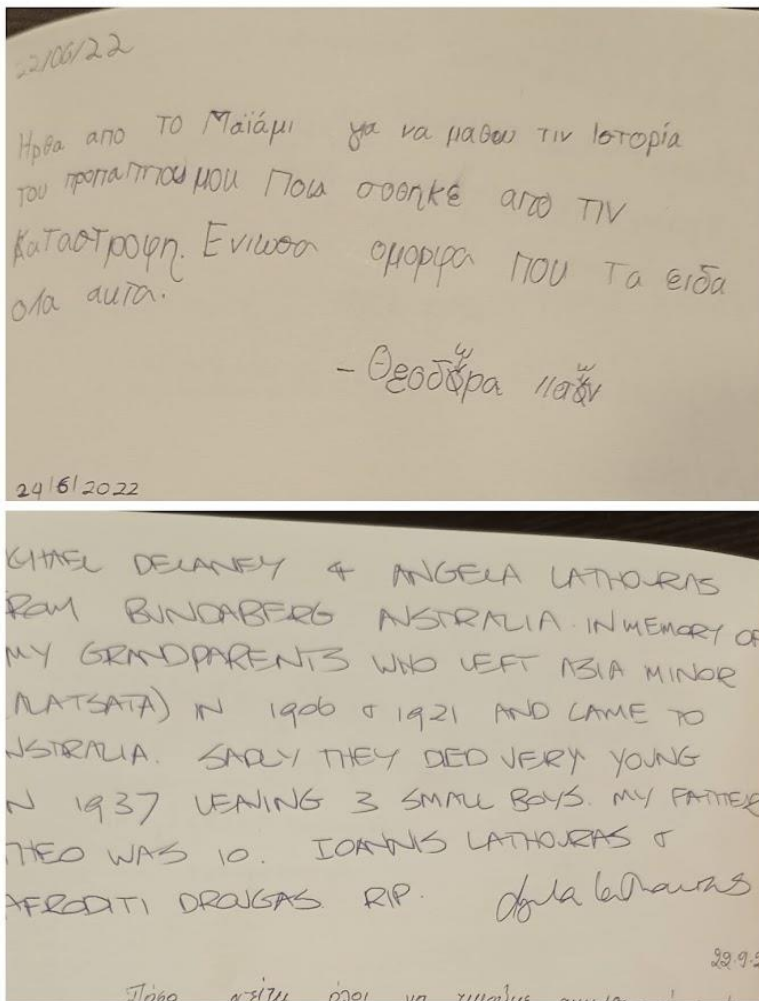
Εικ. 48 QR Code με την ψηφιακή ξενάγηση

© Προσωπικό αρχείο

Η προϊσταμένη του Π.Π.Ι.Ε.Δ., Λευκοθέα Στεργίου, στην ερώτηση ποιο είναι το κοινό στόχος του μουσείου απαντά ότι εκτός από την τοπική κοινότητα και γενικότερο το ελληνικό κοινό, γίνονται ανοίγματα και στο

εξωτερικό. Βέβαια, κυρίως πρόκειται για ανθρώπους που έχουν ρίζες με την Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα με τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, έτσι είναι πιο πιθανό να γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα και την ελληνική κουλτούρα ως έναν βαθμό, για να μπορέσουν να κατανοήσουν την έκθεση, χωρίς την ύπαρξη μία δεύτερης γλώσσας. Έλληνες της διασποράς με μικρασιατικές ρίζες συγκινημένοι γράφουν αφιερώσεις στο βιβλίο των επισκεπτών για την ευκαιρία αναβίωσης της μνήμης που προσφέρει το Μουσείο (Εικ. 49). Για τους ανθρώπους που επιθυμούν να δουν το μουσείο, κυρίως εξαιτίας μικρασιάτικης καταγωγής, δίνεται η ευκαιρία να το επισκεφτούν ψηφιακά, μέσω της εικονικής περιήγησης στην ιστοσελίδα.

Εικ. 49 Αφιερώσεις στο βιβλίο επισκέπτη

© Προσωπικό αρχείο

Όσον αφορά το κυρίαρχο μήνυμα της έκθεσης, ο επισκέπτης βγαίνοντας από την έκθεση το αίσθημα που κυριαρχεί είναι αποστροφή προς το πόλεμο που οδηγεί σε ξεριζωμό ανθρώπων. Με την τελευταία ενότητα, η οποία θίγει την σύγχρονη οπτική της προσφυγιάς, αποκτά ένα οικουμενικό μήνυμα για την ενσυναίσθηση προς όλους τους ξεριζωμένους της γης. Με αυτό τον τρόπο, βάζει τον επισκέπτη να σκεφτεί ότι όπως οι ίδιοι του οι πρόγονοι στο παρελθόν αναγκάστηκαν να αφήσουν τις πατρίδες τους, υπάρχουν σήμερα άλλοι άνθρωποι που πρέπει να εγκαταλείψουν τις χώρες και να βρεθούν σε έναν τόπο πολύ διαφορετικό από τον δικό τους.

Βέβαια η κα. Λευκοθέα Στεργίου, κατά την συνέντευξη, αναφέρει ότι το κυρίαρχο μήνυμα του Μουσείου είναι η διατήρηση της μνήμη στις επόμενες γενιές και η νέα γενιά να μάθει την ιστορία των προγόνων της. Έχει ένα ιστορικό και συναισθηματικό σκοπό, λοιπόν, να αποτελέσει χώρο συνάντησης και γνωριμίας του νέου και του παλιού, μεταλαμπαδεύοντας την μνήμη. Όντως, η ίδια η έκθεση από την αρχή κάνει ξεκάθαρο τον σκοπό της, οι άνθρωποι να μιλήσουν μέσα από τις μνήμες και τα κειμήλια του για την δική τους Μικρά Ασία, καταγράφοντας την μνήμη των μικρασιατικών κοινοτήτων.

Το Π.Π.Ι.Ε.Δ. διοργανώνει συχνά εκδηλώσεις με προσφυγικό και μη θέμα, όπως άλλες εκθέσεις, ημερίδες, παιδικές παραστάσεις. Στις δράσεις αυτές συμμετέχει και το Μουσείο δημιουργώντας μία ποικιλία δραστηριοτήτων για το κοινό του, ξεναγήσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα, περιοδικές εκθέσεις. Οι ξεναγήσεις γίνονται μετά από συνεννόηση σε ομάδες, όπως σε σχολεία και συλλόγους. Το Μουσείο είναι πολύ ενεργό κατά την περίοδο της Διεθνής Μέρας Μουσείων, με επιπλέον δράσεις και ξεναγήσεις (Εικ 50).

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
«ΦΙΛΙΩ ΧΑΪΔΕΜΕΝΟΥ»

ΔΙΕΘΝΗΣ ΗΜΕΡΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ
18 ΜΑΪΟΥ 2023

«Μουσεία, Αειφορία και Ποιότητα Ζωής»

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΕΙΣ

17 Μαΐου 2023 ώρα 20:00
Θεατρική Παράσταση
«Η δίκη των 6»
Μια σκηνή - δύο θέατρος, ένα σκηνικό έργο που κοιτάει τη μελλοντική φωνάζει τα γεγονότα που ακολουθούν στη διαδρομή της Μικράς Ασίας. Τρεις ήρωες, σε μία νέα κι παλιότατη παρθενή στροφή, η δική τους διαδικασία από το δικό τους ανέκδοτο. Διαδικασία, δύο διαφορετικές όψεις του θέματος συμβολίζουν, τη συγκρούση στα δύο κοινωνικά επίπεδα της εποχής, θέ καταφέρουν να διασώσουν.

18 Μαΐου 2023 ώρα 19:00
Εγκαίνια έκθεσης σύγχρονης τέχνης
«Η ανάγκη της θύμησης»
Παραδοσιακή αριστική κρήνη, 18 συνεργεία με 80 μαθητές «Επιστη Κολοσσίου»-Ευρωπαϊκό Πρωτόκολλο του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού-Συμπόσιον 15 κλιμάκων με θέματα και διαφορετικές αισθητικές και αρχαιολογικές προσεγγίσεις.
Διάρκεια έκθεσης 2 Μαΐου - 2 Ιουνίου 2023
Διεύθυνση Έκθεσης 09:00 - 14:30 και 18:30 - 21:00

19 Μαΐου 2023 ώρα 19:00
Διανυκτέρευση στο Μουσείο
- Sleepover
Το Μουσείο «Φίλιω Χαΐδεμένου» οργανώνει για 7η φορά θεαματικό event στο χώρο που λειτουργεί για παιδιά της ηλικίας 12 ετών. Το πρόγραμμα υλοποιείται με τη συμμετοχή εκπαιδευτικών, γονέων και εκπαιδευμένων εκπαιδευτικών προγράμματος μνημείο. Θεματικό παιχνίδι, αφήγηση παραμυθιών κ.λ.λ. Το θέμα αποτελείται από 8 μνημεία της Μικράς Ασίας και 8 φωνηωμένες ούλες ΔΑΔΗ-ΑΡΧΑΙΟΜΕΝΟ.

Καθημερινές ξεναγήσεις και εκπαιδευτικά προγράμματα
Κατά τη διάρκεια της έκθεσης.

ΕΙΣΟΔΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗ

Δεκελείας 152 & Αμαλίας 2, Νέα Φιλοθέσσα | 2132049155-6 | ppied@dimosfx.gr | www.ppied-museumfx.gr

ICOM
Ελληνική Ένωση

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΔΗΜΟΥ Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑΣ - Ν. ΧΑΛΚΗΔΟΝΑΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΔΗΜΟΥ Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑΣ - Ν. ΧΑΛΚΗΔΟΝΑΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΔΗΜΟΥ Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑΣ - Ν. ΧΑΛΚΗΔΟΝΑΣ

Εικ. 50 Αφίσα για την Διεθνή Μέρα Μουσείων

© <https://ppied-museumfx.gr/event-item/%ce%b4%ce%b9%ce%b5%ce%b8%ce%bd%ce%b7%cf%83-%ce%b7%ce%bc%ce%b5%cf%81%ce%b1-%ce%bc%ce%bf%cf%85%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%89%ce%bd-3/>

Ένα μουσείο προσφυγικής θεματικής οφείλει να δημιουργεί και να διατηρεί δεσμούς με την προσφυγική κοινότητα που αναπαριστά. Η σχέση του Μουσείου Μικρασιατικού Ελληνισμού με τους συλλόγους των Μικρασιατών, δυστυχώς δεν είναι στενή. Δεν υπάρχει διασύνδεση καλή, ώστε να επιχειρήσουν από κοινού δράσεις. Είναι θέμα της διοίκησης αυτό, δηλαδή του Δήμου, όπως αναφέρει η κα. Στεργίου που πρέπει άμεσα στο μέλλον να λυθεί. Ως σύλλογοι δεν έχουν κάνει κάποια δωρεά στο Μουσείο όλα τα εκθέματα προέρχονται από μεμονωμένες πρωτοβουλίες προσφύγων πρώτης και δεύτερης γενιάς, κάποιιοι από τους οποίους είναι μέλη των προσφυγικών συλλόγων.

Εν κατακλείδι, η επίσκεψη στο Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού είναι μία εμπειρία που σε ταξιδεύει πίσω στον χρόνο, σε ένα ελληνισμό που ξεριζώθηκε και αναγέννησε τον «εγχώριο» ελληνισμό. Τα προσωπικά αντικείμενα προέρχονται από οικογένειες που ξεριζώθηκαν από όλο το εύρος της Μικράς Ασίας, έτσι είναι αντιπροσωπευτικά μεγάλου μέρους των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Η έκθεση έχει ενσωματώσει αρκετά αντικείμενα διαφορετικού χαρακτήρα, από πιο λιτά, π.χ. μαγειρικά σκευή που δείχνουν πτυχές τις καθημερινότητας αλλά και πιο πολυτελή αντικείμενα που αναδεικνύουν τον πλούτο αρκετών οικογενειών της Μικράς Ασίας. Τα προσωπικά αντικείμενα και η ατμόσφαιρα της έκθεσης με τον θερμό φωτισμό και οι προφορικές μαρτυρίες δημιουργούν αρχικά μία περίεργη οικειότητα σαν να εισέρχεται κανείς σε κάποιο σπίτι Μικρασιάτισσας γιαγιάς, αλλά προχωρώντας παρακάτω αυτή η οικειότητα μετατρέπεται σε ένα συναίσθημα βαρύ, εξαιτίας την αφήγηση του τραύματος της Καταστροφής. Η έκθεση, όμως κλείνει, περνώντας το μήνυμα της αναδημιουργίας μέσα από αγώνες και αλληλεγγύη. Το τελευταίο μέρος της καταφέρει να καλλιεργήσει την ενσυναίσθηση του επισκέπτη γενικεύοντας την προσφυγιά σε ένα φαινόμενο που δεν γνωρίζει έθνη και όλοι δύναται να μπουν στη θέση του πρόσφυγα.

2^η Μελέτη: Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω

Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού – Αιγάλεω

Το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού εγκαινιάστηκε στις 17 Οκτωβρίου του 2010 από σημαντικά δημόσια πρόσωπα της τοπικής κοινωνίας, τον τότε Δήμαρχο Δημήτρη Καλογερόπουλο και την πρώην Πρόεδρο του Συλλόγων Μικρασιατών Αιγάλεω Νίνα Τσιναρίδου, ενώ παρών ήταν και ο Μητροπολίτης Νικαίας κ.κ. Αλέξιος (Δασκαλάκη, Κουτούλιας 2020: 8). Πλήθος κόσμου και εκπρόσωποι άλλων Μικρασιατικών Συλλόγων αγάλισαν τα εγκαίνια του Μουσείου, που ιδρύθηκε με την συνεργασία του Δήμου Αιγάλεω και του Συλλόγου Μικρασιατών Αιγάλεω «Νέες Κυδωνιές».

Το Μουσείο βρίσκεται στο Αιγάλεω, μία περιοχή που αναγεννήθηκε κοινωνικά και πολιτισμικά από τους Μικρασιάτες πρόσφυγες, οι οποίοι βρήκαν ελεύθερο χώρο εκεί για να εγκατασταθούν. Μέχρι το 1922, ο οικισμός ήταν πολύ μικρός, μόλις 147 άτομα διέμεναν στην περιοχή. Δεν υπήρχαν οργανωμένες κοινότητες, παρά μόνο κατοικίες ανθρώπων που απασχολούνταν στις διάφορες βιομηχανίες της περιοχής, με την πιο γνωστή βιομηχανία να είναι το εργοστάσιο πυρίτιδας, που έδωσε το παρωνύμιο «Μπαρουτάδικο» στη συνοικία. Οι πρόσφυγες, με τον ερχομό τους στην Αθήνα, αμέσως ξεκίνησαν να αναζητούν μέρη για να μείνουν, αρχικά δημιουργώντας οικίες από ευτελή υλικά και μετέπειτα, καθώς το όνειρο της επιστροφής ξεθώριαζε, κι ενώ παράλληλα ισχυροποιούταν η παρουσία τους στην ελληνική κοινωνία, έκτισαν ολοκλήρους συνοικισμούς. Στο Αιγάλεω οι πρώτοι πρόσφυγες που έφτασαν προέρχονταν από τα Αλάτσατα της Μικράς Ασίας και στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλοι από το Αϊβαλί, την Πέργαμο, την Καππαδοκία, το Προκόπι και τον Πόντο. Η απογραφή πληθυσμού του 1928 αναφέρει την παρουσία δυόμισι χιλιάδων προσφύγων στην περιοχή, ενώ το 1934 ο αριθμός των προσφύγων του Αιγάλεω ανεβαίνει στους τρεισήμισι χιλιάδες. Το 1937 το κράτος αγόρασε 2.480 σπίτια για στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων τριγύρω από το Μουσείο. Βέβαια, τα σπίτια ήταν πολύ μικρά, 36 τ.μ. με τους απαραίτητους χώρους, ένα δωμάτιο και μία κουζίνα και εξωτερικές κοινόχρηστες εγκαταστάσεις,

π.χ. φούρνοι. Οι πρόσφυγες για να αποπληρώσουν τα σπίτια τους, που υποτίθεται ότι τους δωρίστηκαν, αναγκάστηκαν να πληρώνουν δάνειο 15 ετών⁶.

Το κτίριο στο οποίο στεγάζεται το Μουσείο ήταν προσφυγική κατοικία, συγκεκριμένα, πρόκειται για δύο προσφυγικές κατοικίες με μεσοτοιχία που ενοποιήθηκαν και δημιούργησαν έναν ενιαίο χώρο για την έκθεση (**Εικ. 51**). Τα σπίτια αυτά εγκαταλελειμμένα για πολλά χρόνια, αγοράστηκαν από τον Δήμο Αιγάλεω και δωρίστηκαν στον Σύλλογο Μικρασιατών, μετά από πολλά αιτήματα για να στεγάζουν τις δωρεές αντικείμενων των μελών του. Ο ίδιος ο χώρος του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού είναι ποτισμένος με αναμνήσεις προσφύγων, χαρίζοντας πιο αυθεντική μικρασιατική εμπειρία στο κοινό.

Εικ. 51 Το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω

© <https://museumfinder.gr/listing/mouseio-mikrasiatikou-politismou-aigaleo/>

Συντελεστές

Επιμελητές της συλλογής και της έκθεσης του Μουσείου είναι ο Γιάννης Κουτούλιας και η Αθηνά Δασκαλάκη. Ο Γιάννης Κουτούλιας σπούδασε Ιστορία και Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και διαθέτει μεταπτυχιακό τίτλο από το Πανεπιστήμιο της Lyon, D.E.A. Histoire Universite Lyon II και από το ΕΑΠ στην Πολιτιστική Διαχείριση. Εκτός από επιμελητής του Μουσείου, εργάζεται ως Προϊστάμενος του Τμήματος Αρχαιολόγων - Φροντιστών στο Μουσείο Ακρόπολης. Επίσης, ασχολείται ενεργά με τα κοινά και έχει διατελέσει Αντιδήμαρχος Πολιτισμού Παιδείας και Αθλητισμού στο Δήμο Αιγάλεω. Η Αθηνά Δασκαλάκη είναι κοινωνιολόγος με μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης στον Κοινωνικό Αποκλεισμό και τις Μειονότητες από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Αυτοί οι δύο

⁶ Οι πληροφορίες προέρχονται από την παρουσίαση του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω στην εκπομπή «Με το Μουσείο» :

https://www.pemptousia.tv/view/b/category/Programs/subCategory/mes_to_moyseio_NTcOl/id/to_mouseio_mikrasiatikou_politismou_sto_aigaleo_a_meros_66x3e/lang/el_GR

συνεργάστηκαν για να εκτεθούν τα κειμήλια των προσφύγων με τον τρόπο που βλέπει ο επισκέπτης σήμερα στην έκθεση.

Την συντήρηση και την καταγραφή των αντικείμενων της συλλογής του Μουσείου την έχει αναλάβει το Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, με την επίβλεψη των καθηγητών Γιώργου Παναγιάρη, Κατερίνας Μαλέα και Ρούλας Ράπτη. Όλα σχεδόν τα αντικείμενα του Μουσείου, περισσότερα από 600, έχουν φωτογραφηθεί, καταγραφεί και συντηρηθεί από τους φοιτητές του Τμήματος (Δασκαλάκη, Κουτούλιας 2020: 16).

Θεματική της έκθεσης

Το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού επιθυμεί να δημιουργήσει στον επισκέπτη την αίσθηση ότι βρίσκεται σε ένα σπίτι μίας Μικρασιάτισσας γιαγιάς. Μέσα από τα προσωπικά αντικείμενα των ίδιων των προσφύγων, αλλά και το ευρύτερο περιβάλλον της έκθεσης, το Μουσείο δημιουργεί οικεία ατμόσφαιρα στον επισκέπτη.

Τα αντικείμενα που εκθέτονται αφηγούνται ιστορίες ζωής, ξεριζωμού και αναδημιουργίας του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Ο επισκέπτης καλείται από τα εκθέματα του Μουσείου σε ένα ταξίδι στο χρόνο και στο χώρο. Εισέρχεται στα νοικοκυριά των Μικρασιατών, μαθαίνει λεπτομέρειες για την εργασία και τις συνήθειες τους. Με άλλα λόγια, γνωρίζει καλύτερα τους συνανθρώπους του και το παρελθόν τους, μέσα από τον υλικό πολιτισμό.

Οργάνωση της έκθεσης

Η έκθεση χωρίζεται σε δύο αίθουσες, με τρεις διαφορετικούς χώρους. Ο πρώτος χώρος ορίζεται γύρω από ένα χαλί, που εισάγει τον επισκέπτη στην έκθεση μέσω των διαφορετικών αντικείμενων που αφορούν την ζωή των προσφύγων κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Ο δεύτερος χώρος πάλι ορίζεται από ένα χαλί με κάποια προσωπικά αντικείμενα προσφύγων, αλλά σε αυτό το χώρο κυριαρχούν φωτογραφικά πορτρέτα προσφύγων **(Εικ. 52)**.

Εικ. 52 Η ενότητα με τις φωτογραφίες

© <https://mikrasiatesaigaleo.wordpress.com/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%8D/>

Ο επισκέπτης μετά συνεχίζει προς την τρίτη και κεντρική αίθουσα του Μουσείου. Εδώ ο χώρος είναι μεγαλύτερος, στην μέση υπάρχει μια μεγάλη προθήκη σε μορφή τράπεζας με διαφορετικού τύπου τεκμήρια και περιμετρικά στους τοίχους ο επισκέπτης θα βρει άλλες μικρότερες προθήκες με αντικείμενα που μαρτυρούν την ζωή των προσφύγων στα πάτρια εδάφη τους, μέσα από διάφορες πτυχές του βίου τους. Μαζί με τα εκθέματα, υπάρχουν τα κείμενα που παρουσιάζουν συνοπτικά το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της περιόδου (Εικ. 53).

Εικ. 53 Κεντρική αίθουσα του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω

© <https://www.ertnews.gr/eidiseis/politismos/moyseio-mikrasiatikoy-politismoy-aigaleo-otan-ta-antikeimena-zontaneyoyntismnimes/>

Εκθέματα και αφήγηση του Μουσείου

Η κύρια αίθουσα του Μουσείου ταξιδεύει τον επισκέπτη σε διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας μέσα από τα εκθέματα που παρουσιάζει. Περιμετρικά της αίθουσας στις προθήκες, τα αντικείμενα εξιστορούν ιστορίες καθημερινότητας των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Οι ενότητες της αίθουσας ορίζονται έμμεσα μέσα από τα κειμήλια των προσφύγων.

Μπαίνοντας ο επισκέπτης στην αίθουσα, αριστερά θα αντικρίσει τις προθήκες που είναι αφιερωμένες στην ιδιωτική ζωή των Μικρασιατών, ιδιαίτερα των γυναικών, καθώς τα αντικείμενα προέρχονται από μικρασιάτικα νοικοκυριά, για τα οποία οι Μικρασιάτισσες καμάρωναν (**Εικ. 54**). Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζονται μαγειρικά σκευή, κατά βάση μπακιρένια, όπως ένας τρίφτης που η μαρτυρία λέει σε αυτό έτριβαν το κυδώνι για να φτιάξουν γλυκό του κουταλιού, γουδιά, κουτάλια, μύλοι του καφέ, μία σφραγίδα με αετό για το Χριστόψωμο, τάσι για το χαμάμ. Αντικείμενα που σιωπηλά μαρτυρούν τις συνήθειες των γυναικών και της οικογένειας, που είχαν μεγάλη επιρροή από τις χριστιανικές πρακτικές αλλά και τοπική οθωμανική κουλτούρα, όπως είναι το χαμάμ. Άλλη μία σημαντική συνήθεια των Μικρασιατών ήταν οι επισκέψεις και το κέρασμα των φιλοξενούμενων στο σπιτικό τους. Το καλό σερβίτσιο για τα κέρασματα, λοιπόν, είναι απαραίτητος εξοπλισμός για τα νοικοκυριά των Μικρασιατών και τέτοια αντικείμενα δεν μπορούσαν να λείπουν από την έκθεση. Παρουσιάζονται μικρά ποτηράκια για το λικέρ, μικρά φλιτζανάκια του καφέ, διάφορες γλυκοθήκες και φοντανιέρες, μία εκ των οποίων είναι γυάλινη και έχει ζωγραφιστεί στο χέρι, μικρά κανατάκια και ένα θερμός που ζέσταινε το περιεχόμενα τοποθετώντας από κάτω ένα κερί. Όμορφα και πολυτελή, κάποια από αυτά, αντικείμενα που αναδεικνύουν την ευρωστία ελληνικών οικογενειών και την περιποίηση που πρόσφεραν σε όποιον επισκέπτονταν το σπίτι τους (**Εικ. 55**). Κάποια αντικείμενα ξεχωρίζουν, τοποθετημένα σε διαφορετικές εντοιχισμένες προθήκες. Ένα από αυτά είναι ένα περίτεχνο ροί για νερό από την Αμάσεια, δύο μπουκάλια από φυσητό γυαλί και μία γυάλινη σοδιέρα από την Κωνσταντινούπολη (**Εικ. 56**).

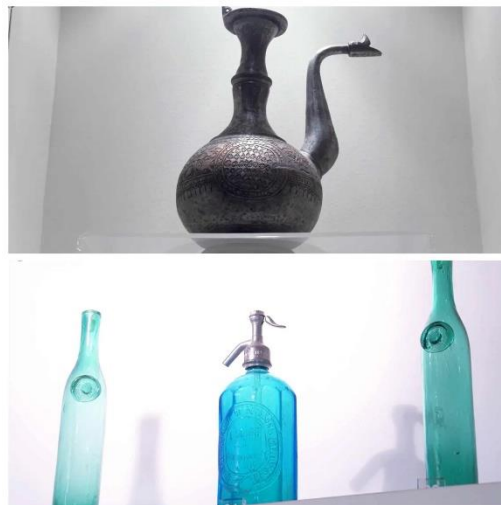

Εικ. 54 Μαγειρικά σκευή και εργαλεία

© <https://www.ertnews.gr/anadromes/to-ertnews-sto-moyseio-mikrasiatikoy-politismoy-aigaleo-fotoreportaz/>

Εικ. 55 Εκθέματα από την ενότητα «Κέρασμα»
© Προσωπικό αρχείο

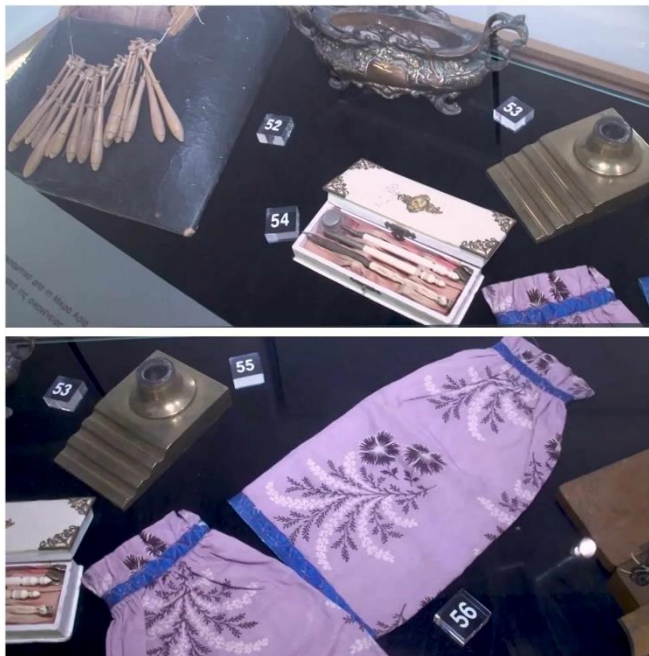

Εικ. 56 Ρόι, γυάλινα μπουκάλια και σοδιέρα
© Προσωπικό αρχείο

Στον απέναντι τοίχο, τα εκθέματα στις προθήκες συνεχίζουν προσθέτοντας στην παρουσίαση του ιδιωτικού βίου αντικείμενα που εκφράζουν την επαγγελματική ζωή των Μικρασιατών που ήταν ποικιλόμορφη (Εικ. 57). Υπάρχουν μελανοδοχεία και πένες, ένα κοπανέλι με το οποίο έφτιαχναν την δαντέλα, ένα δρεπάνι, μία ρόκα, μία ζυγαριά ακριβείας, υποδηλώνοντας τα διάφορα επαγγέλματα με τα οποία καταπιάστηκαν οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, από την αστική και την αγροτική ζωή. Ανάμεσα σε αυτά τα αντικείμενα, υπάρχουν και δύο μανικέτια από το Προκόπι της Καππαδοκίας. Η Αθηνά Δασκαλάκη στην εκπομπή «Μεσ το Μουσείο» αναφέρει ότι αρχικά τοποθέτησαν αυτά τα μανικέτια διπλά στο μελανοδοχείο, γιατί πίστευαν ότι τα φορούσαν υπάλληλοι γραφείου για να μην λερωθούν από το μελάνι,

όμως, κατά την διάρκεια συλλογής προφορικών μαρτυριών, η γυναικά που τα δώρισε είτε ότι τα φορούσε το υπηρετικό προσωπικό κατά την διάρκεια του σερβιρίσματος. Κάτω από την προθήκη έχει τοποθετηθεί ένα καζάνι, μία πινακωτή, ένα φουρνόξυλο και ένα μικρό χαμηλό στρογγυλό τραπέζακι, πάνω στο οποίο άνοιγαν φύλλο οι γυναίκες, αλλά χρησιμοποιούνταν και ως ένα πρόχειρο τραπέζι για τα γεύματα της οικογένειας (Εικ. 58).

Εικ. 57 Κοπανέλι, πένες, μανικέτια
© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 58 Καζάνι, πινακωτή και φουρνόξυλο
© Προσωπικό αρχείο

Η επόμενη προθήκη είναι αφιερωμένη στα εργόχειρα που δημιουργούσαν οι Μικρασιάτισσες. Εκτίθενται διάφορα εσώρουχα διακοσμημένα με δαντέλες, ένα γυναικείο ζιπουνάκι, νυχτικά, πετσέτες με κεντήματα (Εικ. 59). Μία πετσέτα, μάλιστα, έχει ένα κέντημα που γράφει «Έσω καθάριος», θυμίζοντας

στους επισκέπτες τον χλευασμό που δέχτηκαν οι Μικρασιάτισσες πρόσφυγες στην Ελλάδα, εξαιτίας της συνήθειας τους για καθαριότητα, αποκαλώντας τες «παστρικές» με υποτιμητικό ύφος και υπαινιγμό για τις ηθικές τους αρχές. Όλα αυτά τα εργόχειρα καθρεπτίζουν τον κόσμο της γυναικείας δημιουργικής ενασχόλησης για την δημιουργία προικών αλλά και επαγγελματικής απασχόλησης, καθώς δεν ήταν όλοι οι Έλληνες της Μικράς Ασίας εύποροι αλλά υπήρχαν και άνθρωποι της βιοπάλης, όποτε πολλές γυναίκες μέσω του κεντήματος και του αργαλειού συνεισέφεραν στο εισόδημα της οικογένειας. Ένα μη συνηθισμένο αντικείμενο βρίσκεται ανάμεσα στα υπόλοιπα, πρόκειται για μία θήκη για σαπούνι που χρησιμοποιούταν και για την περιποίηση του σώματος, βάζοντας το χέρι μέσα στην θήκη η γυναίκα έτριβε με αυτό το σώμα της, όπως ανέφερε μαρτυρία της γυναίκας που το χάρισε. Πάνω από αυτή την προθήκη υπήρχαν σε δύο ξεχωριστές προθήκες, η μία απέναντι από την άλλη, μαξιλαροθήκες με κεντήματα, που έγραφαν «Καληνύχτα» και «Bonne nuit» αντίστοιχα, σκιαγραφώντας την εκπαίδευση των εύπορων κοριτσιών στις ξένες γλώσσες (Εικ. 60).

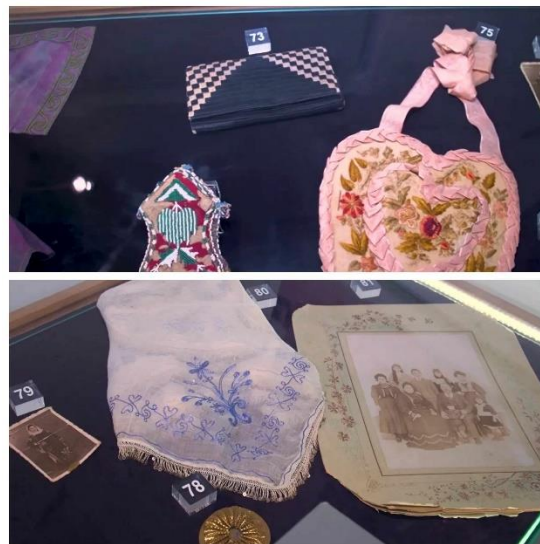

Εικ. 59 Εργόχειρα
© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 60 Μαξιλαροθήκες με κεντήματα
© Προσωπικό αρχείο

Ακριβώς δίπλα υπάρχει μία ακόμη προθήκη με αντικείμενα που σχετίζονται με την δημόσια ζωή των Μικρασιατών. Ένα όμορφο μοβ ζακετάκι, μικρά πορτοφόλια και τσαντάκια, ένα μαντήλι για τα μαλλιά, μία γραμματοθήκη σε σχήμα καρδιάς, μία χρυσή καρφίτσα εξιστορούν την κοσμοπολίτικη ζωή των γυναικών των μεγάλων πόλεων της Μικράς Ασίας (Εικ. 61). Οι Μικρασιάτισσες σε σχέση με τις γυναίκες της Ελλάδας, φορούσαν στις εξόδους τους ενδύματα σύμφωνα με τις επιταγές της δυτικής μόδας, ενώ αγαπούσαν πολύ και τα κοσμήματα.

Εικ. 61 Εκθέματα από την ενότητα «Κοινωνική ζωή»
© Προσωπικό αρχείο

Η μεγάλη προθήκη σε μορφή τράπεζας έχει διάφορα τεκμήρια της ζωής στη Μικρά Ασία. Φωτογραφίες με γυναίκες ενδεδυμένες με τις παραδοσιακές φορεσιές τους, παιδιά, άνδρες με δυτικά κουστούμια, εκφράζουν το «δυϊσμό» ανάμεσα στην Ανατολή και την Δύση που χαρακτήριζε τους Μικρασιάτες. Τα εκθέματα της προθήκης συμπληρώνουν νομίσματα του Οθωμανικού Κράτους και διάφορα έγγραφα, όπως Ενδεικτικά, δηλαδή πιστοποιητικά αποφοίτησης από σχολικά ιδρύματα, πιστοποιητικά γάμων και βαπτίσεων από τις ιερές Μητροπόλεις, ταυτότητες και τίτλοι ιδιοκτησίας που εκδίδονταν από τις τουρκικές αρχές (**Εικ. 62**). Με αυτά τα εκθέματα ολοκληρώνεται η παρουσίαση της κύριας αίθουσας που αφηγείται την καθημερινότητα στη Μικρά Ασία.

*Εικ. 62 Επίσημα έγγραφα και φωτογραφίες
© Προσωπικό αρχείο*

Δίπλα ακριβώς σε αυτή την αίθουσα, υπάρχει ένας μικρός χώρος, διαμορφωμένος σαν μία μικρή γωνία ενός σπιτιού με αντικείμενα έξω από τις προθήκες (**Εικ. 52**). Ο επισκέπτης έρχεται σε επαφή με γυναικεία ενδύματα, που ζωντανεύουν μπροστά του μέσα από φωτογραφίες, όπως είναι ένα ζακετάκι φορεσιάς από την Τραπεζούντα, το οποίο φαίνεται να το φορά η ιδιοκτήτρια του, σε μία φωτογραφία που βρίσκεται δίπλα του. Άλλα εκθέματα είναι μία όμορφη ποδιά για το σερβίρισμα και ένα ροζ φόρεμα με μια συγκινητική ιστορία από πίσω. Όπως αφηγείται στην εκπομπή «Μες το Μουσείο» η Αθηνά Δασκαλάκη, το φόρεμα αυτό το έδωσε ένας Τούρκος στην κυρία Μαρία Σοφιανού κατά την διάρκεια του ταξιδιού της στην Πέργαμο που έκανε για να δει από κοντά τα πάτρια εδάφη της. Το φόρεμα αυτό άνηκε σε ελληνική οικογένεια της Περγάμου που εγκατέλειψε το σπίτι της κατά τον διωγμό. Αυτός ο Τούρκος αγόρασε το σπίτι τους, βρήκε το φόρεμα μέσα και το κράτησε για το δώσει σε έναν Έλληνα. Έτσι, όταν η Μαρία Σοφιανού περνούσε από εκεί την ρώτησε αν είναι Ελληνίδα και της έδωσε το φόρεμα. Όλα τα ενδύματα βρίσκονται μέσα σε ένα μπαούλο, δίπλα υπάρχει ένα μαγκάλι που βρίσκεται πάνω από μία

προθήκη που είναι ενσωματωμένη στο παρκέ, η οποία παρουσιάζει ένα χαλί από την Καππαδοκία. Το σκηνικό συμπληρώνει μια ραπτομηχανή από την Σμύρνη και μία λάμπα, όλα αυτά τα αντικείμενα βρίσκονται δίπλα από έναν τοίχο, γεμάτο με φωτογραφικά πορτρέτα Μικρασιατών **(Εικ. 63)**.

Εικ. 63 Τοίχος με φωτογραφικά πορτρέτα

© Προσωπικό αρχείο

Οι φωτογραφίες έχουν τραβηχτεί πριν και μετά την Καταστροφή, άρα απεικονίζονται οι Μικρασιάτες ως κάτοικοι της ελληνικών πόλεων της Μικράς Ασίας, αλλά και ως πρόσφυγες στην Ελλάδα. Παρουσιάζονται πολύ παλιά πορτρέτα, όπως το ζευγάρι Τσακίρογλου από την Σμύρνη το 1890, παρουσιάζονται εγκατεστημένοι στην Ελλάδα πρόσφυγες, όπως η Ελένη Μιχελιδάκη από το Κορδελιό, που φωτογραφίζεται με τοπική φορεσιά από την Θεσσαλία, η οποία της δανείστηκε για να φωτογραφηθεί με «καλά» ρούχα και φωτογραφίες που προβάλλουν την έντονη κοσμικότητα κάποιων περιοχών της Μικράς Ασίας, όπως είναι οι φίλοι ποδηλάτες από τα Βουρλά με τα κουστούμια τους **(Εικ. 64)**.

Εικ. 64 Τσακίρογλου, Μιχελιδάκη και ποδηλάτες

© Προσωπικό αρχείο

Απέναντι από τον τοίχο με τις φωτογραφίες υπάρχει μία μικρή γωνία αφιερωμένη στη μνήμη της Καππαδοκίας. Τα τεκμήρια σε αυτή την πλευρά έχουν θρησκευτικό χαρακτήρα, πρόκειται για ένα καντήλι

και μία Ιερά Σύνοψη από το Προκόπι της Καππαδοκίας στα Καραμανλίδικα. Ανάμεσα από αυτά τα εκθέματα παραβάλλεται ένα κλειδί και μία κλειδαριά σιταποθήκης, από την Σινασό (**Εικ. 65**). Το έκθεμα αυτό το δώρισε ο Δήμαρχος Σινασού, Moustafa Ozer, ο οποίος ήταν καλεσμένος στην εκδήλωση «Περπατώντας στα χνάρια τα παλιά», που πραγματοποιήθηκε μετά από επίσκεψη και αναζήτηση των σπιτιών των προσφύγων στην Καππαδοκία. Ο Δήμαρχος, συγκινημένος με την προσπάθεια των Ελλήνων να βρουν τα χαμένα σπίτια τους, θέλησε να χάρισε αυτό το κλειδί που ανήκει σε ελληνικό σπίτι.

Εικ. 65 Κλειδί και κλειδαριά σιταποθήκης

© Προσωπικό αρχείο

Ο τρίτος χώρος είναι αφιερωμένος στην εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα. Ποικίλα αντικείμενα στις προθήκες μαρτυρούν τις προσπάθειες των προσφύγων να σταθούν ξανά στα πόδια τους. Υπάρχουν έγγραφα που αφορούν την εγκατάσταση στην Ελλάδα, όπως είναι το «Βιβλιάριο του Πρόσφυγα», το οποίο έπαιρναν μετά την απογραφή τους, Υπεύθυνες Δηλώσεις για διάφορα θέματα όπως ζητήματα ανταλλάξιμων περιουσιών και ζητήματα αποκατάστασης. Παρουσιάζονται άδειες λειτουργίας καταστημάτων, για παράδειγμα ενός αρτοποιείου, αναμνηστικές φωτογραφίες προσφύγων και χαρτονομίσματα του ελληνικού κράτους (**Εικ. 66**). Όλα αυτά τα τεκμήρια υπενθυμίζουν τις δύσκολες καταστάσεις αλλά και την θέληση των μικρασιατών προσφύγων να στεριώσουν στην νέα τους πατρίδα.

Εικ. 66 Προθήκη με εκθέματα μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα
© Προσωπικό αρχείο

Ερμηνευτικά μέσα

Εκτός από τα εκθέματα του Μουσείου, ο επισκέπτης αντλεί πληροφορίες από τα διάφορα κείμενα που υπάρχουν στο χώρο του Μουσείου. Οι κειμενικές πληροφορίες βοηθούν τα αντικείμενα να ξεκλειδώσουν τα πολλαπλά νοήματα τους. Πάνω στις προθήκες υπάρχουν ευσύνοπτα κείμενα που δίνουν σύντομες πληροφορίες για την κάθε θεματική, προσφέρουν το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο της περιόδου, βοηθώντας τον επισκέπτη να κατανοήσει την αξία και την χρήση των αντικειμένων που βλέπει. Συνοπτικά κείμενα αφηγούνται τις στιγμές των γυναικών εντός του σπιτιού, την ενασχόλησή τους με την μαγειρική, την φιλοξενία και την καθαριότητα, αλλά και τα επαγγέλματα των ανδρών, που σε αντίθεση με τις γυναίκες δραστηριοποιούνταν εκτός σπιτιού. Δίπλα από αυτά τα σύντομα κείμενα, υπάρχουν οι αριθμοί από τα αριθμημένα αντικείμενα με την ονομασία και τον δωρητή του κάθε αντικειμένου.

Ένα χρονολόγιο, με σημαντικά γεγονότα από την έναρξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας, το 1919 έως τα πολιτικά γεγονότα μετά την Μικρασιατική Καταστροφή στην Ελλάδα, το 1924, έχει τοποθετηθεί πάνω από τις προθήκες που αφορούν την οικιακή ζωή των Μικρασιατιστών. Στη μεγάλη αίθουσα επίσης υπάρχουν φωτογραφίες μεγάλου μεγέθους, που δημιουργούν με ένα έμμεσο τρόπο το «σκηνικό» της έκθεσης, κάτω από τις φωτογραφίες αυτές υπάρχουν σχετικά κείμενα, συμπληρώνοντας την εικόνα. Στη μέση δεσπόζει μία ιστορική φωτογραφία από την Μεγάλη Πυρκαγιά της Σμύρνης, συνοδευμένη από το κείμενο με τίτλο «Η Μικρασιατική Καταστροφή» και υπότιτλο «Όλα τ' αφήσαμε... και φύγαμε», μία φράση που υπάρχει σε προφορική μαρτυρία. Το κείμενο διηγείται τις τραγικές στιγμές της καταστροφής της Σμύρνης, που οδήγησαν στο θάνατο και τον ξεριζωμό εκατοντάδων ανθρώπων. Δίπλα από την φωτογραφία αυτή υπάρχουν εκατέρωθεν δύο μικρότερες φωτογραφίες. Η φωτογραφία στα δεξιά της απεικονίζει ένα αρχοντικό σπίτι στην Τραπεζούντα, πλημμυρισμένο από την οικογένεια των ιδιοκτητών, κάποιιοι από τους οποίους φοράνε δυτικά επίσημα ενδύματα και άλλοι παραδοσιακές ποντιακές φορεσιές (Εικ. 67). Το κείμενο κάτω από την φωτογραφία είναι αφιερωμένο στην μνήμη της γενοκτονίας των Ποντίων. Στην άλλη πλευρά έχει τοποθετηθεί μία φωτογραφία της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, με κείμενο αφιερωμένο στο δραστήριο και εύπορο ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης.

Εικ. 67 Αρχοντικό στην Τραπεζούντα

© <https://www.ertnews.gr/anadromes/to-ertnews-sto-moyseio-mikrasiatikoy-politismoy-aigaleo-fotoreportaz/>

Στην απέναντι πλευρά της κεντρικής αίθουσας εκτίθεται φωτογραφικό υλικό από την έξοδο των Μικρασιατών, απεικονίζονται άνθρωποι τραυματισμένοι πάνω σε βαγόνια και γραμμές τρένων και η εγκατάστασή τους σε παραπήγματα στο Θησείο (Εικ. 68). Σαν αυτός ο τοίχος να βρίσκεται σε διάλογο με τον απέναντι τοίχο με την φωτογραφία της καταστροφής της Σμύρνης, δείχνοντας την απώλεια που βίωσε ο ανθρώπινος παράγοντας. Κάτω ακριβώς από τις φωτογραφίες υπάρχει ένα κείμενο, με τίτλο «Η μεγάλη έξοδος», για τον ξεριζωμό παραπάνω από ένα εκατομμύριο ανθρώπων, που έφτασαν και ανασυγκροτήθηκαν στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου.

Εικ. 68 Φωτογραφίες από την Έξοδο και την εγκατάσταση

© <https://www.ertnews.gr/anadromes/to-ertnews-sto-moyseio-mikrasiatikoy-politismoy-aigaleo-fotoreportaz/>

Στον άλλο χώρο του Μουσείου, επίσης υπάρχουν κειμενολεζάντες και σύντομα κείμενα δίπλα από τις ενότητες της Καππαδοκίας αλλά και της εγκατάστασης στην Ελλάδα. Δίπλα από τα τρία αντικείμενα, που προέρχονται από την Καππαδοκία, υπάρχει ένα κείμενο, το οποίο περιγράφει συνοπτικά την σημασία της χριστιανικής κοινότητας της περιοχής διαχρονικά, από το Βυζάντιο μέχρι και τον 20^ο αιώνα. Στην ενότητα για την ένταξη των προσφύγων υπάρχει ένα σχετικό κείμενο για την αποκατάσταση των προσφύγων στο ελληνικό κράτος αλλά και ένα μικρό κείμενο, εισαγωγικό για την αρχαία παρουσία του ελληνικού στοιχείου στη Μικρά Ασία, καθώς η ενότητα αυτή είναι δίπλα στην είσοδο.

Επίσης, κατά κάποιον τρόπο τα ίδια τα αντικείμενα μπορεί να χαρακτηριστούν ερμηνευτικά μέσα, αν ληφθεί υπόψη η αφηγητική δύναμη. Η επιμελήτρια Δασκαλάκη Αθηνά, υπογραμμίζει την αξία των αντικειμένων, λέγοντας στην συνέντευξη ότι «είναι καθημερινά αντικείμενα και απλές φωτογραφίες που λίγο πολύ κινητοποιούν τις αισθήσεις και τις μνήμες είτε κάποιος έχει καταγωγή από τη Μικρά Ασία, είτε όχι. Δηλαδή τα ίδια τα εκθέματα στήνουν έναν διάλογο πάνω σε ζητήματα βίαιης μετακίνησης, καθημερινής ζωής, μνήμης».

Σχολιασμός του Μουσείου

Το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού έχει θέσει ως στόχο να διαφυλάξει την μνήμη του προσφυγικού Αιγάλεω ζωντανή. Είναι ένα Μουσείο «γεννημένο» από τον σύλλογο των ίδιων των προσφύγων του οικισμού, που εξιστορεί την ιστορία της πόλης μέσα από τα εκθέματα του και τις ιστορίες τους. Η αφήγηση του δεν σκοπεύει να πολώσει το κοινό που το επισκέπτεται, αναδεικνύοντας μόνο την καταστροφή που υπέστησαν οι άνθρωποι, αλλά προσπαθεί να επουλώσει τις πληγές της τραυματικής μνήμης, αφήνοντας τις αναμνήσεις από τα σπιτικά των μικρασιατών γιαγιάδων να ταξιδέψουν τον επισκέπτη σε μία άλλη εποχή. Το ίδιο το κτίριο στο οποίο στεγάζεται το Μουσείο λειτουργεί βοηθητικά στην δημιουργία ιστοριών, καθώς πρόκειται για μικρό βιωμένο χώρο ιδανικό για να κτισθεί μια λιγότερο απρόσωπη αφήγηση (Gazi 2014: 6). Ο χώρος είναι ποτισμένος με την προσφυγική ζωή της περιοχής, διότι εκεί έζησαν και μεγάλωσαν γενιές προσφύγων.

Το γεγονός, όμως, ότι πρόκειται για μικρό Μουσείο δημιουργεί άλλα ζητήματα. Το Μουσείο λόγω έλλειψης προσωπικού δεν είναι ανοιχτό για το κοινό με συγκεκριμένο ωράριο, αλλά ανοίγει έπειτα από συνεννόηση για να γίνει ξενάγηση στους χώρους. Μέσω της ξενάγησης, βέβαια, οι επισκέπτες μαθαίνουν περισσότερες λεπτομέρειες για τα εκθέματα, γιατί παρουσιάζονται ταυτόχρονα στοιχεία από προφορικές μαρτυρίες. Δυστυχώς, πάρα την μελέτη και την έκδοση των προφορικών μαρτυριών ακόμα και πρώτης γενιάς προσφύγων στο βιβλίο «Ξεκλειδώνοντας Μνήμες Μικρασιατών» του Συλλόγου Μικρασιατών Αιγάλεω, οι προφορικές μαρτυρίες δεν έχουν κάποια θέση στην φυσική έκθεση του Μουσείου. Η ύπαρξη προφορικών μαρτυριών θα καθιστούσε την έκθεση περισσότερο ζωντανή και το Μουσείο θα λειτουργούσε ως μεσολαβητής για να ακουστούν καλύτερα οι προσφυγικές ιστορίες της πόλης. Οι προφορικές μαρτυρίες, επιπλέον, μπορούν να φωτίσουν πτυχές που δεν γίνεται να συμπεριληφθούν με άλλο τρόπο στο μουσείο. Το μεγαλύτερο μέρος των αντικειμένων προέρχονται από εύπορες οικογένειες της Μικράς Ασίας, η κατώτερη τάξη των ελληνικών πόλεων δεν αντιπροσωπεύεται ιδιαίτερα παρά μόνο μέσω μικρών αναφορών σε κάποια κείμενα.

Ο Σύλλογος και το Μουσείο έχουν εκδώσει πολλά βιβλία και εκπαιδευτικό υλικό, όπως είναι το λεύκωμα με φωτογραφίες και ιστορίες 110 προσφυγικών οικογενειών από το Αιγάλεω, βιβλία αφιερωμένα σε γιατροσόφια και συνταγές Μικρασιατών, αλλά και το παραμύθι και το παιδικό κινούμενο σχέδιο «Ο Φούλης ο Σμυρνιός⁷», βασισμένο σε μαρτυρία από το αρχείο του Μουσείου και εμπλουτισμένο με ιστορικό υλικό. Μία πρωτότυπη ιδέα ήταν η δημιουργία καρτ-ποστάλ με φωτογραφίες Μικρασιατών, που μέσω επεξεργασίας έχει προστεθεί στη φωτογραφία και ένα έκθεμα το μουσείου και από την πίσω πλευρά υπάρχει μία μικρασιατική συνταγή μαζί με το όνομα της Μικρασιάτισσας που την μοιράστηκε. Γενικά, πρόκειται για έναν σύλλογο πολύ δραστήριο που δημιουργεί πλήθος εκδηλώσεων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, π.χ. το 2017 διοργανώθηκε στο Δημαρχείο της Σμύρνης έκθεση Μικρασιατικών κειμηλίων. Όπως, αναφέρει η κα. Δασκαλάκη Αθηνά στη συνέντευξη της «Νομίζουμε πως οι όψεις της καθημερινότητας φωτίζονται καταρχήν με το ίδιο το στήσιμο της έκθεσης και δευτερευόντως με εκθέσεις, δράσεις κλπ. που απευθύνονται σε ένα ευρύτερο κοινό». Το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού φαίνεται να βασίζεται πολύ στις εκδηλώσεις και δράσεις που διοργανώνει, για να πετύχει τον στόχο του, δηλαδή την διαφύλαξη της μνήμης, χωρίς να τονίσει τις άσχημες αναμνήσεις. Μέσω των δράσεων και των εκθέσεων, επιθυμεί να αναδημιουργήσει τις σχέσεις των ανθρώπων της τοπικής κοινότητας και να προωθήσει την συνεργασία και την πολιτισμική επαφή της χώρας και του γείτονά της.

3^η Μελέτη: Βήματα Βαριά. Μικρασία '22 (Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού)

Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού

Η έκθεση Βήματα Βαριά. Μικρασία '22 φιλοξενείται στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη ως περιοδική έκθεση. Το Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού αποτελεί τμήμα του Δικτύου Θεματικών Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος της Τράπεζας Πειραιώς (ΠΙΟΠ). Αποστολή του Δικτύου Μουσείων του ΠΙΟΠ είναι η διατήρηση, η μελέτη και η προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτιστικής ταυτότητας της Ελλάδας (Λούβη 2005: 71). Τα Μουσεία που ανήκουν στο Δίκτυο σχετίζονται με τις εξής θεματικές: 1. Παραγωγική ιστορία - Παραδοσιακή τεχνολογία - Βιομηχανική αρχαιολογία, 2. Πολιτισμός – Περιβάλλον και αειφόρος ανάπτυξη, 3. Άυλη πολιτιστική κληρονομία και 4. Ιστορικά κέντρα πόλεων. Το Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού αντιπροσωπεύει και τις τέσσερις θεματικές, καθώς

⁷ Το κινούμενο σχέδιο του παραμυθιού «Ο Φούλης ο Σμυρνιός».
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=IK7BGmfifU>

παρουσιάζει την ιστορία της παραγωγής λαδιού στον ελλαδικό χώρο, προβάλλοντας την τεχνολογία και την τεχνογνωσία πίσω την παραγωγή λαδιού. Αναδεικνύει την σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον και τον τρόπο με τον οποίον το φυσικό τοπίο επιδρά στην εξέλιξη του κάθε πολιτισμού. Επίσης, τοποθετείται σε μία πόλη με μακρά ιστορία από την αρχαιότητα, την Σπάρτη. Στόχος του Μουσείου είναι να φωτίσει την άρρηκτη σύνδεση της ελιάς με την ταυτότητα της Ελλάδας, και γενικά με τον μεσογειακό χώρο. Στεγάζεται στον χώρο της παλαιάς Ηλεκτρικής Εταιρείας της πόλης, ένα κτίριο βιομηχανικού χαρακτήρα της περιόδου του Μεσοπολέμου, η χρήση του οποίου παραχωρήθηκε στο ΠΙΟΠ από τον Δήμο Σπαρτιατών⁸.

Εικ. 69 Πρόσσιψη του Μουσείου Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού

© <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Elias-Kai-Ellinikou-Ladiou/to-mouseio.aspx>

Στον άνω όροφο του Μουσείου παρουσιάζεται η μακραίωνη ιστορία της ελιάς και του ελαιόλαδου από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι τις αρχές του 20^{ού} αιώνα. Εκεί παρουσιάζεται το φυσικό περιβάλλον στο οποίο εντοπίζεται η ελιά, η εκμετάλλευση της ελιάς, η οποία ενίσχυσε την οικονομία των διαφορετικών πολιτισμών που αναπτύχθηκαν στον ελλαδικό χώρο από την μινωική Κρήτη μέχρι το Νεοελληνικό Κράτος. Σε αυτό το σημείο, ο επισκέπτης θα δει σπάνια απολιθωμένα φύλλα ελιάς ηλικίας περίπου 60.000 ετών, από τη Σαντορίνη, και αντίγραφα πινακίδων Γραμμικής Β' που αποτελούν τις πρώτες γραπτές μαρτυρίες για την ελιά και το λάδι. Παράλληλα, αναδεικνύεται η σημασία του λαδιού στο τομέα της υγιεινής και της φροντίδας του σώματος, καθώς και στον αθλητισμό κατά την αρχαιότητα. Μέσα από την έκθεση, γίνεται φανερό η αξία του λαδιού σε τελετουργικές και θρησκευτικές πρακτικές μέχρι τις μέρες μας. Το Μουσείο προβάλλει την συμβολή του λαδιού στη καθημερινή ζωή, από την διατροφή μέχρι και τον φωτισμό. Επίσης, εντοπίζονται έργα αρχαίας και σύγχρονης τέχνης, από αντίγραφο Παναθηναϊκού αμφορέα μέχρι και σύγχρονα ψηφιδωτά, τα οποία επιβεβαιώνουν την ατέρμονη έμπνευση που προσφέρει το φυσικό τοπίο και η ελιά στους καλλιτέχνες του ελλαδικού χώρου.

Περνώντας ο επισκέπτης στον κάτω χώρο θα πληροφορηθεί για την εξέλιξη της τεχνολογίας των ελαιοτριβείων στην Ελλάδα από τους Μεταβυζαντινούς χρόνους ως τις αρχές του 20^{ού} αιώνα. Στα εκθέματα συμπεριλαμβάνονται μηχανισμοί ελαιοτριβείων που έχουν συντηρηθεί και εκτίθενται και

⁸ Press Kit του Μουσείου: https://drive.google.com/drive/folders/1hL_JxGVrweXHC7ILkh3TxyclhkNdvijis

κινούμενες μακέτες ελαιοτριβείων που δείχνουν τρεις διαφορετικούς τρόπους παραγωγής λαδιού (υδροκίνητος, ατμοκίνητος και ντιζελοκίνητος). Με αυτό τον τρόπο, ζωντανεύει μπροστά στον επισκέπτη μία άλλη εποχή, όταν τα ελαιοτριβεία ήταν σημαντικό μέρος της τοπικής οικονομίας και της καθημερινότητας.

Εικ. 70 Ελαιοτριβείο από την έκθεση του Μουσείου Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού

© Προσωπικό αρχείο

Στο τέλος της έκθεσης, οι επισκέπτες βγαίνοντας από το κτίριο εισέρχονται σε μία εσωτερική αυλή, στην οποία βρίσκονται τρία αντίγραφα ελαιοτριβείων, ένα προϊστορικό, ένα βυζαντινό και ένα ελληνιστικό, το οποίο είναι λειτουργικό και αξιοποιείται στα εκπαιδευτικά προγράμματα. Το Μουσείο, μέσα από εκδηλώσεις, περιοδικές εκθέσεις και σεμινάρια δίνει μία νέα πολιτιστική πνοή στη πόλη της Σπάρτης.

Ανάλυση της περιοδικής έκθεσης «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22»

Συντελεστές⁹

Η περιοδική έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» εγκαινιάστηκε στις 8 Φεβρουαρίου του 2023 και θα είναι ανοιχτή στο κοινό μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου του 2023. Δημιουργήθηκε με αφορμή των εκδηλώσεων μνήμης για τη Μικρασιατική Καταστροφή, υπό την αιγίδα της Ομοσπονδίας Προσφυγικών Σωματείων Ελλάδος. Την γενική εποπτεία της έκθεσης την έχει ο κ. Γιώργος Χατζηνικολάου (Πρόεδρος), τον

⁹ [vimata-varia-mikrasia-syntelestes.pdf \(piop.gr\)](https://www.piop.gr/vimata-varia-mikrasia-syntelestes.pdf)

συντονισμό και την επιμέλεια η κα. Αλεξάνδρα Ράπτη (Διευθύντρια), ο κ. Ανδρέας Λαπούρτας (Προϊστάμενος Υπηρεσίας Μουσείων) και η δρ Αλεξάνδρα Τράντα (Υπηρεσία Μουσείων). Την μουσειολογική μελέτη ανέλαβαν, επίσης, ο κ. Λαπούρτας και η δρ Τράντα και την τεκμηρίωση του αρχαιακού υλικού της έκθεσης ο κ. Ιωάννης Μπαγιώκος. Το μουσειογραφικό σχεδιασμό υλοποίησαν οι αρχιτέκτονες Γιώργος Γιαξόγλου και Σάββας - Πέτρος Πανταζόπουλος. Σημαντική είναι η συμβολή των δύο εικαστικών Ιωάννας -Μαρίας Γιακουμάκης και της Φωτεινής Παναγιωτοπούλου, που δημιουργήσαν τα καλλιτεχνικά έργα που αγκάλιασαν την έκθεση.

Θεματική της έκθεσης

Η έκθεση πραγματεύεται την Μικρασιατική Καταστροφή από μία ασυνήθιστη ματιά. Συνήθως οι εκθέσεις για την Μικρασιατική Καταστροφή επικεντρώνονται στον ελληνισμό της Μικράς Ασίας, που χάθηκε και εκτοπίστηκε. Σε αυτές τις εκθέσεις εκτίθενται κειμήλια που εξιστορούν την ζωή στη Μικρά Ασία, αλλά και αντικείμενα φορτισμένα με το τραύμα του ξεριζωμού. Στην έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» δεν εκτίθεται μόνο ο πόνος των ανθρώπων που εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις προγονικές εστίες τους, αλλά και το τραύμα που προκάλεσε σε όσους έζησαν εξ ολοκλήρου την σύγκρουση, την ήττα και την εξαθλίωση της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Η Μικρασιατική Εκστρατεία, γνωστή στην διεθνής ιστοριογραφία ως Ελληνοτουρκικός Πόλεμος, είχε οδυνηρές επιπτώσεις τόσο στον ελληνισμό των τουρκικών παραλίων, όσο και στην κοινωνία της Ελλάδας.

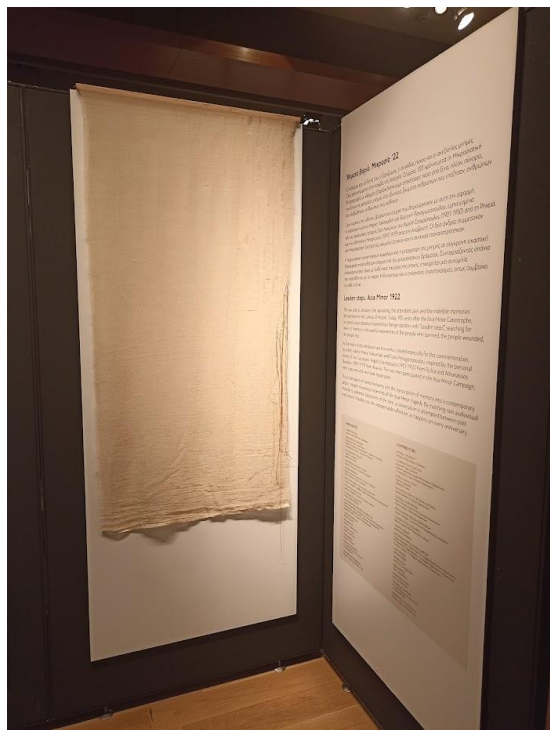
Γίνεται λόγος, λοιπόν, για τους στρατιώτες και τους αιχμαλώτους του πολέμου αυτού, σε ευρύτερη ιστορική πλαισίωση της εποχής. Μέσα από το βίωμα των στρατιωτών – αιχμαλώτων προβάλλεται και η ιστορία των μικρασιατών προσφύγων. Η έκθεση προσεγγίζει την τραυματική, για όλες τις πλευρές, ιστορία με καλλιτεχνική και πιο προσωπική ματιά.

Οργάνωση της έκθεσης

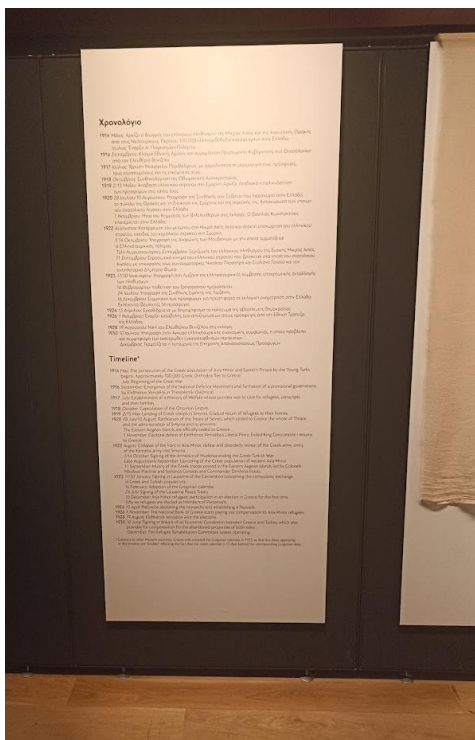
Η έκθεση φιλοξενείται στην αίθουσα πολλαπλών χρήσεων του Μουσείου. Με στόχο να δημιουργηθεί μία υποτυπώδης διαδρομή, η αίθουσα διαμορφώθηκε με πανέλα που ορίζουν κάποιους χώρους. Ο πρώτος χώρος αποσκοπεί στην εισαγωγή του επισκέπτη στη θεματική της έκθεσης. Μέσω των κειμένων, της καλλιτεχνικής εγκατάστασης, αλλά και του ηχητικού υλικού, ο επισκέπτης αφήνει πίσω του για λίγο το σήμερα και γίνεται «μακρινός μάρτυρας» μίας περιόδου φορτισμένης με επώδυνα για όλους γεγονότα. Στην πρώτη ενότητα ο επισκέπτης αντικρίζει την καλλιτεχνική εγκατάσταση ενός σιδηροδρομικού σταθμού, και τα κείμενα που τον εισάγουν στην έκθεση όπως το εισαγωγικό κείμενο **(Εικ. 71)** και το χρονολόγιο **(Εικ. 72)**, εκεί βρίσκεται και το έργο «Κτερίσματα» της Ιωάννας Μαρίας Γιακουμάκη, το οποίο είναι αποτέλεσμα ενός δρώμενου, στο πλαίσιο του εορτασμού της Διεθνούς Ημέρας Μουσείων (βλ. και παρακάτω)¹⁰.

---

¹⁰ [Γιορτάζουμε τη Διεθνή Ημέρα Μουσείων στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού | ΠΙΟΠ \(pioip.gr\)](https://www.pioip.gr/)

Εικ. 71 Εισαγωγικό κείμενο της έκδοσης
© Προσωπικό αρχείο

Εικ. 72 Χρονολόγιο της έκδοσης
© Προσωπικό αρχείο

Ο επόμενος χαλαρά ορισμένος χώρος είναι αφιερωμένος στην απώλεια και στις ιστορίες των ανθρώπων που βίωσαν άμεσα την φρίκη του πολέμου και του ξεριζωμού. Διαμορφώνεται ένας μικρός διάδρομος με φωτογραφικά έργα, το έργο «Ενθύμιον Μικράς Ασίας» και τα προσωπικά αντικείμενα απογόνων στρατιωτών που πιάστηκαν αιχμάλωτοι κατά την διάρκεια της Μικρασιατικής Καταστροφής (Εικ. 73).

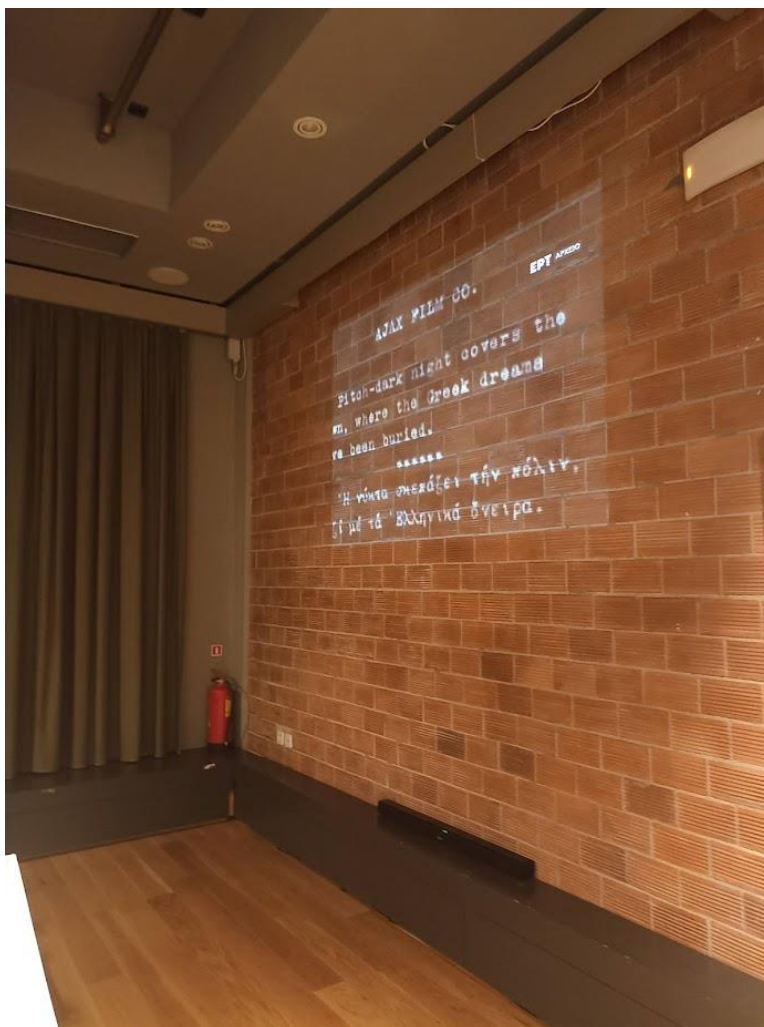

Εικ. 73 Ο «διάδρομος» της έκθεσης

© <https://eforigi.com.gr/news/var/item/29481-vimata-varia-mikrasia-22-sto-mouseio-elias-sti-sparti>

Κάθετα προς το τέλος του διαδρόμου δημιουργείται η τρίτη ενότητα που αφορά την οικονομική κατάσταση που επικρατεί στη Ελλάδα, σκιαγραφώντας το γενικότερο κλίμα δυσφορίας της εποχής. Την ενότητα αυτή την αποτελούν κείμενα που επεξηγούν την άσχημη οικονομική κατάσταση της χώρας, αλλά και την λύση που δόθηκε για να μπορέσει να χρηματοδοτεί ο ελληνικός στρατός. Τα εκθέματα είναι ομόλογο και διχοτομημένα χαρτονομίσματα, τεκμήρια της λύσης που δόθηκε. Η τελευταία ενότητα αποτελείται από ένα χώρο προβολής δύο βίντεο ντοκιμαντέρ από το Αρχείο ΕΡΤ, που περιλαμβάνει σύντομη αφήγηση της Διδώ Σωτηρίου, και τη βωβή ταινία της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, με πλάνα από τις επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία (Εικ. 74).

Ο επισκέπτης ακολουθώντας την πορεία που σχηματίζει η έκθεση κατανοεί με συνοπτικό τρόπο την κατάσταση που επικρατούσε στη Μικρά Ασία και την Ελλάδα του 1922, πλαισιωμένη ιστορικά, πολιτικά, κοινωνικά και συναισθηματικά.

Εικ. 74 Τοίχος προβολής των δύο βίντεο
© Προσωπικό αρχείο

Τεκμήρια και οι ιστορίες τους

Η έκθεση είναι λιτή ως προς το πλήθος των εκθεμάτων της. Το κύριο μέρος της έκθεσης περιλαμβάνει καλλιτεχνικά έργα διαφόρων υλικών και τεχνικών. Οι εικαστικοί Ιωάννα - Μαρία Γιακουμάκη και η Φωτεινή Παναγιωτοπούλου, δημιούργησαν εμπνευσμένες από τις προσωπικές μαρτυρίες των αιχμαλώτων και των προσφύγων καλλιτεχνικές εγκαταστάσεις, φωτογραφικά έργα και έργα με μικτή τεχνική. Τα έργα αυτά πλαισιώνουν τα τρία κεντρικά εκθέματα, που αποτελούν τεκμήρια της αιχμαλωσίας Ελλήνων στρατιωτών από τον τούρκικο στρατό.

Τα τεκμήρια ανήκουν ως κειμήλια οικογενειών απογόνων των αιχμαλώτων, συγκεκριμένα πρόκειται για ένα χρυσό αντικείμενο, σαν φλουρί, και δύο γράμματα, για την ακρίβεια ένας φάκελος που περιείχε ένα γράμμα και ένα γράμμα. Το χρυσό φλουρί κρύβει από πίσω του την ιστορία του στρατιώτη Αγγελή Σταυρόπουλου. Γεννημένος το 1901 στη Ρηχειά του Ζάρακα Λακωνίας, ήταν μόλις 18 χρονών όταν κλήθηκε να υπηρετήσει στο μικρασιατικό μέτωπο. Ο Αγγελής πήρε μέρος σε σημαντικές επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού ως την Προύσα και το Ουσάκ. Τον Αύγουστο το 1922, με το άκουσμα της κατάρρευσης

του μετώπου, το Σύνταγμά του που βρισκόταν στο Αϊδίνιο ξεκινήσει να υποχωρεί προς το Τουρμπαλί και να δίνει μάχες παράλληλα. Τέλη Αυγούστου, έχοντας σταθμεύσει σε έναν σιδηροδρομικό σταθμό πιάνονται αιχμάλωτοι από τους Τούρκους.

Μεταφέρονται μαζί με άλλους αιχμαλώτους σε χωριά γύρω από τον Μαϊάνδρο ποταμό. Εκεί συμμετέχουν σε καταναγκαστικά έργα όπως διάνοιξη δρόμων και ανακατασκευή σπιτιών που είχαν υποστεί ζημιές. Κατά την διάρκεια της αιχμαλωσίας, συνέβησαν πολλά γεγονότα που χαρακτηρίζονται από απανθρωπιά και σκληρότητα, όπως η απέραντη εξαθλίωση, οι αναίτιες βιαιοπραγίες και εκτελέσεις. Ένα από εκείνα τα βράδια της αιχμαλωσίας, ο Αγγελής έχοντας δει να εκτελούνται κάποιοι Έλληνες, ξεκίνησε να μονολογεί και να απαγγέλει ένα μοιρολόι στα Αρβανίτικα. Εκείνη την ώρα έτυχε να τον ακούσει ένας από τους φρουρούς, τον πλησιάζει και τον αποκαλεί «αδερφό» του συγκινημένος. Ο Τζέλα, ο φρουρός ήταν χριστιανός Αρβανίτης, ακούγοντας το αρβανίτικο μοιρολόι αντιλήφθηκε τον πόνο που προκαλούν στους συνανθρώπους του, που δεν είχαν τίποτα διαφορετικό από αυτούς. Ο Αγγελής όμως, δεν ήταν Αρβανίτης, απλώς έτυχε να γνωρίζει κάποια αρβανίτικα, καθώς στην περιοχή από όπου προερχόταν συνυπήρχαν με πολλούς Αρβανίτες, όπως μου διηγήθηκε η εικαστικός και η εγγονή του Αγγελή, Ιωάννα – Μαρία Γιακουμάκη. Έτσι στη συνέχεια, όπως εξιστορεί ο Ιωάννης Μπαγιώκος, υπεύθυνος της ιστορικής τεκμηρίωση της έκθεσης, τον κρύβει στο σπίτι του, φροντίζοντας τον. Έτσι, οι δύο άντρες γίνονται φίλοι και καταστρώνουν σχέδιο απόδρασης για τον Αγγελή. Τον Δεκέμβριο του 1922, βρίσκουν την ευκαιρία μαζί με άλλους έξι αιχμαλώτους να τους φυγαδέψει. Διασχίζουν τον Μαϊάνδρο ποταμό με βάρκα και καταφέρνουν να περάσουν απέναντι σε ελληνικό έδαφος και εν τέλει να βρεθούν στην Αθήνα.

Κατά την διάρκεια αυτών των τριών μηνών, ο Αγγελής και ο Τζέλα ανέπτυξαν γερή φιλία, η οποία εξελίχθηκε σε κουμπαριά, καθώς ο Αγγελής βάφτισε τον γιο του Τζέλα, δίνοντας του το όνομα Ελευθέριος. Το όνομα αυτό δεν το έδωσε στο παιδί ως συμβολισμό για την δική του ελευθερία, όπως πίστευε στην αρχή και ο Τζέλα, αλλά, όπως μου διηγήθηκε η Ιωάννα – Μαρία Γιακουμάκη, εξαιτίας της ελληνικής παράδοσης τα παιδιά να παίρνουν το όνομα των γηραιότερων. Ως ενθύμιο, λοιπόν, της κουμπαριάς και της φιλίας τους, ο Τζέλα δίνει αυτό το χρυσό αντικείμενο στον Αγγελή (**Εικ. 75**).

*Εικ. 75 Χρυσό φλουρί του Αγγελή Σταυρόπουλου
© Προσωπικό αρχείο*

Ο Αγγελής όταν γύρισε στην Ελλάδα ήταν μόλις 21 ετών, φύλαξε αυτό το δώρο και το άφησε στην οικογένεια του. Η κα. Γιακουμάκη το φυλάει ως σήμερα και το δάνεισε στην έκθεση, ως που εξιστορεί το δράμα του πολέμου και της αιχμαλωσίας, αλλά και της δύναμης της ανθρώπινης φιλίας. Η κα. Γιακουμάκη μου εξιστορεί και το τραγικό τέλος του Αγγελή, όπου «εκτελέστηκε από φασίστες» το 1950, μέσα σε μία παραγμένη για την Ελλάδα εποχή, αυτή του Εμφυλίου Πολέμου.

Το άλλο κεντρικό έκθεμα της έκθεσης είναι ο φάκελος που περιείχε ένα γράμμα από τον στρατιώτη και αιχμάλωτο Αθανάσιο Μπαγιώκο (1892-1979). Ο φάκελος αυτός έχει ιδιαίτερη συναισθηματική αξία, γιατί αποτελεί την πρώτη ένδειξη για την οικογένεια του, ότι ζει. Ο Αθανάσιος Μπαγιώκος γεννήθηκε το 1892 στην Αναβρυτή Λακωνίας, υπηρέτησε ως υπαξιωματικός του ελληνικού στρατού σε συνεχόμενες πολεμικές συγκρούσεις, στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913), τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918) και τη Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922).

Ενώ, το Σύνταγμά του που βρισκόταν στα Μουδανιά ήταν νικηφόρο σε όλες τις αναμετρήσεις τον Αύγουστο του 1922, με την κατάρρευση και την άτακτη φυγή του υπόλοιπου ελληνικού μετώπου, βρέθηκε περικυκλωμένο από τον τούρκικο στρατό. Έτσι, ο Αθανάσιος Μπαγιώκος πιάνεται αιχμάλωτος στις 29 Αυγούστου 1922. Στην αιχμαλωσία κάθεται για παραπάνω από επτά μήνες και επιστρέφει στην Ελλάδα το Πάσχα τον Μάρτιο του 1923. Η οικογένεια του τον θεώρησε νεκρό τους πρώτους μήνες της αιχμαλωσίας του, καθώς δεν υπήρχαν επίσημες ενημερώσεις για την τύχη των στρατιωτών στο μέτωπο. Έχοντας κάνει ήδη το τρίμηνο μνημόσυνο προς την μνήμη του, στα χέρια των γονέων του βρίσκεται ένα γράμμα με τα εξής στοιχεία: Αθανάσιος Μπαγιώκος, αιχμάλωτος, παραλήπτης ο πατέρας του Παναγιώτης στην Αναβρυτή Λακεδαίμονος.

Όταν επέστρεψε στο σπίτι του βρήκε μόνο τον φάκελο και όχι το γράμμα που είχε γράψει. Τότε, κάθεται και γράφει σε ένα κομμάτι χαρτί ένα σημείωμα που παρακαλεί τους μελλοντικούς κληρονόμους, γιατί δεν είχε δημιουργήσει ακόμα οικογένεια, να κρατήσει τον φάκελο με την τούρκικη σφραγίδα ως «ενθύμιο της σκληράς και απαίσιος αιχμαλωσία μου» (**Εικ. 76**). Ο Αθανάσιος Μπαγιώκος δεν ήθελε περάσουν στη λήθη οι τραγικές εμπειρίες που έζησε στην αιχμαλωσία, γι' αυτό μοιραζόταν τις εμπειρίες του με τους ανθρώπους που ήταν κοντά του. Στην έκθεση παρουσιάζονται κάποιες από τις εμπειρίες του, όπως τις αφηγούταν στον εγγόνο του και υπεύθυνο της τεκμηρίωσης των αρχείων, Ιωάννη Μπαγιώκο.

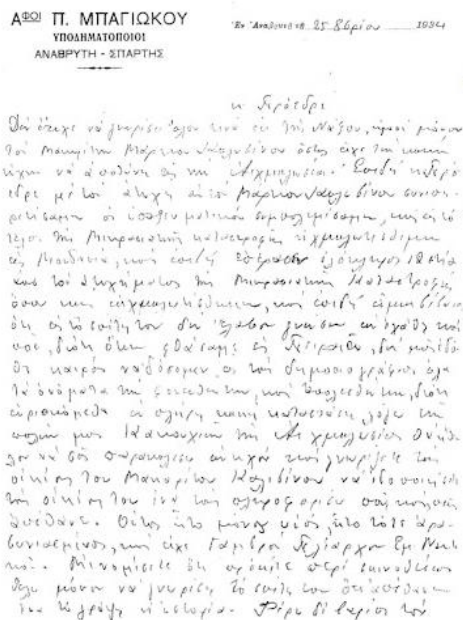
Εικ. 76 Φάκελος και σημείωμα του Αθανάσιου Μπαγιώκου
© Προσωπικό αρχείο

Από τις πολλές ιστορίες που είχε διηγηθεί στην έκθεση ενσωματώθηκαν δύο. Πρόκειται για δύο ιστορίες που σκιαγραφούν τις διαφορετικές σχέσεις και μεταχειρίσεις των αιχμαλώτων από τους Τούρκους. Αφηγούνται τα δίπολα που δημιουργούνται σε καταστάσεις πολέμου, της ανθρωπιάς – της βαναυσότητας και της κατανόησης – του μίσους. Μία ιστορία φέρει τον τίτλο «ΙΩΔΙΟ!» και υπογραμμίζει την αντικρουόμενη ψυχοσύνθεση που έχει ένας γιατρός στο απόσπασμα εργασίας. Ο Αθανάσιος, στην αρχή της αιχμαλωσίας που τα πράγματα ήταν τεταμένα, απέκτησε ένα μεγάλο απόστημα που τον κατέστησε αδύνατο να δουλέψει. Βλέποντας το ένας Τούρκος στρατιωτικός τον στέλνει στο γιατρό για να μπορέσει να εργαστεί ξανά. Ο Τούρκος γιατρός, καθώς του καθάριζε το απόστημα, μουρμούρουσε ότι αντί να τους εξοντώσουν αυτούς που ήρθαν να τους σκλαβώσουν, τους ταΐζουν και τους γιατρεύουν. Μάλιστα, αφού τέλειωσε τον καθαρισμό του έβαλε και ιώδιο στην πληγή, σαν τα χέρια του να ανήκουν σε άλλον άνθρωπο και όχι στον ίδιο που ξεστομίζει τέτοια λόγια. Στον Αθανάσιο πρώτη φορά δημιουργήθηκαν αισθήματα ευγνωμοσύνης απέναντι σ' έναν άνθρωπο που τον μισούσε τόσο πολύ.

Η άλλη ιστορία του που εκθέτει η έκθεση έχει τον τίτλο «ΤΟ ΤΣΙΓΑΡΟ». Εδώ, βλέπουμε μία διαφορετική εικόνα από την προηγούμενη ιστορία. Το συμβάν έγινε στους τελευταίους μήνες της αιχμαλωσίας, κατά την διάρκεια ενός διαλλείματος από τις εργασίες. Καθώς, ο Αθανάσιος καθόταν και περίμενε το ζευγάρι

του στις αγγαρείες τον πλησίασε ένας Τούρκος αξιωματικός, τότε αμέσως σηκώθηκε και έκατσε προσοχή. Αφού του έκανε κάποιες ερωτήσεις, όπως που πιάστηκε αιχμάλωτος, πριν φύγει τον ρώτησε αν καπνίζει, απατώντας θετικά ο Αθανάσιος, δεν περίμενε τότε ότι θα του πρόσφερε ένας Τούρκος αξιωματικός ένα τσιγάρο. Πριν προλάβει να πει ευχαριστώ, τον βλέπει να φεύγει, αλλά να γυρίζει και να του δίνει ακόμα ένα για τον σύντροφό του. Αυτή η μικρή πράξη καλοσύνης ξάφνιασε τον Αθανάσιο, γι' αυτό ρώτησε και έμαθε για αυτό τον άντρα, ήταν εκτοπισμένος Τουρκοκρητικός. Οι κοινές ρίζες και ο ξεριζωμός φαίνεται να δημιουργήσαν στον Τούρκο αξιωματικό, αίσθημα συμπόνιας και καλοσύνης προς έναν άνθρωπο που φαινομενικά ήταν «εχθρός» του. Αυτές οι δύο ιστορίες του Αθανάσιου Μπαγιώκου μπορεί να τις διαβάσει κάποιος στην έκθεση σκανάροντάς ένα QR Code πάνω ακριβώς από το σημείο που εκτίθεται το ο φάκελος με το σημείωμα. Δίπλα ακριβώς ο επισκέπτης θα βρει ένα ακόμα QR Code που θα τον οδηγήσει σε μία τρίτη ιστορία, η οποία έρχεται να συμπληρώσει την αφήγηση της έκθεση για την τραγική εξέλιξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας.

Ο Αθανάσιος Μπαγιώκος, 11 χρόνια από την επιστροφή του από την αιχμαλωσία, γράφει ένα γράμμα στον πρόεδρο της κοινότητας Νάξου, για ένα Ναζιώτη στρατιώτη που γνώρισε κατά την διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας, τον Μάρκο Καλυβίνο, ο οποίος πέθανε στη Μικρά Ασία, όντας αιχμάλωτος. Όμως, δεν θυμήθηκε να δηλώσει τον θάνατό του, όταν επέστρεψε από την αιχμαλωσία του στο λιμάνι του Πειραιά και το 1934 θέλοντας να επανορθώσει γράφει στον πρόεδρο του νησιού για τον χαμό του Μάρκου Καλυβίνο, ζητώντας να ενημερωθεί η οικογένεια του για τον θάνατο του και να έρθουν, αν επιθυμούν, σε επικοινωνία μαζί του να τους πει περισσότερες πληροφορίες **(Εικ. 77)**. Κατά τραγική τύχη, ο γράμμα αυτό ανοίχτηκε το 2012, κατά την ανακαίνιση του γραφείου της κοινότητας, καθώς είχε βρεθεί καταχωνιασμένο πίσω από ένα συρτάρι. Τότε δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Ναξοτυπία, αλλά δυστυχώς κανείς από τους συγγενείς του Μάρκου δεν βρισκόταν εν ζωή.

Εικ. 77 Γράμμα Αθανάσιου Μπαγιώκου προς τον Πρόεδρο της Νάξου

©Προσωπικό αρχείο

Πίσω από τα δύο γράμματα υπάρχουν δυο ιστορίες, η μία πιο αποκαρδιωτική από την άλλη. Όπως είπε ο Ιωάννης Μπαγιώκος: «Όποτε έχουμε δυο γράμματα, εδώ ένα γράμμα που φτάνει, ενώ οι άλλοι πλέον είναι απελπισμένοι τον έχουν θεωρήσει νεκρό και του έχουν κάνει και το μνημόσυνο και έχουμε και το άλλο γράμμα..... το οποίο δεν φτάνει ποτέ για να πληροφορήσει κάποιους ότι το παιδί τους...πέθανε μην το περιμένετε, πέθανε....εδώ ελπίζεις ότι μπορεί και να ζει και περιμένεις και περιμένεις...και δεν έρχεται ποτέ...». Με αφορμή αυτή την ιστορία ο Ι. Μπαγιώκος διηγήθηκε και μια εξίσου τραγική ιστορία που συνέβη λίγα χρόνια αργότερα, για να δείξει την δύναμη της ελπίδας: «Το '44 που έγινε η εκτέλεση των 118 στη Σπάρτη, 100 ουσιαστικά είναι 18 ήταν ήδη εκτελεσμένοι, επειδή χτυπήσαν κάποιους Γερμανούς και σκότωσαν έναν στρατηγό Γερμανό, οι αντάρτες, μαζέψανε 100 άτομα την αστική τάξη την κορυφή της αστικής τάξης και την εκτελέσανε και μέσα σε αυτούς ήταν πέντε αδέρφια και σκοτωθήκαν και οι πέντε. Η μαμά λοιπόν για να μην τρελαθεί της είπαν ότι ο μικρότερος τελικά την γλίτωσε και πήγε λέει στη Νότια Αφρική το φυγαδέψανε και από καιρούς καιρών βάζανε ανθρώπους συγγενείς που είχανε στη Νότια Αφρική και στέλνανε γράμματα από εκεί ότι είναι ο γιος της και ότι είμαι καλά σε λίγα χρόνια θα έρθω...».

Μέσα από την συνέντευξη με τον αρχιτέκτονα και μουσειογράφο της έκθεσης, Γιώργο Γιαξόγλου, αναδείχθηκε μία μοιραία σύμπτωση που δεν συμπεριλήφθηκε με κάποιον τρόπο στην έκθεση. Ο Αγγελής πάντα έλεγε στη γυναικά του και τα παιδιά του, ότι έχει ένα φίλο πάνω στην Αναβρυτή, που τον είχε γνωρίσει στην Μικρά Ασία ως στρατιώτη και είχε εξίσου αιχμαλωτιστεί. Όμως, δεν πρόλαβε να τον δει όσο ήταν ζωντανός, αλλά γυναίκα του Αγγελή, μετά τον θάνατο του, πήγε στην Αναβρυτή να τον γνωρίσει και δεν ήταν άλλος από τον Αθανάσιο Μπαγιώκο.

Καλλιτεχνικά έργα της έκθεσης

Εκτός από τα παραπάνω τεκμήρια που αποτέλεσαν την αφορμή να δημιουργηθεί η έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22», μεγάλο μέρος της έκθεσης καταλαμβάνουν τα έργα διαφορετικών τεχνικών από τις δύο εικαστικούς. Η Ιωάννα – Μαρία Γιακουμάκη και η Φωτεινή Παναγιωτοπούλου δημιούργησαν, δουλεύοντας από κοινού τα έργα που εκτίθενται στην έκθεση.

Το πρώτο έργο που τραβάει αμέσως την προσοχή του επισκέπτη είναι μία εγκατάσταση που βρίσκεται στην είσοδο της έκθεσης. Πρόκειται για μία αναπαράσταση ενός σιδηροδρομικού σταθμού, που δίπλα υπάρχουν τοποθετημένοι διάφοροι μπόγοι, βαλίτσες και δέματα. Για να υπερυψωθεί το έργο χρησιμοποιήθηκαν τα έδρανα, τα οποία υπήρχαν στη σκηνή της αίθουσα πολλαπλών χρήσεων, η οποία φιλοξένη την περιοδική έκθεση, όπως με πληροφορεί ο αρχιτέκτων, μουσειογράφος της έκθεσης Γιώργος Γιαξόγλου. Το έργο έχει δημιουργηθεί από ανακυκλώσιμα κυρίως υλικά, συγκεκριμένα ο σιδηρόδρομος αποτελείται από δύο υλικά, ξύλο και μέταλλο, οι μπόγοι από τσιμέντο, το οποίο τους πρόσφερε τον κατάλληλο όγκο, και μεγάλα κομμάτια σκληρών υφασμάτων, λινάτσες, ραμμένες μεταξύ τους για να ντύσουν τους μπόγους. Το γκριζο χρώμα τους, φωτίζουν σε λίγα σημεία κάποιων μπόγων υφαντά με κόκκινο ή κίτρινο της ώχρας χρώμα. Το σκηνικό συμπληρώνει ένα φανάρι με το τρεμάμενο φως του να σιγοκαίει. Ο τίτλος του έργου είναι «Ξεριζωμός» και το κείμενο από κάτω εξηγεί:

«Με τυλιγμένα τα πράγματα της προγονικής εστίας, διπλωμένη ευλαβικά,
η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Όλα ήταν εκεί μέσα: η μάνα, ο πατέρας, τα αδέρφια.
Οι μπόγοι παρατημένοι κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών στους σταθμούς
του τρένου και κατά μήκος της αποβάθρας της Σμύρνης, βουβοί μάρτυρες όσων

διαδραματίστηκαν, θεατές της βίας, των διωγμών, της ανείπωτης καταστροφής του ελληνισμού της Μικράς Ασίας.»

Με το έργο αυτό ο χρόνος παγώνει στην στιγμή κατά την οποία άνθρωποι μες το πανικό και την καταστροφή προσπαθούν να μαζέψουν ό,τι μπορούν και προλαβαίνουν από το σπιτικό τους, να επιβιβαστούν στο τρένο και από την ενδοχώρα να κατευθυνθούν προς τα παραλία για να σωθούν. Αποτελεί φόρο τιμής στους ξεριζωμένους και για όσους δεν πρόλαβαν να διαφύγουν της καταστροφής (Εικ. 78).

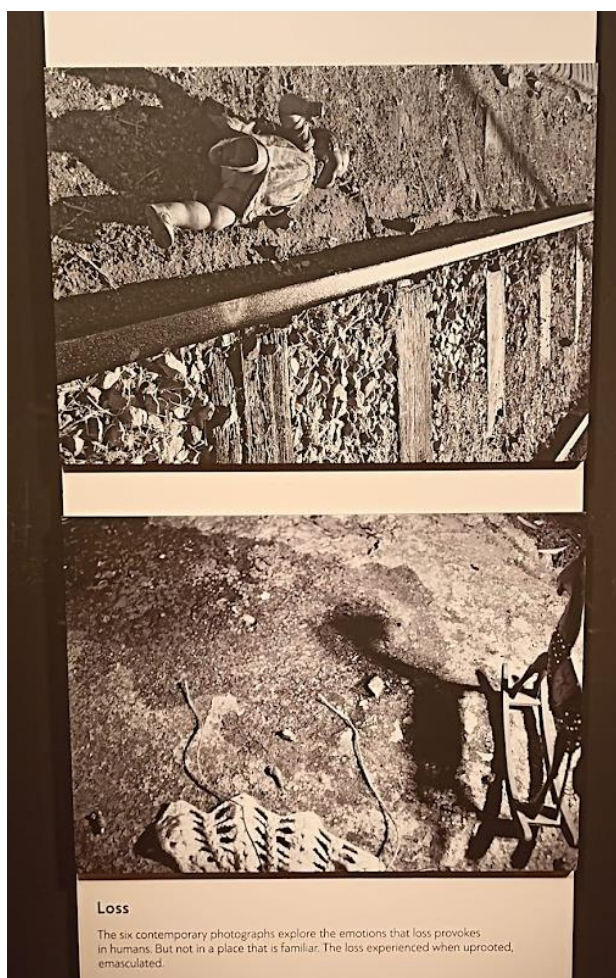
Εικ. 78 «Ξεριζωμός»
© Προσωπικό αρχείο

Όμως, η πιο ανατριχιαστική λεπτομέρεια του έργου αποτελεί το ηχητικό τοπίο, που αναπαράγεται καθ' όλη την διάρκεια της επίσκεψης. Είναι ιδέα της Ακριβής Γρίβα και μουσική επιμέλεια και εκτέλεση του Ηλία Παναγιωτόπουλου. Στο ηχητικό ακούγεται το πέρασμα και το σφύριγμα του τρένου, μαζί με ουρλιαχτά, κλάματα παιδιών και την σπαρακτική φωνή μίας μάνας να αναζητεί το παιδί της. Το ηχητικό τοπίο φορτίζει ακόμα περισσότερο την βαριά ατμόσφαιρα που δημιουργεί η καλλιτεχνική εγκατάσταση, με αποκορύφωμα την αποχώρηση κάποιων επισκεπτών λόγω της συναισθηματικής φόρτισης, όπως με ενημερώνει ο Ι. Μπαγιώκος.

Ακριβώς δίπλα από τις γραμμές του σιδηροδρομικού σταθμού βρίσκεται μία ενότητα φωτογραφικών έργων που ονομάζεται «Απώλεια». Αποτελείται από έξι φωτογραφίες, οι οποίες, σύμφωνα με την περιγραφή που υπάρχει στην έκθεση, «εξερευνούν τα συναισθήματα που προκαλεί η απώλεια στον άνθρωπο. Όχι όμως στον οικείο τόπο. Την απώλεια τη βιώνει όταν ξεριζώνεται, εξανδραποδίζεται».

Πρόκειται για ιδέα της Ακριβής Γρίβα, ενώ την φωτογράφιση και την παράγωγή τις πραγματοποίησαν οι δύο εικαστικοί.

Όλες οι φωτογραφίες είναι ασπρόμαυρες και δεν απεικονίζουν κάτι σαφές, αλλά προσπαθούν να αποδώσουν καλλιτεχνικά την απώλεια, αυτό ή αυτούς που ο ξεριζωμένος χάνει και αφήνουν μία πληγή μέσα του. Έτσι, οι φωτογραφίες κρύβουν πολλούς συμβολισμούς. Μία παιδική κούκλα - μωρό βρίσκεται πεταμένη δίπλα σε γραμμές του τρένου (**Εικ. 79**), το πόδι που της λείπει εντοπίζεται σε άλλη φωτογραφία δίπλα σε μπόγους (**Εικ. 80**). Σε μία άλλη φωτογραφία βλέπουμε την σκιά από ένα άλλο παιχνίδι – ένα κουνιστό αλογάκι- πάνω στο έδαφος (**Εικ. 79**). Πίσω από αυτές τις φωτογραφίες κρύβεται η απώλεια του παιδιού, του παιδιού που δεν προλαβαίνει να διαφύγει μαζί με την οικογένεια του, του παιδιού που αφήνεται πίσω. Άλλες δύο φωτογραφίες απεικονίζουν ρούχα μέσα ή δίπλα στη θάλασσα (**Εικ. 81**). Εικόνες που υπενθυμίζουν τα πολλαπλά πρόσωπα της θάλασσας και τι σημασία έχει για αυτούς που την διαπερνάνε προσπαθώντας να ξεφύγουν.

Εικ. 79 «Απώλεια» (1)

© Προσωπικό αρχείο

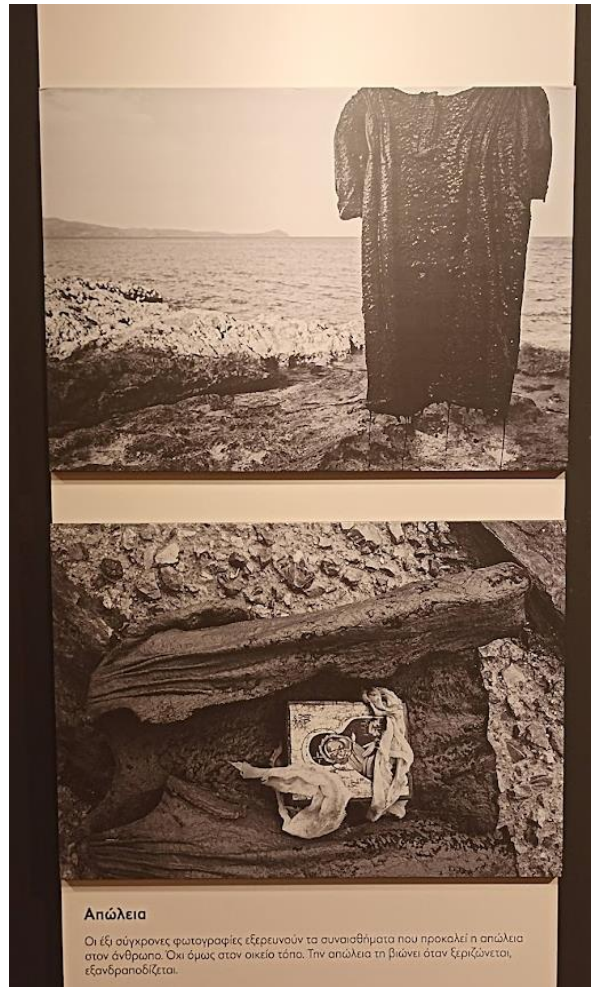

Εικ. 80 «Απώλεια» (2)

© Προσωπικό αρχείο

Μία φωτογραφία απεικονίζει μία θρησκευτική εικόνα της Παναγίας της Γλυκοφιλούσας, ακόμη ένας συμβολισμός για τον πόνο της μάνας, τυλιγμένη με ένα κουρέλι. Η Ι. Γιακουμάκη διηγείται ότι πηγή έμπνευσης της φωτογραφίας είναι το γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι πριν μπουν στη βάρκα για να διαφύγουν έζωναν πάνω τους ένα εικόνισμα για θεία προστασία ή ακόμα και τα βρέφη τους για να μην τα χάσουν (Εικ 81).

Εικ. 81 «Απώλεια» (3)

© Προσωπικό αρχείο

Επίσης, βάσει των παραπάνω κειμηλίων που αναλύθηκαν δημιουργήθηκαν καλλιτεχνικά έργα που τα ενσωμάτωσαν εντός τους. Πάνω σε πλεξιγκλάς εκτυπώνονται φωτογραφίες που απεικονίζουν τον Αγγελή και άλλους στρατιώτες αποτελώντας καμβά έκφρασης για τις δύο εικαστικούς. Οι καλλιτέχνες χρησιμοποιούν γάζες και με κλωστές δημιουργούν κεντήματα που συμπληρώνουν τις φωτογραφίες. Πάνω σε μία γάζα τοποθετείται το φλουρί που είχε κάνει δώρο ο Τζέλα στον Αγγελή και με τις κλωστές δημιουργείται το όνομα του βαπτιστικού του «Ελευθέριος» και από κάτω ένας σταυρός (Εικ. 82).

Εικ. 82 Καλλιτεχνική εγκατάσταση για το τεκμήριο του Αγγελή Σταυρόπουλου

© Προσωπικό αρχείο

Ο φάκελος και το σημείωμα του Αθανάσιου τοποθετούνται μέσα σε πλεξιγκλάς και αντίστοιχο με το καλλιτεχνικό έργο για τον Αγγελή, εκτυπώνονται φωτογραφίες που απεικονίζουν τον Αθανάσιο και άλλους στρατιώτες και με κεντήματα δημιουργούνται πάνω σε γάζες διαφορά αφηρημένα σχέδια, όπως ένα δέντρο. Το έργο συμπληρώνουν ένα κέντημα αφιερωμένο στο ναξιώτη Μάρκο Καλυβίνο και από κάτω υπάρχει απόσπασμα από το γράμμα που είχε γράψει ο Αθανάσιος στο πρόεδρο της Νάξου (Εικ. 83).

Εικ. 83 Καλλιτεχνική εγκατάσταση για τα τεκμήρια του Αθανάσιου Μπαγιώκου

© Προσωπικό αρχείο

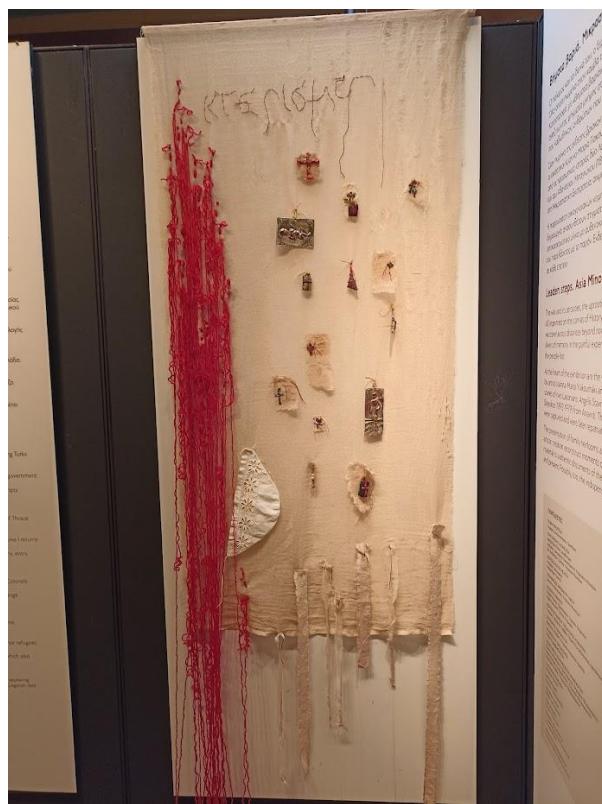
Στην απέναντι πλευρά από τα κειμήλια εκτίθεται ένα ακόμη έργο των δύο καλλιτεχνών. Πρόκειται για ένα έργο από ύφασμα, γάζες και κλωστές που δημιουργούν ένα κέντημα ως «Ενθύμιον Μικράς Ασίας». Το έργο απεικονίζει το περίγραμμα κάποιου στρατιώτη, χωρίς της να διαγράφεται κάποιο χαρακτηριστικό, ώστε να ταυτίζεται με κάποιον συγκεκριμένο. Αποτελεί φόρο τιμής για όλους της στρατιώτες που χάθηκαν στο Μικρασιατικό Μέτωπο. Εκτός από την στρατιωτική φιγούρα, υπάρχουν γραμμένα με κλωστές τοπωνύμια της Μικράς Ασίας που εντοπίζονται της ιστορίες των δύο στρατιωτών της έκθεσης (Εικ. 84).

Εικ. 84 «Ενθύμιον Μικράς Ασίας»
© Προσωπικό αρχείο

Ένα ακόμη έργο φιλοξενεί η έκθεση που αποτελεί προϊόν του καλλιτεχνικού δρώμενου που διαδραματίστηκε στο μουσείο στις 15 Μαΐου 2023, με αφορμή την Παγκόσμια Μέρα Μουσείων. Πρόκειται για ένα δρώμενο (performance) που πραγματοποίησε η Ιωάννα – Μαρία Γιακουμάκη και η Ευήνα Ηλιοπούλου με τον τίτλο «Κτερίσματα». Υπάρχει ένα ύφασμα κενό και κρεμασμένο δίπλα από το χρονολόγιο κατά την είσοδο του επισκέπτη στην έκθεση, πάνω σε αυτό η κα. Γιακουμάκη υπό το μοιρολόι της κα. Ευήνας Ηλιοπούλου δημιουργεί ένα κέντημα αφιερωμένου στους πεσόντες της Καταστροφής που

δεν έλαβαν νεκρικές τιμές. Η κα. Ηλιοπούλου κρατάει ένα κόκκινο κασκόλ, το οποίο ξηλώνει και την κλωστή την τραβάει η κα. Γιακουμάκη και την τοποθετεί στο ύφασμα. Με αυτήν την κλωστή, επίσης, ράβει πάνω τάματα, αλλά και ένα παιδικό σκουφάκι. Αυτό το σκουφάκι πρόκειται για ένα τέταρτο κειμήλιο της έκθεσης. Είναι κειμήλιο του Ν. Σαρπόγλου Πολύζου, πρόσφυγα από την Μικρά Ασία που ζωσμένος στη κοιλιά της μάνας του ως βρέφος όταν έφτασε στο Βόλο (Εικ. 85).

Εικ. 85 «Κτερίσματα»

© Προσωπικό αρχείο

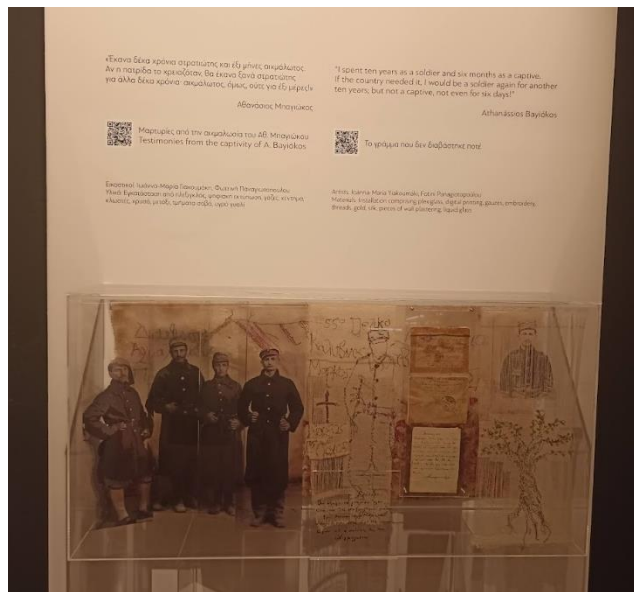
Με αυτό το έργο τελειώνει η ανάλυση των εκθεμάτων της περιοδικής έκθεσης «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22». Η έκθεση παρουσιάζει σε διάλογο τα προσωπικά κειμήλια με τα σύγχρονα έργα τέχνης, δημιουργώντας μία ενότητα που εμπεριέχει το συνολικό τραύμα της Μικράς Ασίας.

Ερμηνευτικά μέσα της έκθεσης

Τα ερμηνευτικά μέσα που διαθέτει η έκθεση ποικίλουν. Κυριαρχούν οι πληροφορίες που προέρχονται από τα κείμενα της έκθεσης. Σε κάθε ενότητα υπάρχουν εισαγωγικά κείμενα που κατατοπίζουν τον επισκέπτη στην θεματική, π.χ. στην πρώτη ενότητα εκτός από το εισαγωγικό κείμενο υπάρχει και το χρονολόγιο που τοποθετεί το κοινό στο χώρο και τον χρόνο των γεγονότων που πραγματεύεται η έκθεση. Εκτός από τα εισαγωγικά κείμενα, κάθε έκθεμα έχει την κειμενολεξάντα του με όλες τις χρήσιμες πληροφορίες.

Ως ερμηνευτικά μέσα μπορούν να χαρακτηριστούν και τα καλλιτεχνικά έργα που εκτίθενται στο χώρο, καθώς πέρα από αυτόνομα εκθέματα, λειτουργούν συμπληρωματικά προς την ερμηνεία των τεκμηρίων που παρουσιάζονται, δίνοντας επιπλέον πληροφορίες με έναν πιο συναισθηματικό τρόπο. Η καλλιτεχνική εγκατάσταση, οι φωτογραφίες και τα κεντήματα προσδίδουν στην έκθεση μία πιο υποκειμενική ματιά, μακριά από την φιλολογική και ιστορική επιμέλεια.

Πάνω από τα τεκμήρια που συνοδεύουν την ιστορία του Αθανάσιου, υπάρχουν δύο QR Codes που ο επισκέπτης έχει την δυνατότητα να σκανάρει, μέσω του κινητού του, και να διαβάσει μαρτυρίες από την αιχμαλωσία του, αλλά και το γράμμα που έστειλε στο πρόεδρο της κοινότητας Νάξου για να πληροφορήσει την οικογένεια του Καλυβίνου για τον χαμό του **(Εικ. 86)**. Ένα ακόμα QR Code, δίπλα από την ιστορία του Αγγελή οδηγεί τον επισκέπτη σε λογοτεχνικό απόσπασμα από το έργο του Στρατή Δούκα «Η Ιστορία ενός αιχμάλωτου», που αναφέρεται στην αιχμαλωσία, τα βιώματα και την τελική διάσωση ενός Έλληνα στρατιώτη, ο οποίος κατά την καταστροφή της Σμύρνης συνελήφθη και οδηγήθηκε στο εσωτερικό της Τουρκίας. Η έκθεση, λοιπόν, παροτρύνει τον επισκέπτη να διαβάσει τα αποσπάσματα, είτε στον χώρο της έκθεσης, είτε σπουδήποτε άλλου επιθυμεί, καθώς πρόκειται για μεγάλα αποσπάσματα.

Εικ. 86 QR Codes

© Προσωπικό αρχείο

Επίσης, ως ερμηνευτικά μέσα λειτουργούν και οι προβολές ντοκιμαντέρ για την Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή, πλαισιώνοντας την έκθεση με επιπλέον οπτικές. Μέσω της αφήγησης της Διδώς Σωτηρίου, η πλευρά της προσφυγικής αφήγησης στην έκθεση γίνεται πιο ολοκληρωμένη, ενώ η βωβή ταινία της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού αποτυπώνει την στρατιωτική προετοιμασία και το εθνικό όραμα πριν την Μικρασιατική Καταστροφή.

Σχολιασμός της έκθεσης

Η έκθεση επιχειρεί να αναδείξει μία πτυχή της Μικρασιατικής Καταστροφής που δεν συναντάται συχνά. Επιθυμεί να παρουσιάσει τον ανθρώπινο πόνο της πολεμικής καταστροφής μέσα από τεκμήρια που αποτελούν αφορμή για καλλιτεχνική έκφραση και δημιουργία. Η απώλεια της πατρίδας και ο πόλεμος

αντιμετωπίζονται κυρίως αισθητηριακά στην έκθεση, μέσω των καλλιτεχνικών έργων. Η εγκατάσταση με τους μπόγους δίπλα στις γραμμές του τρένου, μπορεί να κουβαλούν το στιδήποτε και να τοποθετηθούν οπουδήποτε. Δεν αφορά μόνο τους Μικρασιάτες πρόσφυγες αλλά την προσφυγική εμπειρία εν γένει. Ο καθένας μπορεί να τοποθετήσει τον σταθμό αυτών σε πολλά τραυματικά γεγονότα της παγκόσμιας ιστορίας.

Μέσα από την παρουσίαση των τεκμηρίων της αιχμαλωσίας και μέσα από τα καλλιτεχνικά έργα, προβάλλεται έντονα το αίσθημα της απώλειας, της καταστροφής και του πόνου που συνοδεύουν τον πόλεμο. Η έκθεση επιθυμεί να παρουσιάσει τον ανθρώπινο παράγοντα ενός καταστροφικού πολέμου, που πολύ συχνά παραμερίζεται εξαιτίας της έμφασης σε πολεμικά γεγονότα, μέσα από αφηγήσεις ήττας ή νίκης. Με αυτόν τον τρόπο προσωποποιεί τα δεινά του πολέμου και της προσφυγιάς, κάνοντας πιο εύκολη την ενσυναίσθηση από την πλευρά των επισκεπτών. Εκθέτοντας μαζί με τα καλλιτεχνικά έργα προσωπικές αφηγήσεις ανθρώπων που έζησαν την καταστροφή εξανθρωπίζονται τα τραυματικά γεγονότα της αιχμαλωσίας και της προσφυγιάς.

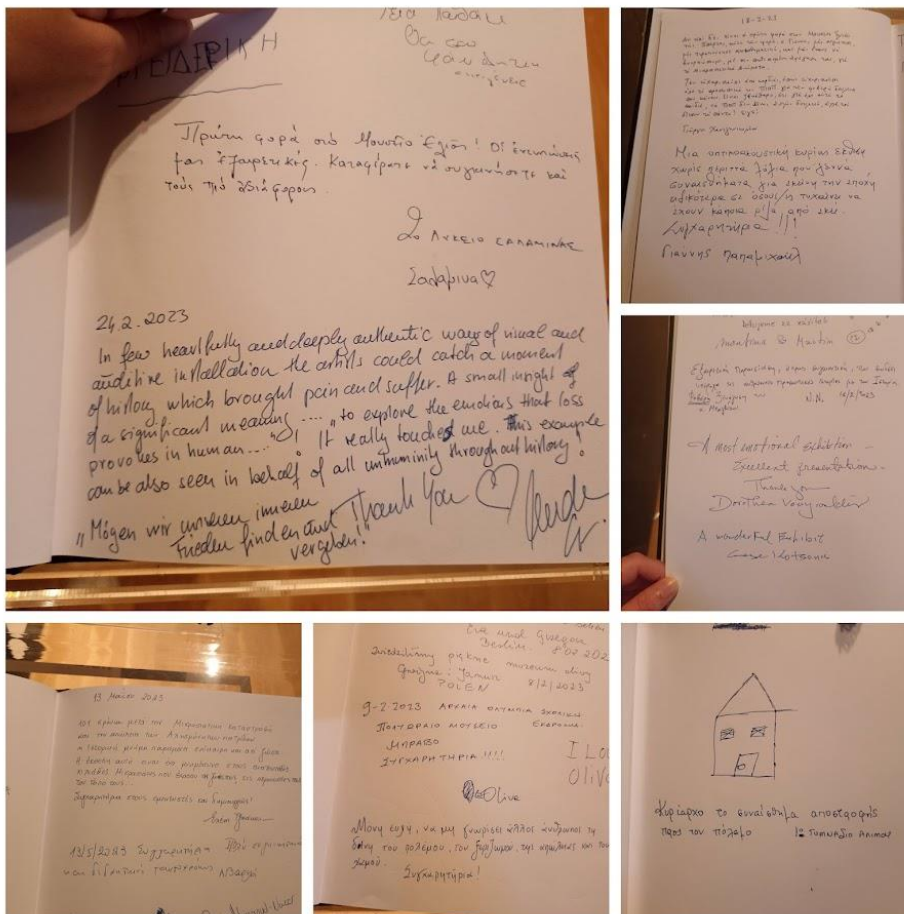
Ο τρόπος παρουσίασης είναι λιτός, χωρίς ιδιαίτερα εφέ ή κατασκευές. Έτσι, δεν αποσπάται η προσοχή του επισκέπτη από φλύαρες πληροφορίες και εικόνες, δείχνοντας και τον ανάλογο σεβασμό στο βιωμένο τραύμα, που εξακολουθεί να υπάρχει σήμερα σε πολλούς ανθρώπους με προσφυγικό υπόβαθρο ή προσφυγικές ρίζες. Η θεατρικότητα περιορίζεται στην καλλιτεχνική εγκατάσταση του «Ξεριζωμού», που ενισχύει την τραγικότητα των γεγονότων, μιλώντας μέσω της εικόνας και του ήχου στον επισκέπτη.

Η συνολική εμπειρία είναι καθηλωτική και έντονα συναισθηματικά φορτισμένη. Τέτοιου είδους εκθέσεις που διαπραγματεύονται ζητήματα δύσκολης κληρονομιάς δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ευχάριστες. Εξάλλου δεν είναι πάντα το ζητούμενο μία έκθεση να σε ψυχαγωγεί. Η έκθεση Βήματα Βαριά. Μικρασία '22 αποτελεί χώρο ανάμνησης αυτών των δύσκολων συγκυριών μέσα από τις οποίες άνθρωποι χάθηκαν, σημαδεύτηκαν, επέζησαν και άλλαξαν. Είναι μία έκθεση που ο επισκέπτης δεν βγαίνει ξεγνοιαστος αλλά επηρεασμένος, καθώς προβληματίζεται πάνω σε πανανθρώπινες αξίες, όπως είναι αυτή της ζωής και της ελευθερίας. Για κάποιους άλλους μπορεί να λειτουργήσει θεραπευτικά, βλέποντας τους ανθρώπους τους να τιμώνται και να προβάλλονται οι τραυματικές ιστορίες τους μέσω τις εκθέσεις. Είναι, λοιπόν, μία έκθεση που μπορεί να αγγίξει όλους τους επισκέπτες, Έλληνες και μη, διότι ασχολείται με οικουμενικές αλήθειες και γεγονότα που συναντώνται σε όλη την ανθρώπινη ιστορία και θίγουν ζητήματα του πυρήνα της κάθε κοινωνίας. Ενασχολείται με ένα θέμα που φαινομενικά μπορεί να μην ενδιαφέρει πολλούς ανθρώπους, όμως μέσω των πολλών προσεγγίσεων του μπορεί να αγγίξει τον κάθε άνθρωπο που θα την επισκεφτεί.

Δυνατό σημείο της έκθεσης αποτελεί η προσωπική εμπλοκή των συμμετεχόντων που έχουν συμβάλει στην δημιουργία της. Η πιο προσωπική επαφή είναι πολύ σημαντική σε εκθέσεις που παρουσιάζουν «δύσκολες» ιστορίες. Εξανθρωπίζουν τις μαρτυρίες των τραγικών γεγονότων και υπενθυμίζουν ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν αποτελούν απλά τραγικές φιγούρες, αλλά πραγματικά πρόσωπα, που σήμερα οι απόγονοι τους έρχονται να κάνουν γνωστές τις ιστορίες – μαρτυρίες που είχαν μοιραστεί μαζί τους, περνώντας από γενιά σε γενιά.

Η έκθεση μέσω της συνολικής εμπειρίας επιχειρεί να σε μεταφέρει νοερά στην εποχή των γεγονότων. Πραγματεύεται ιστορικά γεγονότα εμποτισμένα στο τραύμα μιας δύσκολης απ' όλες τις απόψεις εποχής για το ελληνικό κράτος. Χάρη των ερμηνευτικών μέσων και των καλλιτεχνικών έργων, κάποιος που δεν γνωρίζει αυτό το σημαντικό κομμάτι της ελληνικής ιστορίας, αμέσως αντιλαμβάνεται το ιστορικό πλαίσιο και τον αντίκτυπο που είχε στις ζωές όλων, προσφύγων και μη. Με αυτό τον τρόπο, η έκθεση πέτυχε να

αγγίζει και το μη ελληνικό κοινό, όπως φαίνεται από σχόλια που έχουν αφήσει αρκετοί ξενόγλωσσοι επισκέπτες του μουσείου και της έκθεσης στο βιβλίο σχολίων που υπάρχει στο χώρο (Εικ. 87). Οι περισσότεροι επισκέπτες μιλούν για την συγκίνηση, που τους προκάλεσε η έκθεση, την νέα οπτική που προσθέτει στην Μικρασιατική Καταστροφή αλλά και την αποστροφή τους από κάθε πολεμική σύγκρουση.

Εικ. 87 Επιλεγμένα σχόλια από το Βιβλίο Επισκεπτών της έκθεσης
© Προσωπικό αρχείο

4^ο Κεφάλαιο- Μελέτη Περίπτωσης για το σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα

Το σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα της Ελλάδας

Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα δεν ξεκινάει και δεν τελειώνει με την Μικρασιατική Καταστροφή. Η Ελλάδα ήταν και είναι χώρα αναχώρησης και υποδοχής ξεριζωμένων. Ο ελληνισμός ήταν διάσπαρτος από την αρχαιότητα στα Βαλκάνια και την Ανατολία και την Μαύρη θάλασσα, εξαιτίας κοινωνικών προβλημάτων, έλλειψη γη και συγκρούσεων. Από την Ελλάδα ξεκίνησαν δύο μεγάλα κύματα μετανάστευσης. Το πρώτο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα με αρχές του 20^{ου} αιώνα, εξαιτίας της λεγόμενης σταφιδικής κρίσης, Έλληνες εγκατέλειψαν τις πατρίδες τους για αναζήτηση δουλειάς, κάνοντας

υπερπόντια ταξίδια προς τις ΗΠΑ. Το δεύτερο κύμα μετανάστευσης οφείλεται στον Εμφύλιο Πόλεμο μέχρι και την Μεταπολίτευση (1955-1973), πρόκειται κυρίως για πολιτικούς πρόσφυγες που αναζήτησαν καταφύγιο σε χώρες της Σοβιετικής Ένωσης στη κεντροανατολική Ευρώπη, αλλά και για ανθρώπους που αναζητούσαν μία καλύτερη ζωή σε χώρες όπως η Γερμανία, Αυστραλία, ΗΠΑ και Καναδά. Μέχρι και σήμερα, νέοι άνθρωποι διαφορετικού προφίλ, φεύγουν ως ειδικευμένο προσωπικό στο εξωτερικό λόγω της οικονομικής κρίσης (Βουπία 2017: 229-230).

Εικ. 88 Διάσωση προσφύγων

© <https://www.tanea.gr/2019/09/05/greece/prosfygiko-metanasteytiko-se-katastasi-asfyksias-ksana-ta-nisia-apo-tis-roes/>

Η Ελλάδα έγινε χώρα υποδοχής μεταναστών από τα τέλη της δεκαετίας του '80 και την δεκαετία του '90, από χώρες που ανήκαν στο Ανατολικό Μπλοκ, μετά την κατάρρευση του. Οι γεωπολιτικές αλλαγές στα Βαλκάνια, άλλαξαν τις οικονομικές και τις εργασιακές συνθήκες της Ελλάδας. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, η χώρα δέχεται πρόσφυγες και μετανάστες από χώρες της Ανατολής, εξαιτίας πολεμικών συγκρούσεων στις περιοχές, όπως ο εμφύλιος πόλεμος στη Συρία που ξεκίνησε το 2013. Από το 2014 ως το 2022 έφτασαν στην Ελλάδα δια ξηράς και δια θάλασσας 1.287.246 άνθρωποι σύμφωνα με τα στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες. Δυστυχώς, ένα μέρος των ανθρώπων που προσπάθησαν να διαφύγουν προς τη χώρα, έχασαν την ζωή του στη διαδρομή. Σύμφωνα με τα δεδομένα της Ύπατης Αρμοστείας ο αριθμός των καταγεγραμμένων αγνοουμένων και των θανάτων στο ίδιο χρονικό διάστημα ανέρχεται στους 2.522 ανθρώπους¹¹.

Οι άνθρωποι αυτοί φυλάσσονται σε Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης της Ελλάδας, μέχρι να τους χορηγηθεί το άσυλο και να συνεχίσουν το «ταξίδι» τους προς την υπόλοιπη Ευρώπη. Οι συνθήκες διαβίωσης τους μέσα στα κέντρα δεν είναι ιδανικές, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να καταδικαστεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τις απάνθρωπες συνθήκες του κέντρου της Μόριας στη Λέσβο¹². Η υποδοχή

¹¹ <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5179>

¹² https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiosyni/394422_katadiki-gia-tis-apanthropes-synthikes-sti-moria

των προσφύγων και των μεταναστών στη χώρα, όπως και το '22, έχει δύο πλευρές, της αλληλεγγύης και της εχθρότητας. Άνθρωποι μεμονωμένα αλλά και σε συλλογικότητες έχουν στηρίξει τους πρόσφυγες κατά την παραμονή τους στην Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, ο ρατσιστικός λόγος και η άνοδος της ακροδεξιάς στην Ελλάδα είναι μία πραγματικότητα.

Μέχρι σήμερα, η σύγχρονη μετανάστευση και προσφυγιά προς την Ελλάδα δεν έχει ενσωματωθεί στην αφήγηση κάποιου σχετικού με την προσφυγική εμπειρία μουσείου. Στο χώρο των μουσείων έχουν γίνει κάποιες καμπάνιες – εκθέσεις προβολής του σύγχρονου προσφυγικού ζητήματος, όμως είχαν περιοδικό χαρακτήρα. Μέσα από τις μελέτες περιπτώσεων θα εξεταστούν κάποιες εκθέσεις, για να διερευνηθεί κάτω από ποια πλαίσια προβάλλονται οι σύγχρονοι πρόσφυγες, εντοπίζοντας σημεία επαφής και διαλόγου, αν υπάρχουν, με εκθέσεις και μουσεία που αφορούν την προσφυγιά του '22.

Η αναπαράσταση του σύγχρονου προσφυγικού ζητήματος στην Ελλάδα

Όπως προαναφέρθηκε, δεν υπάρχει κάποιο μουσείο στην Ελλάδα που να έχει δημιουργήσει μόνιμη έκθεση για το σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα. Οι εκθέσεις με θέμα το σύγχρονο πρόσφυγα είναι περιοδικές και κυρίως περιορίζονται σε εκθέσεις φωτογραφίας ή έργων τέχνης. Σχεδόν πάντα διοργανώνονται με την υποστήριξη οργανώσεων και οργανισμών, οι οποίοι είναι δίπλα στους πρόσφυγες.

Μία από αυτές τις δράσεις είναι το «Museum Without a Home» που διοργανώθηκε από την Διεθνής Αμνηστία και την Oxfam. Το φάσμα των δραστηριοτήτων της Διεθνούς Αμνηστίας περιλαμβάνει δράσεις για τα δικαιώματα των προσφύγων, των αιτούντων άσυλο και των μεταναστών, για τα δικαιώματα των γυναικών και των LGBTI ατόμων, για το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης, καθώς και δράσεις κατά της αστυνομικής βίας, της κακομεταχείρισης και των εγκλημάτων μίσους. Η Oxfam είναι βρετανικός ανθρωπιστικός οργανισμός που ιδρύθηκε το 1942. Στην Ελλάδα δραστηριοποιείται από το 2015 με την έναρξη της προσφυγικής κρίσης για να υποστηρίξει τους ανθρώπους που φτάνουν στη χώρα (The Museum Without A Home: An Exhibition of Hospitality 2016)¹³. Η δράση «Museum Without a Home» είναι μία έκθεση δίχως τοίχους, ανοιχτή σε όλη την πόλη της Αθήνας. Περιλαμβάνει αντικείμενα που εκτίθενται σε διαφορετικά σημεία της πόλης, σε μέσα μαζικής μεταφοράς αλλά και σε μουσεία και πολιτιστικά ιδρύματα όπως το Μουσείο Ακρόπολης, το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, το Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, το Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης και Μουσείο Φρουσίρα. Τα αντικείμενα αποτελούν μία πράξη αλληλεγγύης των ντόπιων κατοίκων προς τους πρόσφυγες. Είναι αντικείμενα που τους έχουν δωρίσει για προστασία και για κάθε είδους υποστήριξη. Η δράση αυτή έχει και κανάλι στο YouTube για κάθε αντικείμενο με συνεντεύξεις των ανθρώπων που δώρισαν ή τους δώρισαν ένα αντικείμενο. Στο πρώτο βίντεο μιλάει μία συνταξιούχος νομικός που δώρισε μία παιδική τσάντα και άλλα αντικείμενα σε παιδιά προσφύγων στην πλατεία Βικτωρίας. Όπως αναφέρει, την ενδιαφέρει η φιλανθρωπία και ιδιαίτερα η υποστήριξη των προσφύγων και είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοποιημένη ίσως γιατί έχει καταγωγή από πρόσφυγες της Σμύρνης. Αμέσως φαίνεται λοιπόν η άμεση σύνδεση της προσφυγικής μνήμης και της ενσυναίσθησης που δημιουργείται από το κοινό βίωμα και μεταδίδεται από άνθρωπο σε άνθρωπο.

¹³ <https://www.greeknewsagenda.gr/topics/culture-society/6205-the-museum-without-a-home-an-exhibition-of-hospitality>

Εικ. 89 Museum Without a Home

© <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-glasgow-west-44534417>

Άλλη μία έκθεση με θέμα το σύγχρονο προσφυγικό ονομάζεται «Μια άλλη ζωή: Ανθρώπινες ροές / Άγνωστες Οδύσσειες» και δημιουργήθηκε στο MOMus – Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης. Είναι έκθεση φωτογραφίας που απεικονίζει προσφυγές σε διάφορες φάσεις του «ταξιδιού» τους. Συμμετέχουν 26 ενεργοί φωτορεπόρτερ, ανάμεσα τους ο γνωστός φωτορεπόρτερ Γιάννης Μπεχράκης με περισσότερα από 160 έργα¹⁴. Όπως τονίζει ο Πρόεδρος του Μουσείου, Μανώλης Μαραγκούλης, «η αναπαράσταση σε εικόνες που αφηγούνται στιγμές του σύγχρονου προσφυγικού δράματος δεν αφήνει πολλά περιθώρια αισθητικής –πιθανά– απόλαυσης, αλλά ανοίγει δρόμους για περίσκεψη, συλλογισμό και άμεση, ευθεία επαφή με την οδυνηρή πραγματικότητα του καιρού μας» (Φλώρος 2016)¹⁵. Η έκθεση είχε στόχο να δείξει την ωμή αλήθεια της προσφυγιάς αφήνοντας την εικόνα ως μία πραγματικότητα να αγγίξει τον κάθε επισκέπτη διαφορετικά.

¹⁴ Ιστοσελίδα του MOMus για την έκθεση:

<https://res.momus.gr/el/greek-presidency-2020-gr/another-life>

¹⁵ <https://www.nexusmedia.gr/unknown-odysseys-opening/>

Εικ. 90 Μια άλλη ζωή: Ανθρώπινες ροές / Άγνωστες Οδύσσειες
© <https://www.nexusmedia.gr/unknown-odysseys-opening/>

Αυτές είναι από τις πιο γνωστές καμπάνιες και εκθέσεις που έχουν γίνει στη χώρα για τους σημερινούς πρόσφυγες. Σε αρκετές εκθέσεις γίνεται αναφορά του σύγχρονου αυτού ζητήματος, δίχως όμως να αγγίζουν πιο βαθιά την πολυπλοκότητα του. Παρακάτω θα αναλυθεί μία έκθεση που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στον τρόπο που προσέγγισε τους σύγχρονους πρόσφυγες. Πρόκειται για την έκθεση «Face Forward...into my home» του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ).

4^η Μελέτη: «Face Forward...into my home», ΕΜΣΤ

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)

Το ΕΜΣΤ ιδρύθηκε το 1997, αλλά η πρώτη συλλογή και περιοδική του έκθεση έγινε το 2000. Τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του ήταν ένα μουσείο - νομάς. Δεν είχε σταθερή στέγη ως το 2008, οι εκθέσεις που διοργάνωνε φιλοξενούνταν στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών και σε δημόσιους χώρους, ενώ από τις 30 Σεπτεμβρίου του 2008, φιλοξενήθηκε σε ένα τμήμα του Ωδείου Αθηνών. Ταυτόχρονα, γίνονται εργασίες στο κτήριο ζυθοποιίας Φιξ, στη Συγγρού για να μπορέσει να φιλοξενήσει την συλλογή και τις δράσεις ενός μουσείου συγχρόνων μουσειολογικών και μουσειογραφικών προδιαγραφών. Το 2015 το ΕΜΣΤ εγκαταστάθηκε στο κτήριο Φιξ και λειτουργούσε ορισμένους χώρους, μέχρι το 2020, όταν, μετά από δωρεά υψηλού χρηματικού ποσού από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, κατάφερε να ανοίξει τις πόρτες στο κοινό, όντας σε πλήρη λειτουργία (Εικ. 91).

Εικ. 91 Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης

[©https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%A3%CF%8D%CE%B3%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B7%CF%82_%CE%A4%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7%CF%82](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%A3%CF%8D%CE%B3%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B7%CF%82_%CE%A4%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7%CF%82)

Το ΕΜΣΤ πρεσβεύει ότι η τέχνη αποτελεί παράγοντα επιρροής στην μετάδοση της γνώσης, στο μετασχηματισμό της εκπαίδευσης και στην διάδοση αξιών χειραφέτησης και προόδου στην κοινωνία. Ασχολείται με θέματα που βρίσκονται στην «κρίσιμη» επικαιρότητα, όπως η δημοκρατία, η διακυβέρνηση, η ισότητα, η οικονομία, το περιβάλλον, οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης και της κυριαρχίας της τεχνολογίας, ενώ ταυτοχρόνως αναδεικνύουν τη σημασία του δημόσιου διαλόγου και των «κοινών». Όμως, εκτός από το «τώρα» το Μουσείο πραγματεύεται και θέματα του παρελθόντος προσπαθώντας να καλλιεργήσει στο κοινό την ιστορική αυτοσυνειδησία. Επίσης, το Μουσείο αξιοποιεί την γεωγραφική θέση της χώρας, ώστε να αναδείξει μέσα από την συλλογή του σταυροδρόμι των πολιτισμών που είναι η Ελλάδα, με επιρροές τόσο από την Δύση όσο από την Ανατολή.

Στην ιστοσελίδα του έχει ψηφιοποιήσει την συλλογή του που αποτελείται από καλλιτεχνικά έργα Ελλήνων αλλά και ξένων καλλιτεχνών, διαφορετικών υλικών και μέσων - ζωγραφική, γλυπτική, βίντεο, εγκαταστάσεις, φωτογραφία, χαρακτηριστικά, βιομηχανικό σχέδιο και άλλα- που πραγματεύονται ζητήματα επίκαιρα και διαχρονικά.

Συντελεστές του προγράμματος

Η έκθεση «Face Forward...into my home» ήταν αποτέλεσμα συνεργασίας διαφορετικών φορέων με ένα κοινό σκοπό να ξανά συστήσουν με άλλα διαφορετικό τρόπο τους πρόσφυγες στο κοινό. Το ΕΜΣΤ σε συνεργασία με το πρόγραμμα ESTIA και με την στήριξη της Υπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), διοργάνωσε ένα διαδραστικό πρόγραμμα με επίκεντρο τον πρόσφυγα ως άνθρωπο.

Την γενική διεύθυνση του προγράμματος την ανέλαβε η Κατερίνα Κοσκινά, διδάκτωρ ιστορίας της τέχνης-μουσειολόγος και επιμελήτρια εκθέσεων. Υπεύθυνοι για την ιδέα, την υλοποίηση και την επιμέλεια της έκθεσης ήταν οι Μαρίνα Τσέκου, Επιμελήτρια Εκπαίδευσης ΕΜΣΤ, και ο φωτογράφος Γιάννης

Βασταρδής. Η Έλλη Παξινού και η Κατερίνα Σταυρούλα από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες είχαν την αρμοδιότητα του συντονισμού του προγράμματος.

Φυσικά, οι σημαντικότεροι συντελεστές του προγράμματος δεν είναι άλλοι από τους πρωταγωνιστές τους. Συνολικά στο πρόγραμμα συμμετείχαν 26 πρόσφυγες, οι Aboud D. Ali T., Amin K., Ava S., Azizi A., Beshir H., Bibiche M., Bryan N., Carlos U., Daas A., Dabbas B., Farida A., Ghassan A., Hassan G., Idris M., John N., Khalida A., Kourosch S., Mahdi K., Maya F., Mo-sabeeh, Patricia M., Reem A., Reem T., Yaser I., Zainab A., Zakaria K. Πρόκειται για πρόσφυγες και αιτούντες ασύλου που στηρίζονται από το πρόγραμμα ESTIA, το οποίο παρέχει σε αυτούς μηνιαία οικονομική βοήθεια και στέγαση σε διαμερίσματα της πόλης. Μέσω αυτών των παροχών επιτρέπεται στους πρόσφυγες και αιτούντες ασύλου μία πιο αξιοπρεπή ζωή μέσα στην ελληνική κοινωνία.

Οργάνωση και θεματική του προγράμματος

Το «Face Forward...into my home» δεν ήταν μία απλή έκθεση προσφυγικών εμπειριών, αλλά περιλάμβανε βιωματικά εργαστήρια κατά τα οποία οι πρόσφυγες με αφορμή έργα σύγχρονης τέχνης της συλλογής του ΕΜΣΤ, αφηγήθηκαν προσωπικές ιστορίες, όπως εκείνοι επιθυμούσαν. Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες φωτογραφήθηκαν και μαζί με τα πορτρέτα τους και τα ηχητικά κείμενα των προσωπικών τους αφηγήσεων γεννήθηκε η έκθεση.

Δεν υπήρχε κάποια συγκεκριμένη θεματική γύρω από το πρόγραμμα. Οι πρόσφυγες και αιτούντες ασύλου αφέθηκαν ελεύθεροι να εκφραστούν, δίχως να τεθούν όρια στην σκέψη τους και στα λεγόμενα τους από τους διοργανωτές. Αυτός ήταν και ο πυρήνας του προγράμματος, οι πρόσφυγες να συστηθούν στο κοινό, όπως εκείνοι θέλουν να παρουσιαστούν.

Ο στόχος του προγράμματος ήταν διττός. Πρώτον, οι συμμετέχοντες μέσω των εργαστηρίων αφήγησης είχαν την ευκαιρία να βρεθούν σε έναν πολιτιστικό χώρο και να έρθουν σε επαφή με έργα τέχνης, ένα δικαίωμα που τους έχει αφαιρεθεί, το δικαίωμα στον πολιτισμό. Δεύτερον, η επαφή τους με έργα σύγχρονης τέχνης, που θίγουν ζητήματα επίκαιρα και διαχρονικά, καθιστά τους πρόσφυγες ενεργούς πολίτες που τοποθετούνται πάνω στα σύγχρονα ζητήματα που τους αφορούν.

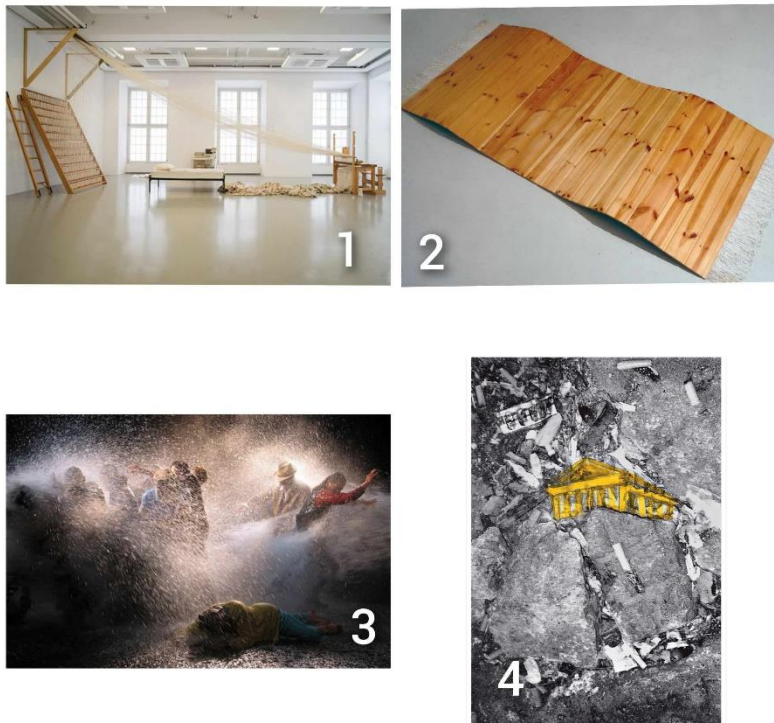
Ανάλυση του προγράμματος

Το πρόγραμμα είχε τρία στάδια, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, πρώτο τα εργαστήρια αφήγησης, δεύτερο την φωτογράφιση των συμμετεχόντων από τον επαγγελματία φωτογράφο Γιάννη Βασταρδή και τέλος την δημιουργία της περιοδικής έκθεσης με τα φωτογραφικά πορτρέτα μαζί με τις προσωπικές αφηγήσεις των ίδιων των προσφύγων και αιτούντων ασύλου δημιουργήματα των προηγούμενων δύο σταδίων.

1. Εργαστήρια αφήγησης

Αρχικά, είχε γίνει μία πρώτη συνάντηση με τους πρόσφυγες που συμμετείχαν στο πρόγραμμα ESTIA και τους διοργανωτές του προγράμματος, για να κτιστεί με αργά βήματα, μία δυνατή σχέση που θα οδηγήσει σε σχέση εμπιστοσύνης. Αφού γνωρίστηκαν και ενημερωθήκαν για το πρόγραμμα, όσοι από αυτούς επιθυμούσαν προχώρησαν σε συνεργασία για την επίτευξή του.

Οι συναντήσεις που έγιναν για τα εργαστήρια αφήγησης ήταν δώδεκα, όπως αναφέρει η Μαρίνα Τσέκου, πραγματοποιούνταν τέσσερις φορές την εβδομάδα για μιάμιση με δύο ώρες. Σε κάθε συνάντηση συζητούσαν πάνω σε ένα καλλιτεχνικό έργο. Οι συμμετέχοντες συναντιόντουσαν με τους ειδικούς στο χώρο υλοποίησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων του ΕΜΣΤ. Καθισμένοι γύρω από μία μεγάλη τράπεζα, τους παρουσιάζονταν σε προβολή τα επιλεγμένα έργα σύγχρονης τέχνης του Μουσείου. Δυστυχώς, δεν μπορούσαν να δουν τα έργα εκτιθέμενα στους χώρους του Μουσείου, διότι ακόμα δεν είχε ολοκληρωθεί η παρουσίαση της μόνιμης του έκθεσης. Πρόκειται για έργα Ελλήνων και ξένων καλλιτεχνών, μερικά από τα οποία έχουν μία προσφυγική ανάγνωση, ενώ κάποια δεν έχουν κάποιο ξεκάθαρο προσφυγικό χαρακτήρα (Εικ. 92, Εικ. 93, Εικ. 94).

Εικ. 92 1. *Slumber*, 1994 (TZANIN ANTONI) 2. Σουηδικό ιπτάμενο χαλί, 2001 (ΚΩΣΤΗΣ ΒΕΛΩΝΗΣ) 3. Η σχεδία, 2004 (ΜΠΙΛ ΒΙΟΛΑ) 4. Αθήνα, Παρθενώνας, 2007 – 2008 (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ)
© <https://www.faceforward.gr/epiloqi-ergon-apo-ti-sulloqi-emst/>

Εικ. 93 1. Heart in Heart, 2004 (ΓΙΑΕΛ ΚΑΝΑΡΕΚ) 2. Το κουτσό, 1974 (ΒΛΑΣΗΣ ΚΑΝΙΑΡΗΣ) 3. Μπιτάρι, 2005-2017 (ΚΙΜΣΟΥΤΖΑ) 4. Ιστιά, 1981 – 1982 (ΜΠΙΑ ΝΤΑΒΟΥ)

© <https://www.faceforward.gr/epilogi-ergon-apo-ti-sullogi-emst/>

Εικ. 94 1. Σκάλα II, 2004 (ΝΤΟ-ΧΟ ΣΟΥ) 2. Πορτρέτα, 1986 (ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΟΚΛΗΣ) 3. Fix It [Φτιάξτο], 2004 (ΜΟΝΑ ΧΑΤΟΥΜ)

© <https://www.faceforward.gr/epilogi-ergon-apo-ti-sullogi-emst/>

Για τα έργα δεν του δίνονταν καμία πληροφορία, ούτε τίτλος, ούτε καλλιτέχνης, ούτε κάποια άλλη πληροφορία που θα μπορούσε να επηρεάσει την κρίση τους. Επίσης, δεν τους γίνονταν καμία ερώτηση για να ξεκινήσει η συζήτηση σχετικά με το τι διακρίνουν και τι πιστεύουν ότι συμβολίζει. Οι διοργανωτές δεν ήθελαν να επηρεάσουν ή να οδηγήσουν κάπου συγκεκριμένα την συζήτηση, να τους αναγκάσουν να μιλήσουν για την προσφυγική τους εμπειρία.

Μέχρι να εξοικειωθούν και να νιώσουν ανετά μεταξύ τους χρειάστηκε υπομονή και χρόνος, από πλευράς όλων των συμμετεχόντων. Βασικό στοιχείο που δυσκόλευε την επικοινωνία ήταν η συζήτηση μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής καταγωγής. Απαραίτητη κρίθηκε η ύπαρξη διερμηνέων που μετέφραζαν τα λόγια των συμμετεχόντων στους υπόλοιπους και στους διοργανωτές. Όμως, αυτή η διαφορετικότητα είναι που πρόσφερε πολλά στη συζήτηση. Συνολικά, οι πρόσφυγες ήταν είκοσι, είκοσι διαφορετικοί κόσμοι συνυπήρξαν στα εργαστήρια, ξεδιπλώνοντας ο καθένας μία διαφορετική πλευρά του ξεριζωμένου ανθρώπου. Συμμετείχαν άνδρες και γυναίκες, διαφορετικών ηλικιών, θρησκειών, σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Οι χώρες προέλευσης είναι οκτώ, οι περισσότεροι συμμετέχοντες είναι από την Συρία -συγκεκριμένα οκτώ άτομα- από το Ιράν τέσσερα άτομα, από το Αφγανιστάν δύο, το ίδιο από την Ζιμπάμπουε, ενώ από το Κονγκό, το Καμερούν, την Τυνησία και το Πακιστάν συμμετείχε ένα άτομο. Μέσα από τα έργα τέχνης οι συμμετέχοντες αρχίσαν να ανοίγονται και να αποκτούν οικειότητα μεταξύ τους, βλέποντας τα κοινά τους, παρά τα διαφορετικά τους χαρακτηριστικά. Σε κάθε συνάντηση υπήρχε ένα μαγνητόφωνο στη μέση της τράπεζας που ηχογραφούσε τις συζητήσεις. Από αυτές τις ηχογραφήσεις προέρχεται το υλικό των προσωπικών αφηγήσεων που παρουσιάστηκαν στην έκθεση μαζί με τα πορτρέτα τους.

Οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων που δημιουργήθηκαν μέσα από αυτές τις συναντήσεις είναι τόσο διαφορετικές, όσο και κοινές μεταξύ τους, όπως αναφέρει ο Beshr **(Εικ. 95)** *«Σε κάθε έργο μπορεί κανείς να δώσει πολλές ερμηνείες, καθένας στην κουβέντα μας λέει την άποψή του. Αλλά, άμα το σκεφτούμε λίγο, θα δούμε ότι όλοι μας τα ίδια λέμε λίγο-πολύ. Μοιάζουν οι απόψεις μας, ελάχιστα διαφέρουν, γιατί όλοι έχουμε ζήσει μια μεγάλη ταλαιπωρία, μια μεγάλη περιπέτεια, έχουμε όλοι μας μια κοινή ιστορία¹⁶»*. Σε πολλούς κάποια έργα τους θύμισαν την πατρίδα τους, ο Ali **(Εικ. 96)** αντιμετωπίζει την ανάμνηση της πατρίδας του με νοσταλγία, *«Στο έργο της Ντάβου, κάθε ένα από τα ιστία καταλαμβάνει τον δικό του ξεχωριστό χώρο· έχει τα δικά του όρια όπως και το δικό του χρώμα. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στον χάρτη της Συρίας, ο οποίος είναι διαιρεμένος σε Κυβερνεία και Επαρχίες· κάθε Κυβερνείο και κάθε Επαρχία σημειώνεται πάνω στον χάρτη με το δικό του χρώμα και τα δικά του σύνορα. Πριν από τον πόλεμο, στη Συρία, ζούσαμε χριστιανοί και μουσουλμάνοι αρμονικά»* και άλλοι με φόβο, όπως ο Amin **(Εικ. 97)** από το Ιράν *«Από τα έργα που είδαμε στο Μουσείο, αυτό που δεν μου άρεσε ήταν τα Ιστία της Μπίας Ντάβου. Μου προκάλεσε σύγχυση, με αναστάτωση. Τα διαφορετικά χρώματα και οι διαφορετικές κατευθύνσεις των ιστίων μου θύμισαν την πραγματικότητα στη χώρα μου σήμερα. Τα ιστία είναι σαν τις διαφορετικές ομάδες που υπάρχουν στο Ιράν, οι οποίες, λόγω των διαφορών που έχουν μεταξύ τους, συγκρούονται και έχουν διαρκώς διαμάχες»*. Η δύναμη της τέχνης και του οπτικού πολιτισμού πάνω στον άνθρωπο διακρίνεται ξεκάθαρα, λόγω των αντιθετικών συναισθημάτων και συνειρμών που προκαλεί το ίδιο έργο.

---

¹⁶ Όλα τα αποσπάσματα από τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων προέρχονται από την ιστοσελίδα του προγράμματος: <https://www.faceforward.gr/>

Εικ. 95 Φωτογραφικό πορτρέτο του Beshr
© <https://www.faceforward.gr/prosopa-istories/beshr/>

Εικ. 96 Φωτογραφικό πορτρέτο του Ali
© <https://www.faceforward.gr/prosopa-istories/ali/>

Εικ. 97 Φωτογραφικό πορτρέτο του Amin

© <https://www.faceforward.gr/prosopa-istories/amin/>

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες δεν μίλησαν λεπτομερώς για την προηγούμενη τους ζωή, τις δυσκολίες ή για το επικίνδυνο ταξίδι, παρά μόνο κάποιες φράσεις, όπως ο μαθητής Βρυαν **(Εικ. 98)** από την Ζιμπάμπουε που ανέφερε «Στο νησί φτάσαμε από την Τουρκία, μετά από ένα περιπετειώδες ταξίδι με φουσκωτή βάρκα που κράτησε έξι με επτά ώρες. Πριν ξεκινήσουμε, μας είχαν πει ότι θα μας πήγαιναν κατευθείαν στην Αθήνα, ότι η απόσταση είναι μικρή, ότι το ταξίδι είναι απολύτως ασφαλές και ότι θα διαρκούσε μόνο είκοσι λεπτά. Τελικά, όπως αποδείχτηκε, δεν μας είπαν την αλήθεια. Επιπλέον, η μηχανή της βάρκας χάλασε και έμεινε ακυβέρνητη για πολλές ώρες. Ήταν Δεκέμβρης μήνας, φυσούσε δυνατός αέρας, και εγώ με τον αδελφό μου δεν ξέραμε κολύμπι. Ήταν πολύ επικίνδυνο. Η περιπέτεια τελείωσε όταν ήρθαν τα σωστικά και μας έβγαλαν στη Λέσβο». Η Μαγα **(Εικ. 99)** αφηγείται τις δυσκολίες που αντιμετώπισε στη Τυνησία, «Τους ανθρώπους γύρω από αυτό τους βλέπω σαν να είναι τα μέλη της οικογένειάς μου που δεν μου έδιναν σημασία. Ήμουν κοντά τους, αλλά δεν έβλεπαν ότι υποφέρω, ότι δεν αισθανόμουν καλά με αυτό που ήμουν και ότι ήθελα να είμαι κάτι άλλο. Ήθελα να ζω σαν γυναίκα. Αυτός είναι ο λόγος που κινδύνευα στην πατρίδα μου όταν κυκλοφορούσα στο δρόμο. Έπρεπε να κρύβομαι. Ήμουν ο εαυτός μου, μόνο τη στιγμή που δούλευα πάνω στη σκηνή. Έχω και εγώ, όπως το καμακωμένο ψάρι, ένα σημάδι στο σώμα μου, μια πληγή από επίθεση που δέχτηκα στον δρόμο. Αλλά, τελικά, μεγαλύτερο είναι το ψυχικό τραύμα που μένει. Μπορεί να μην φαίνεται αλλά το νοιώθεις πάντα μέσα σου. Ίσως και το ίδιο το έργο του Κώστα Τσόκλη να μιλάει για ψυχικά τραύματα». Η τέχνη, λοιπόν, λειτουργεί ως έναυσμα για να ξεπνήσει την μνήμη και αποτελέσει εργαλείο έκφρασης των δυσάρεστων εμπειριών. Οι συμμετέχοντες μόνο μέσω αυτής κατάφεραν να ξεπεράσουν την ανοικειότητα και μοιραστούν με τους υπόλοιπους αλλά και με το κοινό τις τραυματικές τους ιστορίες.

Εικ. 98 Φωτογραφικό πορτρέτο του Bryan
© <https://www.faceforward.gr/prosopa-istories/bryan/>

Εικ. 99 Φωτογραφικό πορτρέτο της Maya
© <https://www.faceforward.gr/prosopa-istories/maya/>

Πολλοί συμμετέχοντες μέσα από τα έργα και τις συζητήσεις ανακαλύπτουν κοινά στοιχεία, όχι μόνο μεταξύ τους αλλά και με την Ελλάδα. Ο Amin αφηγείται ότι «οι άνθρωποι και το κλίμα στο Ιράν, σαν αύρα και σαν αίσθηση, μοιάζουν πολύ με τους ανθρώπους και το κλίμα στην Ελλάδα. Γι' αυτό θέλω να μείνω σ' αυτή τη χώρα». Η Patricia (Εικ. 100) από το Καμερούν αναφέρει με αφορμή το έργο του Βλάση Κανιάρη, ότι κυρίως τα κορίτσια στην πατρίδα της έπαιζαν ένα παρόμοιο παιχνίδι σαν το κουτσό που απεικονίζεται στο έργο. Οι περισσότεροι ομολογούν ότι η ιδιοσυγκρασία των Ελλήνων και των

συμπατριωτών τους μοιάζουν, όπως και ο τρόπος ζωής. Όμως, αυτό που διαφέρει είναι η ασφάλεια και η ελευθερία που νιώθουν εδώ σε αντίθεση με την πατρίδα τους.

Εικ. 100 Φωτογραφικό πορτρέτο της Patricia

© <https://www.faceforward.gr/prosopa-istories/patricia/>

Εντυπωσιακό είναι ότι οι συμμετέχοντες μίλησαν περισσότερο για το μέλλον τους, παρά για το δύσκολο παρελθόν τους. Μοιράστηκαν τα όνειρα και τα σχέδια που είχαν για το αύριο, ειδικά οι νέοι, όπως ο Βρυαν αφηγείται, «Το όνειρό μου για το μέλλον μου είναι να σπουδάσω μηχανικός λογισμικού αλλά θυμάμαι τη μητέρα μου που ήθελε να γίνω γιατρός και επέμενε σ' αυτό. Εννοούσε ότι είναι πιο σημαντικό να σώζεις ανθρώπινες ζωές παρά να συμβάλλεις στην εξέλιξη της τεχνολογίας. Γι' αυτό και εγώ θα προσπαθήσω να γίνω γιατρός. Χρειάζεται όμως πρώτα να δω αν είμαι καλός στα μαθήματα και αν θα πάω καλά στις εξετάσεις». Η Bibiche (Εικ. 101) από το Κονγκό αναφέρει μεταξύ άλλων, «Έχω και εγώ παρόμοιο όραμα: εύχομαι μια μέρα να δουλέψω στην Ευρωπαϊκή Ένωση σαν πρέσβειρα της χώρας μου για να συμβάλλω στην ειρήνη». Όλοι αφηγούνται τις φιλοδοξίες αλλά και τις ανησυχίες τους για το μέλλον των οικογενειών που πολλοί έχουν αφήσει πίσω, χωρείς να εστιάζουν στην τραυματική εμπειρία τους.

Εικ. 101 Φωτογραφικό πορτρέτο της Bibiche

© <https://www.faceforward.gr/prosopa-istories/bibiche/>

II. Στάδιο φωτογράφισης

Το επόμενο στάδιο του προγράμματος ήταν η φωτογράφιση των συμμετεχόντων από τον φωτογράφο Γιάννη Βασταρδή. Ο φωτογράφος ήταν παρών στα εργαστήρια αφήγησης, με σκοπό να γνωρίσει καλύτερα τον ψυχισμό των προσφύγων και των αιτούντων ασύλου. Τα πορτρέτα -σύμφωνα με το κείμενο του επιμελητή και φωτογράφου- «είναι ανθρώπινα ψυχογράμματα που στέκονται σε μια συγκεκριμένη στιγμή δημιουργώντας μια εικόνα του πρόσφατου παρελθόντος ή του παρόντος. Αποκαλύπτοντας ή δημιουργώντας αινιγματικές φυσιογνωμίες, καλούν τον θεατή να κοιτάξει στα μάτια τον φωτογραφούμενο και να αποκωδικοποιήσει τη σκέψη του, την έκφρασή του και τον δικό του κόσμο». Φωτογραφίζοντας τα πρόσωπα πίσω από τις ιστορίες, εξανθρωπίζεται ο πρόσφυγας, αποκτά υπόσταση. Άρα, τα πορτρέτα αποτελούν με τον τρόπο τους, ένα εργαλείο αφήγησης της ιστορίας τους, πέρα από τα τον γραπτό και προφορικό λόγο της έκθεσης.

Όπως αναφέρει η Μαρίνα Τσέκου, οι συμμετέχοντες επέλεξαν το περιβάλλον, στο οποίο θα φωτογραφηθούν. Πολλοί από αυτούς ήθελαν να φωτογραφηθούν στο χώρο τους, άνοιξαν λοιπόν τα σπίτια τους για τους διοργανωτές, θέλοντας να ανταποδώσουν την φιλοξενία που τους πρόσφεραν. Μέσα στα σπίτια τους μπορούσαν να νιώσουν άνετα και να δείξουν στο κοινό, το περιβάλλον που πλέον ζουν, το οποίο καθρεπτίζει την προσωπικότητά τους. Άλλοι από τους συμμετέχοντες επέλεξαν εξωτερικούς χώρους της πόλης, που θα πλαισιώναν όμορφα το πορτρέτο τους. Άλλοι ήθελαν να δείξουν στο κοινό την αγάπη τους για κάποια ασχολία ή χόμπι, γι' αυτό ο Amin φωτογραφήθηκε με τη κιθάρα του και ο Mahdi με γάντια του μποξ (Εικ. 102).

Εικ. 102 Φωτογραφικό πορτρέτο του Mahdi

© <https://www.faceforward.gr/prosopa-istories/mahdi/>

Όντως, το αποτέλεσμα είναι καθηλωτικό. Οι πρόσφυγες κοιτούν τον φακό και το βλέμμα τους μαγνητίζει τον θεατή. Τα χαρακτηριστικά τους και η μοναδικότητα τους εμπλουτίζουν την σύγχρονη φυσιογνωμία της κοινωνίας, σαν ένα μωσαϊκό με διαφορετικές και πολύχρωμες ψηφίδες. Έχοντας κάποιους από αυτούς φωτογραφηθεί στο αστικό τοπίο της Αθήνας, συμπληρώνουν την πολυπολιτισμική οπτική που έχει πλέον η πόλη. Αποτελούν κομμάτι της.

III. Έκθεση

Η ομότιπλη έκθεση του προγράμματος διήρκησε περίπου τρεις μήνες από τις 22 Νοεμβρίου 2017 έως και τις 18 Φεβρουαρίου 2018. Σε έναν ειδικά διαμορφωμένο χώρο του ΕΜΣΤ φιλοξενήθηκαν τα φωτογραφικά πορτρέτα των προσφύγων συνοδευόμενα από τις ηχογραφημένες προσωπικές τους αφηγήσεις (**Εικ. 103**). Ο χώρος είναι σχεδόν άδειος και λευκός, με τα μεγάλα πορτρέτα των προσφύγων να δεσπόζουν στο χώρο, να του δίνουν χρώμα, τραβώντας όλη την προσοχή του επισκέπτη σε αυτά. Διπλά από τα πορτρέτα βρίσκονται ακουστικά μέσω των οποίων το κοινό μπορεί να ακούσει τις προσωπικές αφηγήσεις. Τα κείμενα των προσωπικών τους ιστοριών ήταν αποτέλεσμα των εργαστηρίων αφήγησης. Οι ηχογραφημένες συζητήσεις επεξεργάστηκαν και ενωθήκαν διαφορετικά κομμάτια με σκοπό να δημιουργήσουν ένα ενιαίο κείμενο αφήγησης για τον κάθε συμμετέχοντα. Φυσικά, τα τελικά κείμενα των αφηγήσεων τα έλεγξαν και ενέκριναν οι συμμετέχοντες πριν παρουσιαστούν στην έκθεση, αναφέρει η Μαρίνα Τσέκου.

Εικ. 103 Έκθεση Face Forward...into my home
© <https://www.faceforward.gr/tupos/>

Τα έργα τέχνης της συλλογής του ΕΜΣΤ που χρησιμοποιήθηκαν ως αφορμή για να ξεδιπλωθούν οι μνήμες και οι σκέψεις των προσφύγων παρουσιάζονται στην έκθεση με ηλεκτρονική μορφή. Επιπλέον, εκτέθηκε ένα βίντεο με στιγμιότυπα από όλη την εξέλιξη του προγράμματος, ώστε το κοινό να αντιληφθεί ευκολότερα την διαδικασία που οδήγησε στη δημιουργία της έκθεσης. Στους επισκέπτες παρέχονταν δωρεάν ο κατάλογος της έκθεσης με τα κείμενα των συντελεστών, τα πορτρέτα και τις προσωπικές ιστορίες των προσφύγων σε δίγλωσση έκδοση, στην ελληνική και αγγλική γλώσσα.

Στα πλαίσια της έκθεσης έγιναν πολλά εκπαιδευτικά προγράμματα για διαφορετικές ομάδες κοινού. Συμμετείχαν παιδιά Δημοτικού μέχρι και άτομα της τρίτης ηλικίας. Κάθε ηλικία προσεγγίζονταν διαφορετικά, οι μικρότερες με κατασκευές εμπνευσμένες από τις προσωπικές αφηγήσεις των προσφύγων, οι μεγαλύτερες κυρίως μέσω συζητήσεων και βιωματικών εργαστηρίων με τα ίδια έργα τέχνης. Πολύ σημαντική είναι η συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα παιδιών, εφήβων και ενηλίκων προσφύγων ως μέλη Μη Κερδοσκοπικών Οργανώσεων και Δομών Φιλοξενίας Προσφύγων (Εικ. 104).

Εικ. 104 Επίσκεψη ομάδας προσφύγων από το Αφγανιστάν του Φιλανθρωπικού Σωματίου Caritas Hellas

© <https://www.faceforward.gr/%ce%b5%cf%80%ce%af%cf%83%ce%ba%ce%b5%cf%88%ce%b7-%ce%bf%ce%bc%ce%ac%ce%b4%ce%b1%cf%82-%cf%80%cf%81%ce%bf%cf%83%cf%86%cf%8d%ce%b3%cf%89%ce%bd-%cf%84%ce%bf%cf%85-%cf%86%ce%b9%ce%bb%ce%b1%ce%bd%ce%b8/>

Η επιμελήτρια Μαρίνα Τσέκου επισημαίνει ότι εκτός από εκπαιδευτικά προγράμματα, από το μουσείο οργανώθηκαν κάποιες συναντήσεις του κοινού με τους συμμετέχοντες του προγράμματος. Αυτή η δράση ονομάστηκε Face Forward Meetings ...στο ΕΜΣΤ. Το κοινό είχε την ευκαιρία συγκεκριμένες ημερομηνίες και ώρες να συνομιλήσει με τα ίδια τα πρόσωπα της έκθεσης. Οι πρόσφυγες μπροστά από τα πορτρέτα τους μιλούν με το κοινό για την εμπειρία τους στο πρόγραμμα και για τις μνήμες που αυτό ξύπνησε. Με αυτόν τον τρόπο οι επισκέπτες και οι πρόσφυγες αλληλοεπίδρασαν πραγματικά αναπτύσσοντας ισχυρότερες σχέσεις μεταξύ τους.

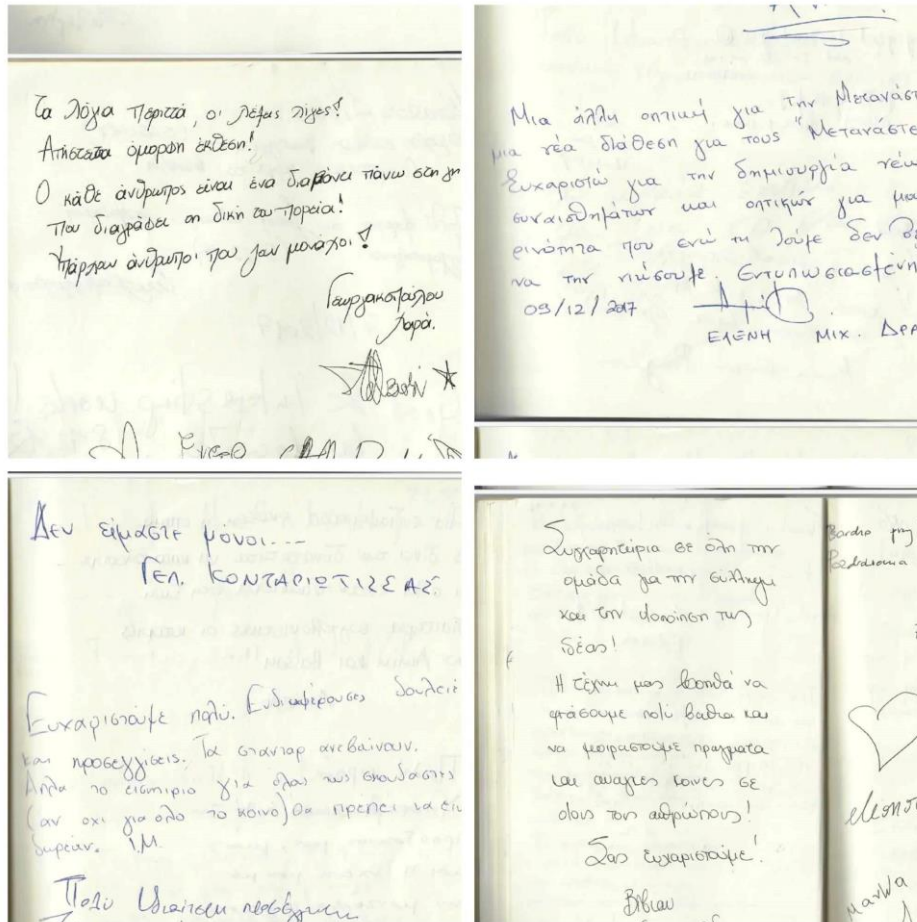
Σχολιασμός του προγράμματος

Σκοπός του προγράμματος, σύμφωνα με την επιμελήτρια Μαρίνα Τσέκου, είναι να αφήσουν τους ίδιους τους πρόσφυγες να συστηθούν στο κοινό. Πώς θέλουν να συστηθούν; Τι θέλουν να μοιραστούν; Δεν επιθυμούσαν να αποτελέσουν άλλη μία έκθεση για το σύγχρονο προσφυγικό πρόβλημα. Μία αφορμή, για την υιοθέτηση αυτή της προσέγγισης αποτέλεσαν, όπως μοιράζεται η επιμελήτρια, οι υπόλοιπες εκθέσεις που απεικόνισαν τους πρόσφυγες, οι οποίες είχαν ως επίκεντρο το τραύμα και μόνο αυτό. Η φωνή και τα πρόσωπα των ίδιων των προσφύγων συνήθως βρίσκονταν στην αφάνεια. Αυτό δεν υπονομεύει, επισημαίνει η Μαρίνα Τσέκου, την προβολή του τραύματος, το πρόγραμμα δεν στοχεύει στην ωραιοποίηση της κατάστασης, αλλά επιθυμεί να αναδείξει και άλλες πτυχές. Το πρόγραμμα Face Forward τοποθετεί στο προσκήνιο τους ίδιους τους πρόσφυγες και μόνο αυτούς, χωρίς μεσάζοντες. Ο μόνος μεσάζοντας στην περίπτωση αυτή είναι η τέχνη, οι προσφυγές προσεγγίστηκαν αμιγώς μέσω αυτής, η οποία τους οδήγησε να κάνουν βαθιά ανασκόπηση και εν τέλει να μοιραστούν με τους υπόλοιπους τις εμπειρίες τους.

Ο χαρακτήρας της έκθεσης είναι πολύ υποκειμενικός, δεν προσεγγίζει το φαινόμενο πιο αντικειμενικά, δείχνοντας τα ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια στα οποία αυτοί οι άνθρωποι έζησαν και ζουν. Αλλά περιορίζεται στα συναισθήματα και τις σκέψεις των συμμετεχόντων πάνω σε αυτά τα πλαίσια. Αυτό ίσως δυσκολεύει το κοινό να κατανοήσει πλήρως τις ιστορίες των προσφύγων. Επίσης, ενώ θα μπορούσε να αποτελέσει μία αφορμή για να γίνουν αναφορές για την διαχρονικότητα του φαινομένου στην Ελλάδα, η έκθεση δεν έχε αυτή την διάθεση. Η Μαρίνα Τσέκου απαντά ότι μόνο κατά την διάρκεια των συναντήσεων αν ρωτούσαν κάτι για το προσφυγικό παρελθόν της Ελλάδας γινόταν μία μικρή συζήτηση με τους συμμετέχοντες.

Εν πάση περιπτώσει, η έκθεση κατάφερε να ανοίξει διόδους επικοινωνίας μεταξύ των προσφύγων με τον ντόπιο πληθυσμό. Μοιράζοντας τις αναμνήσεις από την πατρίδα τους, την οικογένεια τους, αλλά και τα σχέδια για τα μέλλον, το κοινό τους αντιλαμβάνεται ως ένα με αυτούς με τις ίδιες ανάγκες και όνειρα. Φεύγει από πάνω τους η ταμπέλα του πρόσφυγα που είναι συνονόματη με αυτή της απελπισίας και του τρόμου. Ο κάθε επισκέπτης μπορεί να δει τον εαυτό του σε κάποιες αναμνήσεις ή καταστάσεις που περιγράφει κάποιος συμμετέχοντας. Είναι ένας πετυχημένος τρόπος να καλλιεργηθεί στο κοινό η ενσυναίσθηση για τον ξεριζωμένο. Τα σχόλια που έχουν αφήσει οι επισκέπτες στο βιβλίο επισκεπτών αναδεικνύουν το πόσο πολύ τους άγγιξε αυτή η έκθεση, χωρίς τάση για λύπηση προς τους ανθρώπους αυτούς. Πολλοί μιλούν για τον ιδιαίτερο τρόπο που αναδεικνύεται ένα σύγχρονο «πρόβλημα» που συνηθίζεται να προβάλλεται στα μουσεία. Εξίσου πολλά είναι τα μηνύματα αγάπης προς την διαφορετικότητα (**Εικ. 105**).

Εικ. 105 Σχόλια επισκεπτών
 © <https://www.faceforward.gr/vivlio-episkepton/>

Παρά την περιοδικότητά της, χάρη της αυτόνομης ιστοσελίδας που έχει δημιουργηθεί, η έκθεση αποκτά ένα μόνιμο χαρακτήρα. Εκτός από τα πορτρέτα και τις προσωπικές αφηγήσεις υπάρχουν πληροφορίες για τα διαφορετικά στάδια, τις οργανωμένες επισκέψεις και προγράμματα. Υπάρχει ξεχωριστή σελίδα για την κάλυψη της έκθεσης από τον τύπο και το βιβλίο επισκεπτών, τεκμηριώνοντας την έκθεση ώστε να μην χαθεί όλη αυτή η προσπάθεια μέσα στην περιοδικότητά της.

Τέλος, πολύ σημαντικό να σημειωθεί ότι η έκθεση περιόδευσε και σε άλλες περιφέρειες της Ελλάδας, όπου προστέθηκαν ιστορίες προσφύγων. Συγκεκριμένα πήγε στην Κρήτη, όπου ενσωμάτωσε άλλες τέσσερις ιστορίες και στη Θεσσαλονίκη που πρόσθεσε άλλες δύο. Δημιούργησε με κάποιον τρόπο ένα δίκτυο επαφής των προσφύγων στην χώρα.

Κεφάλαιο 5 – Συμπεράσματα από τις μελέτες περίπτωσης

Οι εκθέσεις θα συγκριθούν βάσει διαφορετικών κριτηρίων, όπως είναι η πλαισίωση που έχει χρησιμοποιηθεί, οι πτυχές των προσφύγων που παρουσιάζονται και πως αναπαριστώνται από τις εκθέσεις, τα ερμηνευτικά μέσα που χρησιμοποιήθηκαν και τον τρόπο που διαχειρίστηκαν η τραυματική μνήμη. Αρχικά, θα «αντιπαρατεθούν» οι εκθέσεις που αφορούν το προσφυγικό πρόβλημα του 1922 και έπειτα θα σχολιαστούν σε σχέση με την έκθεση Face Forward που αφορά το σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα και ακολουθεί μια πιο προσωπική επαφή με τους ίδιους τους πρόσφυγες.

Συμπεράσματα για τις εκθέσεις που αφορούν την Μικρασιατική Καταστροφή

Όλες οι εκθέσεις για την Μικρασιατική Καταστροφή και για το προσφυγικό ζήτημα του 1922, επιθυμούν να πλαισιώσουν χρονικά με τα σημαντικότερα γεγονότα τους μικρασιάτες πρόσφυγες. Αυτό το επιχειρούν και οι τρεις περιπτώσεις μέσω της παρουσίασης χρονολογίων. Βέβαια, η ύπαρξη χρονολογίου στην έκθεση δεν καθιστά αυτόματα κατανοητό το κλίμα που διαδραματίζονται τα γεγονότα. Πολύ χρήσιμα είναι τα βίντεο από ντοκιμαντέρ και αρχαικό υλικό, που αναδεικνύουν πιο γλαφυρά τις συνθήκες της εποχής, όπως γίνεται στην περίπτωση του Μουσείου Μικρασιατικού Ελληνισμού αλλά και στην προβολή βίντεο της έκθεσης «Βήματα Βαριά». Στην τελευταία περίπτωση μάλιστα, η πλαισίωση γίνεται ακόμα πιο ολοκληρωμένη με την ενσωμάτωση λογοτεχνικών αποσπασμάτων που περιγράφουν αυτά ακριβώς τα γεγονότα.

Οι πτυχές των προσφύγων που προβάλλονται στο Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού είναι πολλαπλές. Οι Μικρασιάτες παρουσιάζονται ως κάτοικοι της Μικράς Ασίας, ως πρόσφυγες αλλά και ως άνθρωποι που παρά τις δυσκολίες τα κατάφεραν στο νέο τόπο. Ο χώρος της έκθεσης ήταν επαρκής για να αναπτυχθούν όλες οι πτυχές των προσφύγων, με την παρουσίαση αντικειμένων και προφορικών μαρτυριών. Το ίδιο είναι πιο δύσκολο να συμβεί στην περίπτωση του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού, που ο χώρος είναι μικρότερος και δεν μπορούν να παρουσιαστούν πιο αναλυτικά οι διαφορετικές πτυχές των Μικρασιατών προσφύγων. Έμφαση δίνεται στο παρελθόν του ελληνισμού της Μικράς Ασίας, ίσως γιατί το Μουσείο είναι καθαρά προϊόν του προσφυγικού συλλόγου Αιγάλεω και έχουν ως κύριο στόχο την διατήρηση της μνήμης του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Η αναφορά για την Καταστροφή είναι κυρίως κειμενική, μέσα από το χρονολόγιο και τα δύο επεξηγηματικά κείμενα «Όλα τ' αφήσαμε... και φύγαμε» και «Η μεγάλη έξοδος». Το ίδιο συμβαίνει και με την αναπαράσταση της εγκατάστασης στην Ελλάδα, που γίνεται κυρίως μέσα από την «ανάγνωση» των αντικειμένων και των εγγράφων. Όσον αφορά, την ολοκληρωμένη αντιπροσώπηση του μικρασιατικού προσφυγικού πολιτισμού από το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού και το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού, είναι ελλιπής. Στις εκθέσεις κυριαρχούν αντικείμενα που αναδεικνύουν τον πλούτο και την ευρωστία των μικρασιατικών πόλεων. Λίγος λόγος γίνεται για τους Μικρασιάτες των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων, που δεν είχαν πρόσβαση όλοι στην εκπαίδευση, αλλά αναγκάζονταν ακόμα και οι γυναίκες να εργαστούν σκληρά, σε μία εποχή που δεν ήταν αυτό κοινώς αποδεκτό. Ελάχιστες αναφορές για αυτή την πλευρά του ελληνισμού, γίνονται σε κείμενα που θίγουν τις διαφορές, μεταξύ των πόλεων των παραλίων και της ενδοχώρας στο Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού και για τις συνθήκες των πιο ευκατάστατων στο Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού. Από την άλλη πλευρά, η έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» αντιμετωπίζει το τραύμα της Μικρασιατικής Καταστροφής τελείως διαφορετικά. Εδώ, κυριαρχούν οι μαρτυρίες δύο στρατιωτών αιχμαλώτων, οι οποίες μέσω του συνόλου των ερμηνευτικών μέσων, ανασυνθέτουν την σκληρή πραγματικότητα που βίωσαν και οι Μικρασιάτες. Η έκθεση εστιάζει στα

τραυματικά γεγονότα κυρίως και όχι στις ζωές των Μικρασιατών πριν την Καταστροφή. Δίνει βάρος στη συναισθηματική διασύνδεση του επισκέπτη με τον αιχμάλωτο και τον πρόσφυγα, καθώς η έκθεση απευθύνεται κυρίως σε ένα κοινό που δεν έχει μικρασιατικές ρίζες αλλά σε ένα κοινό, οι πρόγονοι του οποίου είδαν την Καταστροφή με τα μάτια τους. Η καθαρή προσφυγική οπτική παρουσιάζεται μέσω της προβολής με την συνέντευξη της Διδώς Σωτηρίου, που διηγείται από πλευρά της, ως Μικρασιάτισσα, τα γεγονότα της Καταστροφής.

Εκτός από τις προβολές που είχε η περιοδική έκθεση του Μουσείου Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, συμπεριέλαβε και άλλα ερμηνευτικά μέσα που βοηθούν τον επισκέπτη να κατανοήσει καλύτερα την έκθεση. Τα κείμενα αλλά, κυρίως, τα καλλιτεχνικά έργα αποτελούν ένα πιο προσωπικό μέσο ερμηνείας της έκθεσης, αφήνοντας τον επισκέπτη να ερμηνεύσει βάσει τον δικό του κόσμο τα συναισθήματα των «θυμάτων» της Μικρασιατικής Καταστροφής. Εδώ, σε αντίθεση με τις περισσότερες εκθέσεις για την Μικρασιατική Καταστροφή και τον Μικρασιατικό Ελληνισμό, πρωταγωνιστικό ρόλο έχουν οι προσωπικές ιστορίες που συνοδεύονται και από τα τεκμήρια, χωρίς να μειώνεται η αξία τους καθώς είναι τα αντικείμενα που «τεκμηριώνουν» τις αφηγήσεις. Στο Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού επιχειρείται μία ισορροπία μεταξύ των ερμηνευτικών μέσων, υπάρχουν τα κείμενα, το φωτογραφικό υλικό και οι προφορικές μαρτυρίες, σε μορφή βίντεο συνεντεύξεων και σε κάποια λίγα παραδείγματα σε μορφή κείμενου. Τα κείμενα κατατοπίζουν τον επισκέπτη σε κάθε θεματική και οι κειμενολεζάντες προσθέτουν κάποιες λεπτομέρειες για τα αντικείμενα που εκτίθενται. Το φωτογραφικό υλικό καθιστά τον κόσμο εκείνης της εποχής ευκολότερα αντιληπτό. Οι φωτογραφίες από τις πόλεις και τους ανθρώπους ολοκληρώνουν την αντίληψη του κοινού για τον μικρασιατικό ελληνισμό. Η ενσωμάτωση στην έκθεση συνεντεύξεων Μικρασιατισσών γιαγιάδων, που εξιστορούν τις έμπειρες τους μέσα από τα αντικείμενα, τα οποία έχουν προσφέρει στο Μουσείο, αποτελεί μία μοναδική πηγή πληροφοριών για την ζωή και την καταστροφή της Μικράς Ασίας αλλά εστιάζοντας στον ανθρώπινο παράγοντα. Το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού, ως ερμηνευτικά μέσα χρησιμοποιεί τον γραπτό λόγο των πληροφοριακών κειμένων και λεζάντων της έκθεσης. Δεν υπάρχει το φωτογραφικό υλικό που μπορεί να πλαισιώσει τα αντικείμενα, αλλά υπάρχει επαρκές φωτογραφικό υλικό που είναι αφιερωμένο στους ανθρώπους, όπως είναι τα φωτογραφικά πορτρέτα. Πίσω από κάθε πορτρέτο υπάρχει και μία ιστορία που χρειάζεται κάτι παραπάνω, για να μπορέσει να γίνει αντιληπτή από τον επισκέπτη. Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντικό να τονιστεί, ότι το Μουσείο είναι επισκέψιμο μέσω ραντεβού, κατά την διάρκεια της επίσκεψης, λοιπόν, γίνεται ξενάγηση και αφήγηση των ιστοριών αυτών που δεν υπάρχουν στο φυσικό χώρο της έκθεσης.

Ως προς την αναπαράσταση της προσφυγικής εμπειρίας οι τρεις εκθέσεις διαφέρουν μεταξύ τους. Το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού, παρά τον τίτλο του που τονίζει το ελληνικό στοιχείο της Μικράς Ασίας ακολουθεί μια πιο σφαιρική προσέγγιση του πρόσφυγα και παρουσιάζει στο κοινό στιγμές από τις συνθήκες που ζούσε στη πατρίδα του, τον ξεριζωμό και την εγκατάσταση στη νέα πατρίδα. Στην έκθεση υπάρχουν και οι τρεις ενότητες, με σαφώς μεγαλύτερη έκταση αυτής που σχετίζεται με την ζωή στη Μικρά Ασία, όμως αναπαριστά με την χρήση προφορικών μαρτυριών και αντικείμενων την ώρα της Καταστροφής. Παρουσιάζοντας την ωμή πραγματικότητα μέσα από λόγια των ανθρώπων που την έχουν βιώσει δεν την ωραιοποιεί αλλά προσφέρει στον επισκέπτη την ευκαιρία να γίνει ακροατής γεγονότων που συνήθως δεν ακούγονται στο δημόσιο λόγο. Με την ενότητα της εγκατάστασης στην Ελλάδα, το Μουσείο αναδεικνύει την προσπάθεια και την θέληση των προσφύγων να δημιουργήσουν από την αρχή κοινότητες. Η αντιμετώπιση που είχαν από τους ντόπιους, όμως, δεν προβάλλεται επαρκώς, αν και η ύπαρξη ή η απουσία «αποδοχής» αποτελεί σημαντικό χαρακτηριστικό της προσφυγικής ταυτότητας. Η έκθεση, βέβαια, κλείνει με την παρουσίαση ορισμών διάφορων σχετικών όρων με το προσφυγικό ζήτημα

και με φωτογραφικό υλικό και βίντεο από τα σύγχρονα κέντρα υποδοχής προσφύγων. Καταφέρνει, με αυτό τον τρόπο, να προετοιμάσει το έδαφος για να καλλιεργηθεί μια πρώτη μορφή ενσυναίσθησης στον επισκέπτη, κάνοντας τον να κατανοήσει ότι πρόσφυγες υπάρχουν σε όλες τις εποχές και τις εθνικότητες, και ότι αύριο μπορεί να είναι ο ίδιος στην θέση τους.

Όπως ειπώθηκε παραπάνω, η έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» υιοθετεί μία πιο συναισθηματική προσέγγιση ως προς την αναπαράσταση της προσφυγικής εμπειρίας, μέσω των φωτογραφικών έργων και της καλλιτεχνικής εγκατάστασης με τις ράγες του τρένου δίπλα στους μπόγους. Αν και το κεντρικό αφήγημα της έκθεσης είναι η αιχμαλωσία μετά την Μικρασιατική Εκστρατεία, μέσω των λίγων εκθεμάτων που είναι αφιερωμένα στο Μικρασιάτη πρόσφυγα, η έκθεση καταφέρνει να αποδώσει το συναίσθημα του ξεριζωμού. Η έκθεση χρησιμοποιεί σκηνογραφικά μέσα δημιουργώντας ένα περιβάλλον έντονα φορτισμένο. Η ηχητική υπόκρουση με τις φωνές και τα κλάματα μωρών δημιουργεί ένα άβολο συναίσθημα στον επισκέπτη και τον τοποθετεί νοερά σε έναν σιδηροδρομικό σταθμό πλημμυρισμένο με κόσμο που προσπαθεί να διαφύγει. Η εγκατάσταση αυτή μπορεί να θεωρηθεί θεατρικό μέσο που διευκολύνει την ενσυναίσθηση του κοινού προς τους πρόσφυγες, καθώς δεν αναπαριστώνται συγκεκριμένα πρόσωπα και ιστορίες, αρά ο επισκέπτης μπορεί να τοποθετήσει ευκολότερα τον εαυτό του, μέσα σε αυτήν την κατάσταση και να ταυτιστεί με τον ξεριζωμένο. Το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού, από την άλλη, δεν επικεντρώνεται στην αφήγηση της προσφυγικής εμπειρίας, αλλά αντιμετωπίζει τους Μικρασιάτες πρόσφυγες ως ανθρώπους που μετέφεραν τις κοινότητες, τις συνήθειες και την κουλτούρα τους στην Ελλάδα. Ιστορίες και εκθέματα που ενσωματώνουν δύσκολες εμπειρίες των προσφύγων είναι ελάχιστα στην έκθεσή του. Αποφεύγει να αναπαραστήσει εις βάθος την τραυματική περίοδο του ξεριζωμού, επιθυμώντας, ίσως, να «μετατοπίσει» το επίκεντρο της έκθεσης από τον πόνο στην ελπίδα.

Το τραύμα, λοιπόν, στο Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού δεν προβάλλεται, παρά μόνο στα σχετικά με την έξοδο κείμενα, όπου και πάλι γίνεται απλά μία ιστορική αναφορά, απουσιάζοντας η ανθρώπινη οπτική ενός τόσο τραγικού γεγονότος, μένοντας μόνο οι αριθμοί. Ενώ στο Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού, το τραύμα αναπαρίσταται μέσω τους προφορικών μαρτυριών και των αντικειμένων που βρίσκονται στην έκθεση, όπως είναι η πετσέτα με την οποία η Λυγερή Κούρτη τύλιξε το τραύμα που της προξένησε μία σφαίρα κατά των διωγμό. Αναδεικνύονται οι αφηγήσεις τραύματος μέσα από τα αντικείμενα, μετατρέποντας τα από εκθέματα σε βιωμένα αντικείμενα στενά συνδεδεμένα με την ανθρώπινη φύση. Ο επισκέπτης, λοιπόν, αντιλαμβάνεται καλύτερα την θέση στην οποία βρέθηκαν και τις καταστάσεις που είχαν να αντιμετωπίσουν οι Μικρασιάτες. Στην έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22», το τραύμα του πολέμου και της προσφυγιάς γίνεται διαχειρίσιμο μέσα από τις προσωπικές αφηγήσεις των δύο αιχμαλώτων. Δεν δίνεται βάρος στο τραύμα αυτό καθαυτό, έχοντας την πρόκληση συγκίνησης ως αυτοσκοπό, αλλά μέσα από τις προσωπικές ιστορίες και την πιο προσωπική σύνδεση των συντελεστών της έκθεσης με τα πρόσωπα της αφήγησης, η μνήμη του τραύματος γίνεται περισσότερο αισθητή στον επισκέπτη. Καθώς οι ιστορίες των αιχμαλώτων αυτών πέρασαν από γενιά σε γενιά για να μην ξεχαστεί από κανέναν τι τους συνέβη.

Συμπεράσματα που αφορούν την έκθεση «Face Forward...into my home»

Η έκθεση «Face Forward...into my home» αφήνει ελεύθερους τους ίδιους τους πρόσφυγες να αναδείξουν ό,τι πτυχές της ιστορίας τους θέλουν στο κοινό της έκθεσης. Αρκετοί αφηγήθηκαν το παρελθόν τους στην πατρίδα τους, άλλοι επιλέγουν να θυμούνται τα καλά, άλλοι τα αρνητικά στοιχεία. Οι περισσότεροι μοιράστηκαν μεταξύ τους και με το κοινό τα όνειρα για το μέλλον. Όμως, μέσα από τις αφηγήσεις τους

δεν δίνεται οι συνολική εικόνα της σύγχρονης πρόσφυγας. Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο, το οποίο τους ανάγκασε να εγκαταλείψουν την χώρα τους αλλά και τις δυσκολίες που συνάντησαν στην Ελλάδα δεν παρουσιάζονται από την έκθεση. Η τοποθέτηση των ιστοριών στα γεγονότα που τις προκάλεσαν είναι απαραίτητη για την βαθύτερη κατανόηση τους, ακόμα για τα πλαίσια ενός μουσείου τέχνης. Η μη ύπαρξη πλαισίου θίγεται μάλιστα πολύ έντονα και από ένα σχόλιο στο βιβλίο επισκεπτών, που αναφέρει ότι θα ήταν χρήσιμο στην έκθεση να αναφέρεται «ο χρόνος της πληγής» που θα βοηθούσε το κοινό να καταλάβει τις βαθύτερες ψυχικές και σωματικές συνέπειες μιας τραυματικής κατάστασης.

Η προσέγγιση των προσφύγων έγινε αμιγώς μέσα από την τέχνη. Η τέχνη έχει την ιδιότητα να ξυπνάει μνήμες και συναισθήματα που έχει κρυμμένα μέσα του ο άνθρωπος. Αποτελεί ένα εύστοχο μέσο για την ανάκληση αναμνήσεων ειδικά όταν πρόκειται για τραυματικές εμπειρίες που δύσκολα τις μοιράζεται αυτός που τις έχει βιώσει. Χρησιμοποιώντας αυτή την μέθοδο, η έκθεση κατάφερε να ξεκλειδώσει τους συμμετέχοντες ώστε να εκφράσουν τις ιστορίες τους, χωρίς να είναι κατευθυνόμενες από τους διοργανωτές. Με αυτό τον τρόπο, η έκθεση δεν υπηρέτησε τους δικούς τους σκοπούς και εν τελεί δεν διαμορφώθηκε στα μέτρα των διοργανωτών, όπως γίνεται συνήθως στις περισσότερες εκθέσεις. Βέβαια, έγινε μία επιμέλεια των συζητήσεων για να δημιουργηθούν τα τελικά κείμενα, τα οποία, όμως, εγκρίθηκαν από τους συμμετέχοντες. Αυτή η προσέγγιση είναι διαφορετική από εκείνες που χρησιμοποιήθηκαν στο Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού και στο Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού, που την αφήγηση την δημιούργησαν εξ ολοκλήρου οι επιμελητές με βάση τα αντικείμενα και τις μαρτυρίες. Σε αυτές τις εκθέσεις ο επισκέπτης ακολουθεί μια αφήγηση που δημιουργήθηκε εκ των υστέρων και όχι από τους ίδιους τους πρόσφυγες, αλλά και σε αυτή την περίπτωση οι προφορικές μαρτυρίες υποδεικνυαν με έναν έμμεσο τρόπο την αφήγηση. Στην έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22», όπως και στην περίπτωση του «Face Forward...into my home», οι μαρτυρίες συνοδευόμενες από τα τεκμήρια αποτελούσαν το επίκεντρο της αφήγησης. Επίσης, τα φωτογραφικά πορτρέτα των προσφύγων εξανθρωπίζουν της ιστορίες τους, όπως ακριβώς γίνεται και στην περίπτωση του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού, με τον τοίχο με τις φωτογραφίες των Μικρασιατών. Και στις δύο περιπτώσεις η έκθεση γίνεται πιο ανθρωποκεντρική, υποδηλώνοντας ότι πίσω από τις ιστορίες και τα αντικείμενα αντίστοιχα υπάρχουν πραγματικοί άνθρωποι, οι οποίοι τα βίωσαν όλα αυτά που παρουσιάζονται.

Το πρόγραμμα ήθελε να αντιμετωπίσει τους πρόσφυγες συμμετέχοντες, ως πολίτες, με σκοπό να τοποθετηθούν πάνω σε ζητήματα που απασχολούν την επικαιρότητα. Δεν επιθυμούσαν να επικεντρωθούν στο τραύμα. Όμως, μέσα από τα εργαστήρια και τις συζητήσεις, οι μνήμες των συμμετεχόντων ξύπνησαν και οι τραυματικές αναμνήσεις βγήκαν στην επιφάνεια. Αν και το πρόγραμμα είχε βασικό στόχο «να καταστήσει τους συμμετέχοντες πρόσφυγες ενεργούς συμμετόχους στον διάλογο πάνω σε θέματα που απασχολούν κάθε σύγχρονο πολίτη, κάθε άνθρωπο¹⁷», η τραυματική μνήμη αλλά και η κατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, δεν γινόταν να μην πρωταγωνιστήσει στα κείμενα – αφηγήσεις των συμμετεχόντων.

Γενικά, αν και αποφεύγεται η ανάδειξη του τραύματος και επιχειρείται μία διαφορετική προσέγγιση από τις συνηθισμένες, ο πρόσφυγας έχει ενσωματωμένο στην ταυτότητα του, την ιδιότητα του ξεριζωμένου και μάλιστα είναι αυτή, που τον καθιστά διαφορετικό και πιο ευάλωτο από τους υπόλοιπους πολίτες. Άρα, είναι πάντα απαραίτητη η αναφορά σε θέματα δύσκολης μετακίνησης και εγκατάστασης, καθώς η

---

¹⁷ Από το κείμενο της επιμελήτριας Μαρίνας Τσέκου:
<https://www.faceforward.gr/keimena-epimeliton/>

ομαλή ένταξη που παρουσιάζεται κυρίως από την έκθεση δεν αντιπροσωπεύει μεγάλο κομμάτι του προσφυγικού πληθυσμού.

Κεφάλαιο 6 - Καλές πρακτικές προσέγγισης και παρουσίασης προσφυγικών ιστοριών

Οι εκθέσεις και τα μουσεία που μελετήθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια έχουν ακολουθήσει παραδοσιακές, αλλά και πιο σύγχρονες μουσειολογικές προσεγγίσεις, ειδικά οι περιοδικές εκθέσεις είναι πιο ελεύθερες να υιοθετήσουν πρωτότυπους τρόπους προσέγγισης και παρουσίασης προσφυγικών και τραυματικών ιστοριών. Η έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» και το πρόγραμμα «Face Forward...into my home» αξιοποίησαν την τέχνη για να παρουσιάσουν και να προσεγγίσουν αντίστοιχα τη τραυματική μνήμη. Η τέχνη μπορεί να υπάρξει εκφραστικό μέσο με κάθε τρόπο για τις ευάλωτες ομάδες, που η φωνή τους συνήθως αποσιωπάται ή αγνοείται από τα κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης. Επιπλέον, δίνει θάρρος και εφόδια στους πρόσφυγες, όπως η αίσθηση του «ανήκειν» στη κοινωνία. Η καλλιτεχνική έκφραση των απογόνων προσφύγων ή άλλων ευάλωτων προσώπων, όπως έγινε στην έκθεση του Μουσείου Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού, προσφέρει σύγχρονη οπτική στην αντιμετώπιση του τραύματος, καθώς η τέχνη πάντα εμπνέεται από δραματικές ιστορίες (Jeffers 2010: 112). Η έκθεση «Face Forward...into my home» θα μπορούσε να αξιοποιήσει την τέχνη και στο πεδίο της παρουσίασης μέσω καλλιτεχνικών δρώμενων από καλλιτέχνες πρόσφυγες και μετανάστες που δρουν στην Ελλάδα.

Η πλαisiώση των ιστοριών είναι απολύτως απαραίτητη ειδικά σε θέματα που σχετίζονται άμεσα με τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες διαφορετικών χωρών και περιόδων. Στο Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού η ιστορική αλλά και η κοινωνική πλαisiώση μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιτελεστική, δηλαδή δεν προσδίδει κάποιο παραπάνω βάθος στην κατανόηση των εκθεμάτων. Η χρήση ιστορικών ντοκουμέντων, όπως προβολές αποσπασμάτων από ντοκιμαντέρ που πραγματεύονται θέματα της Μικρασιατικής Εκστρατείας ή της ζωής στη Μικρά Ασία θα πρόσθεταν περισσότερη ζωντάνια και καλύτερη πλαisiώση στην έκθεση. Εκτός από τις κειμενικές πληροφορίες θα μπορούσαν να υπάρχουν QR Codes, για εξοικονόμηση χώρου, που θα οδηγούσαν όποιον τα σκάνανε σε αυτά τα βίντεο. Με αυτόν τον τρόπο το μουσείο, αποδίδει σεβασμό στην ιστορία κάθε περιόδου και λάου. Μία από τις αξίες που η ερευνά «European Cultural Values» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έδειξε ότι οι Ευρωπαίοι έχουν χαμηλά στην κατάταξη ως προς την σημαντικότητά της (Μούλιου 2014: 83). Επίσης, στην έκθεση «Face Forward...into my home» θα μπορούσε να υπάρχει φωτογραφικό υλικό με σύντομα κείμενα από την κατάσταση των χώρων προέλευσης των προσφύγων ή καλλιτεχνικά έργα που σκιαγραφούν ζητήματα από εκείνες τις χώρες, δημιουργήματα καλλιτεχνών συμπατριωτών των συμμετεχόντων ή οποιασδήποτε εθνικότητας. Η απλοϊκή προσέγγιση, κατά την οποία δεν γίνεται αναφορά στην χώρα προέλευσης, η οποία ακολουθείται από πολλές εκθέσεις που πραγματεύονται τέτοια θέματα, δεν προσφέρει τα κατάλληλα ερεθίσματα για να χτισθεί η απαραίτητη ενσυναίσθηση των επισκεπτών (Goodnow 2008: 31). Το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού θα μπορούσε να αξιοποιήσει τις νέες τεχνολογίες για να αναδείξει τα αντικείμενα που κρύβει στην αποθήκη του. Με την ψηφιοποίηση ολόκληρης της συλλογής και με την δημιουργία μίας εύχρηστης ιστοσελίδας, θα είχε την δυνατότητα να αφηγηθεί επιπλέον ιστορίες και οπτικές του Μικρασιάτη πρόσφυγα, που δεν χωράνε στην έκθεση, χωρίς να αλλάζει τα εκθέματα του συνεχώς. Μέσω της ιστοσελίδας θα μπορούσαν να κάνουν πιο προσβάσιμο το Μουσείο και οι επισκέπτες να έχουν την ευκαιρία όπου και αν βρίσκονται και όποτε επιθυμούν να το επισκεφτούν.

Επίσης, και το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού μπορεί να αξιοποιήσει περαιτέρω την ιστοσελίδα του για να δημιουργήσει εκθέσεις με διαφορετικές αφηγήσεις μέσα από τα εκθέματα που έχει ψηφιοποιήσει, στις οποίες το κοινό που επισκέπτεται την σελίδα να μπορεί να συμπληρώσει πληροφορίες και ιστορίες. Να δοθεί η ευκαιρία, δηλαδή, να δημιουργηθούν επιπλέον αφηγήσεις με τα ίδια εκθέματα, μέσα από προτάσεις του κοινού, χτίζοντας ένα πιο ισχυρό δίκτυο μεταξύ φορέων, επισκεπτών και Μουσείου (Goodnow 2010: 119).

Η ενίσχυση της επικοινωνίας αυτού του δικτύου θα μπορούσε να γίνει και στο φυσικό χώρο σε όλες τις περιπτώσεις που μελετήθηκαν. Ο πιο απλός τρόπος να δημιουργηθεί διάυλος επικοινωνίας με το κοινό είναι η ενσωμάτωση ερωτήσεων προς το κοινό, με σκοπό να αναστοχαστούν σε μεγαλύτερο βαθμό. Με ερωτήσεις, δίπλα σε κείμενα και εκθέματα, διάσπαρτες στην έκθεση, όπως «Πως θα αισθανόσουν αν βρισκόσουν εκεί/σε αυτήν την κατάσταση;» ή «Εσύ θα βοηθούσες τον τάδε να...;», ή «Τι σου θυμίζει αυτό το αντικείμενο/Τι πιστεύεις ότι «σχολιάζει» αυτό το έργο;», θα προκαλούσε το κοινό να παρατηρήσει καλύτερα τα εκθέματα και να αναστοχαστεί πάνω σε αυτά. Κατά κάποιον τρόπο οι επισκέπτες θα συνομιλήσουν με το κάθε μουσείο, δημιουργώντας μία στενή διασύνδεση μεταξύ τους και προσδίδοντας βαθύτερη κατανόηση (Skydsgaard, Andersen, King 2016: 49). Στα δύο μουσεία που είναι αφιερωμένα στους Μικρασιάτες πρόσφυγες θα μπορούσαν να δημιουργηθούν ξεχωριστές διαδρομές μέσω διάσπαρτων στοιχείων σε όλη την έκθεση, ακολουθώντας τα προσωπικά αντικείμενα που δώρισε μία οικογένεια, παρακολουθώντας παράλληλα την ιστορία της. Αν υιοθετηθούν αυτές οι πρακτικές τότε οι επισκέπτες θα νιώσουν ελεύθεροι ότι μπορούν να επιλέξουν τότε θα εμπλακούν σε μία εμπειρία, η ύπαρξη της επιλογής και της μεγαλύτερης εμπλοκής με τα αντικείμενα έχει θετικές επιπτώσεις πάνω στην συνολική εμπειρία και ψυχολογία του επισκέπτη (Μούλιου 2014 : 92).

Η συμπλήρωση των αφηγήσεων με ιστορίες προσφύγων άλλης κοινωνικής θέσης, πιο χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων θα βοηθούσε το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού και το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού να γίνουν περισσότερο συμπεριληπτικά, αλλά και να παρουσιάσουν πιο ρεαλιστικά την πραγματικότητα της εποχής. Η προσθήκη προφορικών μαρτυριών στο χώρο της έκθεσης είναι απαραίτητη για το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού, καθώς θα τονιστεί ο ανθρώπινος παράγοντας που είναι αναγκαίος σε κάθε έκθεση που θίγει κοινωνικά θέματα, όπως είναι αυτό της προσφυγιάς. Όσον αφορά την έκθεση «Face Forward...into my home» επίσης, θα μπορούσε να συμπεριληφθούν περιπτώσεις προσφύγων που δεν κατάφεραν να πάρουν άσυλο, να τονιστούν οι περιπτώσεις ανθρώπων που δεν κατάφεραν καν να ολοκληρώσουν το ταξίδι τους. Ακόμα και οι ίδιες αφηγήσεις να αναφέρονταν περισσότερο στην πραγματικότητα που έρχονται σήμερα να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι αυτοί. Καθώς η εστίαση στη θετική πλευρά, φαίνεται να υπονομεύει τις πραγματικές συνθήκες της σύγχρονης μετανάστευσης, προβάλλοντας την εξωραϊσμένη πλευρά της πολυπολιτισμικότητας (Goodnow 2008: 38). Κάθε έκθεση αφιερωμένη στο προσφυγικό ζήτημα, δεν γίνεται να αντιπροσωπεύει μόνο τα λεγόμενα «πετυχημένα παραδείγματα» των προσφύγων, κατηγοριοποιώντας του πρόσφυγες σε αυτούς που αξίζουν και σε αυτούς που δεν αξίζουν συμπόνια και προσοχή (Goodnow 2008: 198).

Σχετικά με την προσβασιμότητα, κρίνεται απαραίτητο το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού και το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού να προσθέσουν στις εκθέσεις τους ακόμη μία γλώσσα, που είναι διαδεδομένη, όπως είναι η αγγλική. Αν και μεγάλο μέρος του κοινού προέρχεται από την Ελλάδα, υπάρχουν επισκέπτες που μπορεί να έχουν μικρασιάτικη ρίζα, αλλά να είναι απόδημοι και να μην γνωρίζουν καλά την ελληνική γλώσσα ή να είναι και οι ίδιοι μετανάστες ή πρόσφυγες που θα ήθελαν να γνωρίσουν την προσφυγική ιστορία του τόπου. Η γλώσσα και το ύφος του κειμένου αποτελούν

μεσάζοντες μεταξύ του μουσείου και του κοινού το οποίο θέλει να αναπτύξει. Η επικοινωνία, δηλαδή, είναι από τα σημαντικότερα στοιχεία που οφείλει να έχει ένα μουσείο που έχει ως στόχο να αξιοποιήσει και να συνδεθεί με το κοινωνικό κεφάλαιο (Suchy 2006: 54).

Τέλος, η εξωστρέφεια είναι πολύ σημαντική για την λειτουργία των μουσείων. Το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού θα μπορούσε να δημιουργήσει πιο στενή σχέση με τον τοπικό Σύλλογο προσφυγών και με άλλους φορείς που είναι σχετικοί με θέματα προσφυγιάς, για να κατανοήσει καλύτερα το κοινό στο οποίο κυρίως απευθύνεται το Μουσείο. Γενικά, όλες οι περιπτώσεις των μουσείων πρέπει να εκμεταλλευτούν τις σχέσεις με τους διάφορους οργανισμούς και συλλόγους που προστατεύουν την προσφυγική μνήμη και προωθούν την κοινωνική ισότητα. Μαζί με αυτούς θα καταφέρουν να δημιουργήσουν εκδηλώσεις και δράσεις, με βαθύτερο περιεχόμενο και θα εμπλακούν σε διαδικασίες μάθησης πρακτικών ένας από τον άλλον.

Επίλογος

Η προσφυγική μνήμη και η αναπαράσταση της προσφυγικής εμπειρίας αποτελεί ένα περίπλοκο, απαιτητικό και πάντα επίκαιρο ζήτημα. Η ενασχόληση με θέματα προσφυγιάς και μετανάστευσης προσφέρει τη δυνατότητα να γίνει ορατή η ιστορία από τα κάτω προς τα πάνω. Μία ιστορία που αφορά όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως προσφυγικής καταγωγής. Οι αυτοβιογραφικές αναμνήσεις δίνουν φωνή στους πρόσφυγες και προσφέρουν νέες οπτικές την ερμηνεία των συλλογών (Vlachou 2017: 89). Οι προσφυγικές εμπειρίες μπορούν να προσεγγιστούν διαθεματικά και μπορούν να αγγίξουν διαφορετικούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας από την τέχνη, την ιστορία την τεχνολογία κ.ά. Επίσης, τα προσωπικά αντικείμενα, που συνήθως κυριαρχούν σε τέτοιου είδους αφηγήσεις, μετουσιώνουν πολλές διαφορετικές αξίες. Η τραυματική μνήμη μέσα από την εκμυστήρευση γίνεται δημόσια, εν μέρει θεραπεύεται αλλά μεταφέρεται από γενιά σε γενιά, για να μην ξεχαστεί και επαναληφθεί.

Τα μουσεία έχουν την δύναμη να διαμορφώνουν ταυτότητες και να αποτελούν μέσα μεγάλης επιρροής, αρκεί να μην μένουν αμέτοχα στις εξελίξεις του σήμερα. Οφείλουν να προστατεύουν το κοινό στο οποίο απευθύνονται και να το ενσωματώνουν στο εσωτερικό του. Τα μουσεία που επιλέγουν να ασχοληθούν με το φαινόμενο της προσφυγιάς, ένα φαινόμενο χωρίς διακριτά μέρη, με αρχή, μέση και τέλος, βρίσκονται αντιμέτωπα με πολλές προκλήσεις. Η προσφυγιά είναι ένα διαχρονικό κύμα ροής που συνδέεται με παρελθόν, παρόν και μέλλον (Χουρμουζιάδη 2016, 13). Οι πρόσφυγες κάθε εποχής έχουν να προσφέρουν γνώσεις και εμπειρίες στα μουσεία και τα μουσεία αντίστοιχα να τους μάθουν πολλές δεξιότητες και να τους προσφέρουν ένα ασφαλές μέρος για να ακουστούν οι φωνές τους. Μέσα από αυτή την συνδιαλλαγή, οι επισκέπτες βλέποντας στις ιστορίες των προσφύγων τον εαυτό τους, θα ταυτιστούν και θα καλλιεργηθεί περαιτέρω η ενσυναίσθηση, η αλληλεγγύη μέσα σε μία βαθιά πληγωμένη κοινωνία, που έχει ανάγκη από τέτοιες αξίες.

Τα μουσεία που πραγματεύονται θέματα προσφυγικής εμπειρίας προηγούμενων περιόδων, πρέπει να γίνουν πιο ανοιχτά στην αναπαράσταση και σύγχρονων αντίστοιχων ζητημάτων και να μην φοβούνται να τοποθετηθούν σε κοινωνικές αδικίες που γίνονται σήμερα εις βάρος προσφύγων και μεταναστών. Η διαχρονική αναφορά στο θέμα της προσφυγιάς σπάει τα σύνορα του χρόνου και του χώρου, δίνοντας στον επισκέπτη να καταλάβει ότι πρόκειται για ένα φαινόμενο που υπήρχε, υπάρχει και θα υπάρχει πάντα στην ανθρώπινη φύση. Η συμπερίληψη δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο σε εκδηλώσεις αλλά να

εκφράζεται μέσα από τις ίδιες τις εκθέσεις και τις πολιτικές συλλογής και διαχείρισης των τεκμηρίων (Coxall 2006 : 148).

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Abt, J., 2012, “Οι απαρχές του δημόσιου μουσείου”, 177-203, στο MacDonald, S., (επιμ.), Μουσείο και μουσειακές σπουδές: Ένας πλήρης οδηγός, μτφρ. Παπαβασιλείου, Δ., Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα
- Al-Hammadi, M., 2021, The Presentation of Trauma in Museums: The Museum of the Occupation of Latvia and the National Museum of Qatar as Case Studies στο Open Journal of Political Science Vol.11 No.4.
- Appadurai, A. , 2017. Museum Objects as Accidental Refugees στο Historische Anthropologie 25(3), 401- 408.
- Bassanelli, M. & Postiglione, G., 2013, Museography for traumatic memory. Re-enacting the past στο Int/AR Journal.
- Baxandall, M., 1991, Exhibiting intention: some preconditions of the visual display of culturally purposeful objects στο Karp, I. & Steven Lavine, S. (επιμ.) Exhibiting Cultures The Poetics and Politics of Museum Display, Smithsonian.
- Bennett, T., 1995, The Birth of the Museum, Routledge, London, 1-105.
- Black, G., 2012, Transforming Museums in the Twenty-first Century, Routledge.
- Bodo, S., Gibbs, K., & Sani, M., 2009, Museums as places for intercultural dialogue: selected practices from Europe. London: Park Printing Co. Ltd.
- Bounia, A., 2020, Museum, Activism and the “Ethics Of Care” Two museum exhibitions on the refugee “crisis” in Greece in 2016 στο Heritage Discourses in Europe, Responding to Migration, Mobility and Cultural Identities in the Twenty-First Century, 39-52.
- Brown, T. P., 2004, Trauma, Museums and the Future of Pedagogy. Third Text, 18,247-259.
- Coxall, H., 2006, “Open Minds: Inclusive Practice”,139-149, στο Genoways, H.H. 2006, (επιμ), *Museum Philosophy for the Twenty-first Century*, Altamira Press, Lanham
- Dean, D., 1994, Museum Exhibition Theory and Practice, Routledge.
- Delaplace, A., 2017, The Heritage of Immigration: Rethinking the Museum’s Role as a Mediator in Identity στο Discussing Heritage and Museums: Crossing Paths of France and Serbia, Choice of Articles from the Summer School of Museology Proceedings, Paris, 147-170.
- Dudley S. H., 2010, Museum. Materialities: Objects,. Engagements,. Interpretations. New York and London: Routledge.
- Dudley, S., 2012, Materiality Matters: Experiencing the Displayed Object, University of Michigan Working Papers in Museum Studies Number 8.
- Eckersley, S., 2020, Encountering Authenticity in contact zone? Museum, Refugees and Participation στο Kimmel, D., Brüggerhoff, S. (επιμ.) Museums – Place of Authenticity?, Germany, 291-301.
- Gagen, E., 2021, Facing Madness: The Ethics of Exhibiting Sensitive Historical Photographs. *Journal of Historical Geography*, 71: 39–50.
- Gazi, A., 2014, Exhibition Ethics - An Overview of Major Issues. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 12(1): 4, 1-10.
- Giaccardi, E., 2017, Heritage and Social Media Understanding heritage in a participatory culture, Routledge.

- Goodnow, K., Lohman, J., Marfleet, P., 2008, Museums, the Media and Refugees Stories of Crisis, Control and Compassion.
- Greenberg, S., 2015, Place, Time, Memory, Macleod, S., Hourston Hanks, L. & J. Hale (επιμ.) Museum Making: Narratives, Architectures, Exhibitions, Routledge, 94-104.
- Hughes, E., 2018, Performing witnessing: dramatic engagement, trauma and museums installations στο Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance, 274-281.
- Jeffers, A., 2010, Performance in Place of War: Refugee Artists and Communities in the U.K. στο Skartveit H.L. & Goodnow, K. (επιμ.) Changes in museum practice: new media, refugees and participation.
- Jeychandran, N., 2017, Exhibiting fraught histories of migrations: museums in Elmina, Ghana στο Levin, A. K. (επιμ.) Global Mobilities Refugees, exiles, and immigrants in museums and archives, Routledge.
- Karp, I. & Steven Lavine, S., 1991, Exhibiting Cultures The Poetics and Politics of Museum Display, Smithsonian.
- Kidd, J., 2015, The museum as narrative witness, στο Macleod, S., Hourston Hanks, L. & J. Hale (επιμ.) Museum Making: Narratives, Architectures, Exhibitions, Routledge, 74-94.
- Kjeldsen, A., Brøgger, M., 2015, When Words of Wisdom are not Wise: A Study of Accessibility στο Museum Exhibition Texts, Nordisk Museologi 2015(1):91-111.
- Kopytoff, I., 1986, The cultural biography of things: commodification as process, στο Appadurai, A., (επιμ.) The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective, Cambridge University Press, Cambridge, 64-91.
- Kritikos, G. I., 2020, Silencing inconvenient memories: refugees from Asia Minor in Greek historiography, Journal of Ethnic and Migration Studies, DOI: 10.1080/1369183X.2020.1812282.
- Lanz, F., 2016, Staging Migration (in) Museums A Reflection on Exhibition Design Practices for the Representation of Migration in European Contemporary Museums, στο MacLeod, S. (επιμ.) Museum & Society, University of Leicester, 178-192.
- Lenard-Cheng H., 2021, "Personal stories in migration museums and our notions of hospitality: A case study from France's National Museum of the History of Immigration", 1-18, στο Fai Chow, Y., Hermes, J., Littler, J., Saha, A., Wood, H. (επιμ.) European Journal of Cultural Studies, SAGE Publications Ltd, United Kingdom.
- Levin, A. K., 2017, Global Mobilities Refugees, exiles, and immigrants in museums and archives, Routledge.
- MacDonald, S., 2010, Η ιστορία ως κοινωνικό ζήτημα: ερμηνεύοντας τη «δύσκολη» κληρονομία στο Τετράδια Μουσειολογίας, Τεύχος 7, Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Marselis, R., 2021, Exhibiting refugee routes: Contemporary collecting as memory politics. Museum & Society, 19(3), 301-316.
- McFadzean, M., 2012 Technically speaking: Digital representations of refugee experiences in Melbourne's Immigration Museum στο Skartveit H.L. & Goodnow, K. (επιμ.) Changes in museum practice: new media, refugees and participation.
- McKernan McKernan, A., 2020, 'A little more courageous': cultural recognition and histories of migration and diversity at the Immigration Museum, Melbourne, Museum Management and Curatorship, DOI: 10.1080/09647775.2019.1707706
- Morten A. Skydsgaard, Hanne Møller Andersen and Heather King (2016). Designing museum exhibits that facilitate visitor reflection and discussion στο Museum management and curatorship, Vol. 31, No. 1, 48-68.

- Mouliou M. & D. Kalessopoulou, 2011, Emblematic museum objects of national significance. In search of their multiple meanings and values, στο S. Dudley, J. Binnie και J. Petrov, (επιμ.), *The Thing about Museums*, Routledge, London, 47-68.
- Mouliou, M., 2018, *The Museum of Our Discoveries: Empowering Young Refugees in an Urban Context*, στο *Museum International*, ICOM, 137-144.
- Naguib, S., A., 2012 *Reconciling History and Memory at the Cité Nationale de l'Histoire de l'Immigration in Paris* στο Skartveit H.L. & Goodnow, K. (επιμ.) *Changes in museum practice: new media, refugees and participation*.
- NEMO, 2016, *Museums, migration and cultural diversity Recommendations for museum work*.
- Nieuwenhuys, O., 2011, *Can the teddy bear speak?*, *Childhood*, 18(4), 411-418.
- Norra, P., 1989, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire* στο *Representations*, No. 26, Special Issue: *Memory and Counter-Memory* (Spring, 1989), University of California Press, 7-24.
- O'Reilly, C. & Parish, N., 2017, *Suitcases, keys and handkerchiefs: how are objects being used to collect and tell migrant stories in Australian museums?*, *Museums & Social Issues*, 12:2,99-114.
- Pearce, S. (1992) *Museums, Objects and Collections: a cultural study*, London: Leicester University Press.
- Pelsmaekers, K., Hout, T.V, 2020, "People on the move: how museums demarginalize migration", 1-18, στο Cobley, P., Machin, D. (επιμ.) *Social Semiotics*, 31, Taylor & Francis.
- Poehls, K., 2011, "Europe Blurred: Migration, Margins and the Museum", *Culture Unbound*, Volume 3, Linköping University Electronic Press, 337-353.
- Russo, A. 2012, *The Rise of the Media Museum: Creating interactive cultural experiences through social media* στο Giaccardi, E. (επιμ.) *Heritage and Social Media. Understanding and Experiencing Heritage in a Participatory Culture* (1 ed., pp. 145-158). Routledge.
- Sear, M., Wehner, K., 2010, *Engaging the Material World Object knowledge and Australian Journeys* στο Dudley S. H. (επιμ.) *Museum. Materialities: Objects,. Engagements,. Interpretations*. New York and London: Routledge.
- Sergi, D., 2021. *Museums, Refugees and communities* στο *Museums, Refugees and communities*, 1-20.
- Sherman, D. J., 1995, *Objects of Memory: History and Narrative in French War Museums*. *French Historical Studies*, 19(1), 49–74. <https://doi.org/10.2307/286899>.
- Simon, N., 2010, *The Participatory Museum*. Santa Cruz, California: MUSEUM 2.0.
- Skartveit H.L. & Goodnow, K., 2012, *Changes in museum practice: new media, refugees and participation*.
- Smith, L., 2017, 'We are... we are everything': the politics of recognition and misrecognition at immigration museums *Museum & Society*, 15 (1), 69-86.
- Stevens, M., 2008, "Immigrants into Citizens: Ideology and Nation-Building in the Cité nationale de l'histoire del'immigration", 57-73, στο Amy Jane Barnes, A. J., Chrusciel, A., Houlberg Rung, M., Lee, J., Lleras, C., Ottevanger, J., Woodham, A. (επιμ) *Museological Review*, 13, University of Leicester.
- Suchy, S., 2006, "Connection, Recollection, and Museum Missions" στο Genoways, H.H. 2006, (επιμ), *Museum Philosophy for the Twenty-first Century*, Altamira Press, Lanham, 47-77.
- Sutherland, C., 2014, *Leaving and longing: migration museums as nation-building sites*. *Museum and Society*, 12 (2), 118-131.
- Ting, W. Y. V., 2015, *Living objects A theory of museological objecthood*, στο Sandra Dudley, S., Amy Jane Barnes, A. J., Jennifer Binnie, J., Julia Petrov, J., Jennifer Walklate, J. (επιμ.) *The Thing about Museums*, Routledge, 171-181.

- Turkle, S., 2007, *Evocative Objects: Things We Think With*, Introduction: 3-10, MIT Press.
- Valero, A., P., 2018, *Challenging Prejudices toward Refugees: A study of the 'Humanity House' in The Hague*.
- Vlachou, M., 2017, *The Inclusion of Migrants and Refugees: The Role of Cultural Organisations*.
- Wehner, K., 2012, *Photography – museum: on posing, imageness and the punctum* στο S. Dudley, J. Binnie και J. Petrov, (επιμ.), *The Thing about Museums*, Routledge, London, 79-94.
- Wehner, K., 2015, *Photography – museum*, στο Sandra Dudley, S., Amy Jane Barnes, A. J., Jennifer Binnie, J., Julia Petrov, J., Jennifer Walklate, J. (επιμ.) *The Thing about Museums*, Routledge, 79-94.
- Witcomb, A., 2010, *Remembering the Dead by Affecting the Living* στο Dudley S. H. (επιμ.) *Museum. Materialities: Objects,. Engagements,. Interpretations*. New York and London: Routledge.
- Zabalueva, O., Perla, A., 2019, *Activist Museology: Implementing Museum Theory Through Action* στο *The Future of Tradition in Museology Materials for a discussion*, 189-194.
- Zlatkou, I., 2018, 'Representing Migration in Inclusive Museums: The Humanity. House', *The Borders of Europe*, *Stedelijk Studies*, vol. 6, 1–14.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν., 2020, *Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821-1940: άφιξη, περίθαλψη, αποκατάσταση*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.
- Γιάγκου, Α., 2014, "Μουσειακή έρευνα με βάση τα αντικείμενα: Τα γυάλινα τουβλάκια Dandanah του 1920 από τη συλλογή παιχνιδιών του Γερμανικού Μουσείου στο Μόναχο", *Τετράδια Μουσειολογίας*, 9, 14-21.
- Γιαλούρη, Ε., (επιμ.), 2012, *Υλικός Πολιτισμός: Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Γκαζή, Α., Νικηφορίδου, Α., 2004, *Κείμενα για μουσεία και εκθέσεις. Προβληματισμός, μεθοδολογία, μελέτη περίπτωσης στο Museology- International Scientific Electronic Journal*, Issue 2, Department of Cultural Technology and Communication, University of the Aegean, 1-50.
- Δασκαλάκη, Α., Κουτούλας, Γ., 2020, *10 χρόνια Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω Απολογιστικός Οδηγός 2010-2020*.
- Καρδαμίτση- Αδάμη, Μ., 2016, *Ξένοι στην ίδια πόλη στο Μαυρογορδάτος, Γ. (επιμ.) Lifo: Αθήνα. Ιστορία μιας πόλης. Μέρος τρίτο, τεύχ. 498-1, Αθήνα*.
- Κουμούζης, Δ., 2011, *Συλλογική μνήμη και προσφυγική ταυτότητα: Τέχνες και γράμματα, σωματεία, επιστήμη στο Η ιστορία της Μικράς Ασίας: Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*.
- Λεοντίδου, Λ., 2016, *Φτωχο-γειτονιές της ελπίδας, στο Μαυρογορδάτος, Γ. (επιμ.), Lifo: Αθήνα. Ιστορία μιας πόλης. Μέρος τρίτο, Αθήνα, 50-59*.
- Λιάκος, Α., 1994, *Προς επισκευήν ολομέλειας και ενότητας: η δόμηση του εθνικού χρόνου στο Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα 18 – 19 Φεβρουαρίου, 1993*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ ΕΙΕ, 171–199.
- Λιάκος, Α., 2005, *Πως στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο; ΠΟΛΙΣ*.
- Λούβη, Α., 2005. *Θεματικά τεχνολογικά Μουσεία: Κιβωτός διάσωσης της παραδοσιακής τεχνολογίας, στο Αρχαιολογία & Τέχνες, 70-74*.

- Μάνεση, Δ. Κ., Κυπριανός, Κ., Τράντα, Α., Κουλούρης, Α., 2021, *Μια ειδικότερη συζήτηση για τα μουσεία και τον ρόλο τους στην κοινωνία*, στο Βιβλιοθηκονομία και οργανισμοί πληροφόρησης στον 21ο αιώνα, Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, Αθήνα.
- Μαυρογορδάτος, Γ., 2016, *Λίφο*: Αθήνα. Ιστορία μιας πόλης. Μέρος τρίτο, τεύχ. 498-1, Αθήνα.
- Μαχά-Μπιζούμη Ν., Εγγλέζου, Φ., Κονδύλη, Χ., Λογιώτη, Μ., Παπανικολαΐδου, Ε., 2022, Τραυματικές υλικότητες και μουσειακές αναπαραστάσεις: Ο σχεδιασμός της κινητής έκθεσης “ΜΝΗΜΕΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΤΑΞΙΔΕΥΟΥΝ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΛΕΩ”, DOI:10.52607/26587157_2022_12_68
- Μούλιου, Μ., 2014, “*Τα μουσεία στον 21ο αιώνα: προκλήσεις, αξίες, ρόλοι, πρακτικές*”, 77-111, στο Μπίκος, Γ., Κανιάρη Α. (επιμ.), Μουσειολογία, Πολιτιστική Διαχείριση και Εκπαίδευση, 77-111.
- Μούλιου, Μ., 2018, *Τα μουσεία της εποχή των μεγάλων μεταναστευτικών ροών: αναζητώντας καλές μουσειακές πρακτικές*, στο Τετράδια μουσειολογίας, τεύχ. II, Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, 11-20.
- Τράντα, Α., 2019, Αρχαιολογική, μουσειολογική και εκπαιδευτική προσέγγιση μουσειακών προϊστορικών συλλογών στην Ελλάδα.
- Τσιακίρη, Ε., 2020, Εμπειρίες και βιώματα γυναικών προσφύγων από τη Μικρά Ασία: Οικογένεια, εκπαίδευση, κοινωνία, Διπλωματική εργασία Α.Π.Θ. Παιδαγωγική Σχολή Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης.
- Χουρμουζιάδη, Α., 2010, *Βιβλιοκρισίες - Sharon Macdonald, Difficult Heritage. Negotiating The Nazi Past In Nuremberg And Beyond (2009) Routledge*, στο Τετράδια Μουσειολογίας, Τεύχος 7, Εκδόσεις Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Χουρμουζιάδη, Ν., 2016, Ο άνθρωπος, παιδί μου, είναι σαν το νερό, δεν τον σταματάει τίποτε... Εκθέτοντας την προσφυγική κρίση, Museolab, διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση: museologylab.ct.aegean.gr/man.pdf.

Διαδικτυακοί ιστότοποι

- Edwards, A., 2016, ‘Πρόσφυγας’ ή ‘μετανάστης’ – Ποιος όρος είναι ο σωστός; διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση: https://www.unhcr.org/gr/12771-prosfygas_i_metanastis.html
- The Museum Without A Home: An Exhibition of Hospitality, 2016, διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση: <https://www.greeknewsagenda.gr/topics/culture-society/6205-the-museum-without-a-home-an-exhibition-of-hospitality>
- ΕΡΤ Αρχείο, 2022, Nelly’s (Ελλη Σουγιουλτζόγλου-Σεραϊδάρη) – 23 Νοεμβρίου 1899 διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση: <https://www.ertnews.gr/anadromes/ert-archeio-nelly-s-elli-soygioultzogloy-seraidari-23-noemvrioy-1899/>
- Ιστοσελίδα για την έκθεση «Μια άλλη ζωή: Ανθρώπινες ροές / Άγνωστες Οδύσσειες» MOMus διαθέσιμη στην ηλ. διεύθυνση: <https://res.momus.gr/el/greek-presidency-2020-gr/another-life>
- Ιστοσελίδα ΕΜΣΤ διαθέσιμη στην ηλ. διεύθυνση: <https://www.emst.gr/>
- Ιστοσελίδα Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω διαθέσιμη στην ηλ. διεύθυνση: <https://mikrasiatesaigaleo.wordpress.com/%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%8D/>
- Ιστοσελίδα Μουσείου Μικρασιατικού Ελληνισμού «Φιλώ Χαϊδεμένου» διαθέσιμη στην ηλ. διεύθυνση: <https://ppied-museumfx.gr/>

- Ιστοσελίδα ΠΙΟΠ για την έκθεση «Βήματα Βαριά. Μικρασία '22» διαθέσιμη στην ηλ. διεύθυνση: <https://www.piop.gr/el/Activities/ekdiloseis-mouseia/MEEL-vimata-varia-mikrasia-2023.aspx#>
- Ιστοσελίδα προγράμματος Face Forward...into my home διαθέσιμη στην ηλ. διεύθυνση: <https://www.faceforward.gr/>
- Σαραντινού, Λ., 2022, «Η επιρροή της Μικρασιατικής Καταστροφής στη Γενιά του '30: πώς επηρέασε το κλίμα της ήττας τη λογοτεχνική παραγωγή» διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση: <https://diastixo.gr/en/epikaira/552-mikrasiatiki-katastrofi/19427-mikrasiatiki-katastrofi-paragogi>
- Σκαλιδάκης, Γ., 2011, Στοιχεία για τη συλλογική οργάνωση των προσφύγων στην πρωτεύουσα και τη σχέση τους με την πολιτική ζωή του Μεσοπολέμου, διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση <https://edromos.gr/stoicheia-gia-ti-syllogiki-organosi-to/>
- Τέσση, Γ., 2023, Καταδίκη για τις απάνθρωπες συνθήκες στη Μόρια διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση: https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiosyni/394422_katadiki-gia-tis-apanthropes-synthikes-sti-moria
- Φλώρος, Κ., 2016, ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΕΚΘΕΣΗΣ “ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΖΩΗ” ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, διαθέσιμο στην ηλ. διεύθυνση: <https://www.nexusmedia.gr/unknown-odysseys-opening/>